1

श्री
भाग
टी
१

ओं श्रीगणेशाय नमः। ओं ब्रह्मरूपधरं पातेन तं द्विपदविदारणं नृसिंहवपुषं वंदे परमानंदविग्रहं क्रतिः प
वद्यायाध्यायेऽस्मिन्नेव वर्ण्यते पुनः क्रतिः च वामनः प्रोक्तः तत्कर्मानुमारणं श्रुत्वा भावश्रुत्वा च विविधं या
साहेतुमेतत्तः श्रुत्वा भागवतं कोपात्कुर्भाम द्वंद्व नरदान द्वे हरिपद यो र्यं द्वैकं देव मनोपि च लः सन
कृपाविलक्षं हेषाय शुभवामना यथा हि देवानां मं पिपृच्छा दम्यमतः स्थिरानां ज्ञानयज्ञानमविलोम
द्वक्रियामना स्वभक्तं वमदावि ... स्तोऽहं पंचमपाठे तवि तृतीये
यभवे ह्यापत्याश्रकरोदात्मसा ... न्तेनः यत्नोमनीषिणाय त्वः
गतो वाच समः प्रियः सुहृत् ... लब्धतानामनताम्नायं इह
स्मार्थक थे देव्या न वदीहि ... षमोयथा १ नहास्मर्थः स
रणाः सर्वाणि च ययम् ... लमः नैवाहं स्मावि हे
घानाहं गज्ञानगुणास्मदि २ ... इतिनः ममहाभागानायाय
गतुणोक्ष्यति सप्तयः सम ... दृष्टात्तः नक्रबाहुं नमर्दति ३
कार्यो महद्दव गृहे इत्येन दर्थं मृते ... नामेवलतया सम्यते न ज्ञातो दर्शा
भिदेव्यतन्मृत्युमति भरतः महल्कोपानुकंपाश्च वामनाभेदउच्यते १ सहामनावधुत्येनकर्मभिः शृहव
तमः पौरूषं वामनस्मात् क्रियते युमति गोयः नत्वतुपृच्छस्य आयोदिरामेक यथा वामन विलम्भकेवि
यस्तु विश्वपापनं यत्ने यत्क्रम्यवेक्ष पातेनतपश्चादितिः शाक्रपाणिग्राहेण विस्तनामस्य नाशोकरो
मेनतलेनी पर्थं विनयदितिततत्क्षताविस्मितः परीहितम् पृष्ठतिमम इति विभिः तहिममस्यहदु
श्चवेषमेनामापित्तिनवपि पृषप्रीतिकद्वेषु वेषसंयुक्तमित्यर्थः २ किं च यस्माद्यैः प्रयातनं सिद्धानि मतन्य

रामः
१

नहि ज्ञानं भवतीति क्रमेणायनेन चाहं विदितो नित्यात्मस्वप्रकाशमात्मानं कवयो निपुणाः मथित्वा कार्यदर्शनलिंगे
न विना ज्ञानेति यतः स्वभावकर्मादिवादनिषेधेन विदितो नित्यादेला भाष्यितानमेव यज्ञाष्येष्योनि गहिवे
निदृष्टम् यथा सूर्यकांतादौ दाहदर्शनात् सोऽग्निर्ज्ञायते यथा वा गंधदर्शनात् पुष्पादिस्मार्ते मद्देवमायागुणव
शेनेन दृश्यं तत्स्वाभाविकमित्युक्तं नहि गुणपारतंत्र्याद्देवो स्वातंत्र्यमाशंक्याह यदा त्वात्मनो जीवस्य भोगाय
पुरः शरीराणि परः पारमेश्वरः सिसृक्षत्वमेव तितदा सोऽयं तदैव तत्त्वेऽंतः पृथक् सृजतीति विचित्रा सृजता स्वपुंशरीरः
कीर्तितमिच्छुः सर्वे च पृथक् सृजति शयिष्यमाणः संहरिष्यन् तमः पृथ्वीरयति प्रापयति १ यदा सिसृक्षती

विदित्वात्मानमात्मस्थं मथित्वा कवयोऽन्ततः ९ यदा सिसृक्षुः पुर आत्मनः परो रजः सृजत्येष पृथक् स्व
मायया सत्त्वं विचित्रासु रिरंसुरीश्वरः शयिष्यमाणस्तम ईरयत्यसौ १ कालं चरंतं सृजतीश आश्रयं
प्रधानपुंभ्यां नरदेव सत्यकृत् य एष राजन्नपि काल ईशिता सत्त्वं सुरानीकमिवैधयत्यतः तत्प्रत्यनीकान
सुरप्रियो रजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः ११ एवं चेदानीं तु तस्मिन्नपि पूर्ववत्सर्गः सत्त्वस्य च हर्षहेतुः प्रोत्साहनार्थं

सानंदितं दैत्यानसुरान्कालपरिणामवशात्प्रधानपुरुषपरिणामविकारयितृकालमिति हेनरदेव प्रधानपुं
भ्यामिति स्वभूताभ्यां सत्यकृत् सत्यमेव करोतीत्यर्थः तयोः सहकारित्वेन स्वयं भूतं चरंतं वर्तमानं कालं स्वयमेव
सृजति स्वेच्छानुरूपत्वात् कालस्यानंतस्य न तेन वैषम्यमित्यर्थः तथापि चलति किं स्यादित्यत आह य एष कालः सत्त्व
प्रधानस्यानीकं देवसमूहमेधयत्यतीव वर्धयति तत्प्रत्यनीकानसुरप्रति
पक्षानप्रमिणोति हिनस्ति यो वै रजस्तमस्कान् रजस्तमसी कौ यावित्यर्थः कालशक्तिरेव भिन्नगुणगतवैषम्यमेवानुरिमात्र
मानन्दविग्रहात्मकत्वाद्विस्तरेणोक्तं ईशितेत्येवं कारणत्वात् ११ इदानीं स्वनयो वैषम्यं न सिद्धयति पाते नन्वकिं न वा गुणलेशापेक्षा स्वीयो

भागवतस्य भक्तादरस्य माहात्म्यं ४ कृत्स्नायर्षभाय कृष्णाय मुनिनिने नमस्यर्थः ५ यस्मात्प्रकृतेः परः अतो निर्गुणः अ
तएवाजः अतएवाव्यक्तः रागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेंद्रियादिरहितः सोपि स्वमायागुणमनादिकमाविश्य बा
ध्यबाधकत्वं प्राप्त इत्यर्थः यद्वा देवासुरादीनां यः परस्परं बाध्यबाधकतां गतः अ
त्र हेतुः ज्ञातव्यमर्थः ६ तत्र गुणानां वैषम्ये प्राकृतत्वं हि समः स्यात्तत्र दर्शयन्नाह सत्त्वमिति तत्र

श्रीशुक उवाच साधु पृष्टं महाराज हरेश्चरितमद्भुतं यद्भागवतमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनं ४ गीय
ते परमं पुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरेः कथाः ५ निर्गुणोपि ह्यजो व्यक्तो
भगवान्प्रकृतेः परः स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गतः ६ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गु
णाः न तेषां युगपद्राजन् ह्रास उल्लास एव वा ७ जयकाले तु सत्त्वस्य देवर्षीन्रजसोसुरान् तमसो य
क्षरक्षांसि तत्कालानुगुणोभजत् ८ ज्योतिरादिरिवाभाति संघातान्न विवि(च्यते)
स्वेच्छयागणोपि हा अतोपि पतयाते
दैत्यस्य स्यादेवं तस्य कालकृतत्वादित्याह न तेषामिति समाद्वै ह्रासोल्लासो वृद्धिः ७ सत्त्वस्य जयकाले देवादीनज
दीत्याभजत तद्देहप्रविश्य पुष्टवर्ध्यतीत्यर्थः रजसो जयकाले तमसो जयकाले स्यात्तद्युः तत्कालस्यानुगुण
सन् ८ समस्याविनिमित्तं भेदेनवषम्यं ह श्यानः ज्योतिर्यथा काष्ठादिषु नीलयथा यथा तेषु आकाशं यथा घट
दिषु तथा नानारूपस्त्वं भाति तत्तद्देहदेवविवेकेन तु सतो यतेन त्वादसंज्ञानात् स्वादिदेहानतविविच्यतेन
इत्यन्तोयन ८ ॥

श्री भा टी ३

भगवद्भिः स्कस्यानस्कयोनेनभावाभिनिवेशनस्तत्त्वकोऽभिप्रायः भगवद्भ्योऽज्ञाकरत्वेनवानत्वभावेपिस्वरूपानादिव
न्निषिद्धं निंदावरणाज्ञानजनावृद्ध्या अभिमानकृत निंदा नि भिन्ननानपोज्ञटी नाभगवन्नस्तत्त्वभावान्नपोज्ञशकाली
माहत्माद्वैश्विभिः निंदने दोषकीर्तने नमस्कारः तिरस्कारः निंदनत्वमाहितानार्थे प्रधानपुरुषयोर्विवेकेनकलेव
रेकल्पितं रचिते २२ नभिमानेनभूतानां यथा ममाहमितिवैषम्यंतन्नकृतेहिंसादिकं च भवति तथानयस्य स्वभ
रेणानयः देहः नाडनेनापहृत्य निंदानयोर्हिंसापीडावभवति २३ यस्मिन्निवृत्तेपि यमभिमानः तस्यदेहस्य वथाद्वदूस्य
यथानथायस्याभिमानो नास्तिअनोस्यपरमेश्वरस्य हिंसाकेनहेतुना कल्पनेकेनापि यतअभिमानाभावेहेतुः केव

नारदउवाच निंदनत्वमस्कारास्त्वक्तायार्थकलेवरं प्रधानपुरुषयोस्तत्त्वविवेकेनकल्पितं २१ हिंसान
दभिमानेनदेहपापहृष्णयोर्यथावैषम्यमिहभूतानांममाहमितिप्रार्थितव २२ यन्निवृत्तोभिमानोयंतस्यहत्या
स्याधिनांवधः तथानयस्यकेवल्यादभिमानोऽस्तिनात्मनः २३ परस्परमकर्तोर्हि हिंसाकेनापिकल्प्यते
२४ तस्माद्द्वेषानुबंधेननिर्वैरेणाभयेनवा स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २५ ॥ टीका:

स्यानस्याद्वितीयत्वेनाभिमन्तव्याभावात् वैषम्याभावेहेतुः अखिलात्मनः सर्वात्मनः इतितर्हि किमिति हतीतिनत्राह
परस्परमकर्तुः हिंसायदेहकरोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतो निंदादिकृतं वैषम्यं नास्ति तस्माद्येनकेनाप्युपा
येनयत्नेनैवनिंदादिकृतनापुराप्यनिनाशान्सायुज्यं प्रसृतमिन्ना चायेनाह तस्माद्वितिमत्रभिः नास्तिवैरकेनापि ३
यरिमनतेनभक्तियोगेनमर्थः प्रत्युतान्मनरतिशयः तस्माद्वैरानुबंधेःपृथक्नेक्षत २५ ॥ श्रीरामायनमः ॥

चेदिभूभुजः शिशुपालस्य १३ स्मरन्नुपिंगारंदमरोषिमितिवक्त्रवैरं प्रभावग्रार्षः रदेवस्य मातां १४ एकान्तभक्तानाम
पि दुर्लभमायुज्यं विद्विषोजाते मेनदङ्गतेहि १५ तस्मान्नवेनवन्नरकपातपत्नो चित्रं स्मादहभगवन्निन्दया वेनस्य नरके १६ द
मघोषस्य सुतः शिशुपालः कलभाषणात् बाल्ये अस्फुटभाषणमारभ्य सम्प्रतिपर्यन्तम् अमर्षी क्रोधी मत्सरी वा १७

दृष्ट्वा महदाश्चर्यं राजसूये महाक्रतौ वासुदेवे भगवति सायुज्यं चेदिभूभुजः १३ तत्राश्चर्यं मुनिः प्राह धर्मराजाः पाण्डु
सुतः क्रतौ पश्यतां सर्वराज्ञां च सदस्यानां नृपादिभिः १४ युधिष्ठिर उवाच अहो अत्यद्भुतं ह्येतद्दुर्लभैकान्तिना
मपि वासुदेवे परे तत्त्वे प्राप्तिश्चैद्यस्य विद्विषः १५ एतद्वेदितुमिच्छामः सर्व एव वयं मुने भगवन्निन्दया वेनो द्विजै
स्तमसि पातितः १६ दमघोषसुतः पाप आरभ्य कलभाषणात् सम्प्रत्यमर्षी गोविन्दे दन्तवक्त्रश्च दुर्मतिः १७ शपतोरस
कृद्विष्णुं यद्ब्रह्म परमव्ययम् श्वित्रो न जातो जिह्वायां नान्धं विविशतुस्तमः १८ कथं तस्मिन् भगवति दुरवग्रा
ह्यधामनि पश्यतां सर्वलोकानां लयमीयतुरञ्जसा १९ एतद्भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीपार्चिरिव वायुना ब्रूह्येत
दद्भुततमं भगवान्ह्यत्र कारणम् २० श्रीशुक उवाच राजंस्तद्वच आकर्ण्य नारदो भगवानृषिः तुष्टः प्राह त
माभाष्य शृण्वत्यास्तत्सदः कथाः २१ रामाय नमः ॥

श्वित्रः कुष्ठं १८ दुरवग्राह्यं दुर्ज्ञेयं धाम स्वरूपं यस्य तस्मिन् लयं सायुज्यं ईयतुः अभूतस्यापि दन्तवक्त्रलयस्य तस्मिन्
लयं सायुज्यं तेन तज्ज्ञानेन कस्मात् न निश्चयं निर्देशः १९ एतस्माद्भ्रमति मे बुद्धिः यतो न निश्चयं भगवान् सर्वज्ञः अ
ब्रूहि २० आभाष्य संबोध्य सौरीं तं निवेद्य तस्याः सभायाः सदः शृण्वत्याः सभाः कथाः प्राह तमनवयः २१ ॥

अस्य संभवमेवाह जन्म हेतुभूतैः प्राकृतैर्देहेन्द्रियासुभिर्हीनानां शुद्धसत्त्वमयदेहानामित्यर्थः प्राकृतदेहसंबंधेन
संबंधमेतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३४ ३५ कथंभूताः सनन्दनादयः पंचषड्वा हायनानि येषां ते अर्भाः
बालाः तद्वदाभा येषां ते पूर्वेषां मरीच्यादीनामपि दिग्वाससः दिगम्बराः अतः शिशून्मत्वा ३८ तावसमपि

देहेन्द्रियासुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनां देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३४ नारद उवाच
एकदा ब्रह्मणः पुत्रा विष्णुलोकं यदृच्छया सनन्दनादयो जग्मुश्चरन्तो भुवनत्रयं ३५ पंचषड्
ढायनार्भाभाः पूर्वेषामपि पूर्वजाः दिग्वाससः शिशून्मत्वा द्वाःस्थौ तान्प्रत्यषेधतां ३६ अशपन्
कुपिता एवं युवां वासं न चार्हथः रजस्तमोभ्यां रहिते पादमूले मधुद्विषः ३७ पापिष्ठामासुरीं योनिं
बालिशौ यातमाश्वतः ३७ एवं शप्तौ स्वभवनात्पतन्तौ तौ कृपालुभिः प्रोक्तौ पुनर्जन्मभिर्वां त्रि
भिर्लोकाय कल्पतां ३८ जज्ञाते तौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववन्दितौ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्या
क्षोऽनुजस्ततः ३९ हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिंहरूपिणा हिरण्याक्षो धरोद्धारे बिभ्रता शौक
रं वपुः ४०

नार्हथः अतः पुनः तत्संवासमिति चकारार्थः हे बालिशौ अतो हेतोः आसुरयोनिं ३७ वां युवयोः त्रिभिर्जन्म
भिर्लोकाय स्वस्थानप्राप्तये कल्पतां तावत्प्रायश्चित्तः समाप्यतामिति पुनः प्रोक्तौ विप्रैः ३८ ३९ यो

4

नेत्थमपि वैरानुबन्धः श्रेष्ठस्तस्माद्भयत्येवेति न तथा भक्तियोगेनापीति २६ यत्र कुड्यान्तः कीटः पेशस्कृता भ्रमरेण संरुद्धः
सोऽद्वेषः भयेन तमनुस्मरन् [illegible] २७ वैरेण यानुचिन्ता तयैव पूतः पाप्मा येषां ते तथाभूताः २८ न केवलं कामादिभि
र्नैपापं हित्वा २९ नहि केवलं [illegible] ध्यानाभावात् पापमेव नरकफलं [illegible] कतमोऽपि
नि पुरुषं प्रति [illegible] कामात् संभवात् भयादिभिः चिन्तयतां पञ्चानां मध्ये नैकतमोऽपि [illegible] ३१ तदे

यथा वैरानुबन्धेन मर्त्यस्तन्मयतामियात् न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मतिः २६ कीटः पेशस्कृ
ता रुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् संरम्भभययोगेन विन्दते तत्स्वरूपताम् २७ एवं कृष्णे भगवति मायामनुज
ईश्वरे वैरेण पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया २८ कामाद् द्वेषाद् भयात् स्नेहाद् यथा भक्त्येश्वरे मनः आवे
श्य तदघं हित्वा बहवस्तद्गतिं गताः २९ गोप्यः कामाद् भयात् कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः सम्बन्धाद् वृ
ला ष्णयः स्नेहाद् यूयं भक्त्या वयं विभो ३० कतमोऽपि न वेनः स्यात् पञ्चानां पुरुषं प्रति तस्मात् केनाप्युपायेन मनः
कृष्णे निवेशयेत् ३१ मातृष्वस्रेयो वश्चैद्यो दन्तवक्त्रश्च पाण्डव पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात् पदा
च्युतौ ३२ युधिष्ठिर उवाच कीदृशः कस्य वा शापो हरिदासाभिमर्शनः अश्रद्धेय इवाभाति हरेरेका

सि०टी०स०७ ३३

व विनिन्दाशापकथामनुका श्रीकृष्णे शिशुपालस्य वैरानुबन्धे कोऽहेतुरित्यपेक्षायां तमेव निदानं सवक्ष्यमा
ण मातृष्वस्रेय इत्यादिना पदाच्च्युतौ ३२ हरिदासौ [illegible] अभिमर्शनः [illegible] भवतीति तथा [illegible] अश्रद्धेयः अनाद
रागादय इव [illegible] संभवात् भवो जन्म ३३

श्री
भाग
नृ टी
५

हितीयेऽपि लक्ष्मीरोषेण लोकं विलाव्यलानवैः नष्टद्भ्रान्तपुत्रादीन् निनिहत्यासेस्तां लयनमगावद्वेषपवनन
द्वेषपिकारणमिमाणयेनाहम्भानयिमादिना एवंदेवपदपातेन १ कोपेनज्वलज्ज्वालिशयेनज्वलज्ज्वा
कोपाग्नि एकमेवांनिरीतमाणः २ करालदंष्ट्रामितिरुक्तयानत्रयाद्द्वयाहः ३ लोभ्रकुटीपुरुके नवंव

नारदउवाच भानर्येवं विनिहते दैत्यराजे कोपज्वालानिना विश्वेऽपि कापि प्रज्ञान्तर्येन प्रवृत्तिराजु
गा १ आद्दवे देवधारिणः संदष्टदशनच्छदः कोपेन ज्वलज्ज्वालानिर्भीतान् प्रमुखाने वरं २ करालदंष्ट्रो
ग्रहद्वयान्तर्यान्भ्रुकुटीन्वरः स्तुलमग्रममद्दसितानवानिस्मवदीन् ३ भोभोदानवदैत्यादि
मूर्धनकृतशोभा पानवाहोऽहयग्रीववनचोपाकृदलल ४ विप्रविप्रनमवचः
पुर्वेममनशक्तनास्यः स्मृणनाननंसर्वक्रियनामास्तुमाविरे ५
मपतेत्यतितिनः लुद्देशानामेद्र्ष्यतः मद्धन
पोलिंत्रग्राहेगान्दविलाकमेवाम्नुपुपावैन ६
नसमनक्तस्वभावमयहूतामायावनोकमःम
जनभजमानस्यवालस्यवाप्रियात्मनः ७ ॥

प्रमग्नः २ ५ ५ मनेना पियपयावैर्भजनैर्निमिन्नमूर्तैःपा
लितग्राहेनमना ६ एवंमतः स्वभावः समनेयेननसयहूतोः श्रुद्धनेनोमयस्यापिमायपावनोकमः वदाह
मूपमयमतः प्रियात्मनः अव्यवस्थितविमयत्तनः योभजतितेभजमानस्यानमरनः ७ ॥ नामायनमः

५

हिरण्यकशिपोर्वधे कारणं सूचयति हिरण्यकशिपुः पुत्रमिति ४१ सर्वभूतानामात्मभूतेन (ना:) समः अत एव पश्यती
ति न यातनेत्रतः प्रशान्तेर्दुष्टादिराहित्ये भगवत्तेजसा स्पृष्टं आत्मानं उद्यमैः शस्त्रप्रहारादिभिः ४२ विश्रवसः सु
तौ ४३ न्यहनत् अहनत् वा नित्यार्थः तावेवेति देवकपत्नीयमिति स्वकं श्रुत्वा हरिमद्वीर्यमिति ४४ कृष्णचक्रेणांह

पुः

हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रह्लादं केशवप्रियं जिघांसुरकरोन्नानायातना मृत्युहेतवे ४१ सर्वभूतात्मभूतं
तं प्रशांतं समदर्शनं भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४२ ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्र
वः सुतौ रावणः कुंभकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ४३ तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनच्छाप
मुक्तये रामवीर्यं श्रोष्यसि त्वं मार्कंडेयमुखात्प्रभो ४४ तावेव क्षत्रियौ जातौ मातृष्वस्रा।
त्मजौ तव अधुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहतांहसौ ४५ वैरानुबंधतीव्रेण ध्यानेनाच्युत
सात्मतां नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वं जग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४६ युधिष्ठिर उवाच विद्वेषो दयि
ते पुत्रे कथमासीन्महात्मनि ब्रूहि मे भगवन्येन प्रह्ला
दस्याच्युतात्मता ४७ इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ।

नष्टं अंहो ययोः तौ नष्टाघोः पापमेव बहनं तेन तत्ता विमार्थः ४५ ४६ येन कारणेन प्रह्लादस्याच्युतात्मता अच्युते एक
चित्तत्वं तदपि ब्रूहीति शेषः ४७ इति श्री भावार्थदीपिकायां सप्तमे प्रथमोऽध्यायः ॥ रामाय न
मः रामः

श्री भाग सप्त ६

त्वन्निदेशे वर्तमानास्तैः प्राणीत्यामानन्दपत्नीमानन्दपाशविनिगृह्य तान् १४ विप्रकृते पद्मनेत्रस्य भागानामप्यवा
न्दिवपतिस्ततः १५ नदेवप्रभृता लोकदेवदानवैश्च अक्षयन्त्रस्वयं गोलास्पातिहिमावपादितेन पवनः सक्रामः
सत्यमेषत्कृतवानन्तरा हिरण्यकशिपुर्दितिः हितलोकदोदकं प्रेतायत्र देयमदकं ग्रासिशासान्तन
स्नाहंव १६ २ देवपतिनिमानभीपीसमैत्रायपति १७ भवततामतत्स स्नात्वावयः नयायसाकेता

के चित्तावनिवेशे [illegible] सितप्राकाशोपुरान् प्राणीस्याशिप्रहितुर्दहलोके विनाशपापाणयः
प्राप्य तत्राशरणान्यसेशुज्ञानोज्वलितोत्सुकैः १४ पवं विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानचरैर्मुहुः
विवेदवापरिताज्ञया विचकरत्ततिताः १५ हिरण्यकशिपुर्भ्रातः संपरेतस्य दुःखिताः कृ
ताकदोदकाहरिभ्रान्युज्ञानसान्तयन् १६ शकुनिं शंवरं भृष्टं भूतसंतापनं वृकं कालं
नाभं महानाभं हरिश्मश्रुमथोत्कचं १७ तन्मातरं रुषाभानुं दितिं च जननीं गिरा श्लक्ष्णया
देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वर १८ हिरण्यकशिपुरुवाच अम्बाम्ब हे वधूः पुत्रा वीरमा
र्हथ शोचितुं रिपोरभिमुखे श्लाघ्यः शूराणां वध ईप्सितः १९ भूतानामिह संवासः प्रपा
यामिव सुव्रते दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीतानां स्वकर्मभिः २०

वत्तं वेधर्मनपवेति वेत तत्राहमूला

नाम्निनिवेशेनप्राचीनकर्मणायकत्रनीतानां संयोजितानांपुनः वकैः स्वैकर्मभिरुन्नीतानांवि

कविनाना ४

६

नमस्कर्तुं पैरेणा पावन्नपिं ये आमिनावनपूर्णं भुवं यातेमिननोपेनावयः ८ ननु दैवेन हृद्यः कामिनः सुनके
किं नहस्मेनेन शह्रामिन्नन हृटेकपटेय्याहितेधुतेपतेहृटमोहितेनपस्मे मिवानहेमतानिटेवाः सुख्यानि
स्वयमेवनाशाप्तासंतिक्रनः विस्लरेवसुणाणोयेषांने ९ नपोयुनादिगुक्रानम्रहृदयधवानयंधं १० न
नतेः किमपराङ्गुपंनशाहविस्मृतिनिहितानांक्रियाप्तनष्टानंमूलंपपमः पनेसौपन्तापमेमय
मतुलमिन्नगोवस्पभूतिमाकपिरेणवै कपिरश्रिपेनपिलिखिनानंमेगनवपथः ११ नास्मिन्नहृ
टेहितेनहेकृमसूलेवनस्पनो विटपाश्वसुख्यानि विक्रशाणाटिवोकमः १२ नावपानभवंपृ
पविश्रुतनममेपिनो सूटपधनपोपतत्वाप्यायननदानिनः १३ विक्रहितनक्रियामूलोयं
नोपंममयः प्रमानृटवप्तिपिन भूतानांयमेस्पवपशपणं १४ पत्रयत्रहिजानामवेदोवेदानर्णां
प्रमाः क्रिपाः नेतनननपरं घानसदीपपुनहस्मन १५ यनिनेभनेनिर्दें शामकारापशिरस्मा
दत्वाः नपाग्रजानांकटमेविदपः कदनश्रियाः १६ पुरयामसज्ञानाघानतेचारामानप्रमान्
स्रपरायणंपरमयाप्रयः प्रनोपतनृपस्यविस्मेर्मूलनामामननाटन्पनतांप्रपयणोभुवनेवप्याइतिमावः
१७ नस्मान्पारमेमन्त्रं भूणानेमाहृदयश्रयते नितसदीपपतनदहृतनहस्मनस्ठेदेकृतन १८ पुरेहृदादिसतग्रा
मनःहृतः प्रनोगवानामसः इत्यानेकृतिमेवनेहेत्रवीत्यादेः ग्रामोहृतिमंवनेग्रामस्रमनक्रांपि
णांस्पानमाकरोत्यादीनांवेटः कृषीवलानांवासः पर्वतेटोगिरिहागत्मोप्रपाग्रामः तोपस्रा

श्री
भाग
टी
७

अत्रापि शोकहेतुं विना तूष्णीं वा शोकः तस्मिन्नर्थे प्रेतस्य मृतस्य ये बान्धवास्तेषां च २६ उपासनस्तस्मी
पियाम्नस्थिताः २७ विशीर्णरत्नमयकवचं यस्य विभ्रष्टानि आभरणानि स्रजश्च यस्य शरेणानि
र्भिन्नहृदयं यस्य असृजा रक्तेन आविलं लिप्तं २८ प्रकीर्णाः केशा यस्य ध्वस्ते अक्षिणी यस्य रभसा

अथापुत्रा हतं वीक्ष्य सम्भ्रान्ता निःक्रम्य पत्तनं यमस्य प्रेतबन्धूनां संहारं तेन कोपतः २६ दृष्ट्वा तं दृष्ट्
सुनाम्नं पतितं विश्रुताः सपत्न्यो निर्हतापुत्रे ताः न यथा सम्पातितं २७ विशीर्णरत्नकवचं वि
भ्रष्टाभरणस्रजं शरनिर्भिन्नहृदयं शयानमसृगाविलं २८ प्रकीर्णकेशं ध्वस्ताक्षं रभसं
दष्टदच्छदं रजःकुण्ठमुखाम्भोजं छिन्नायुधभुजं मृधे २९ दृष्ट्वा तं दृष्ट्वा विनाना था कृतं पति
मर्हिष्यः सम्मीलन्त्यः विनाः हताः स्म नाथेति करैरुरो भृशं घ्नन्त्यो मुहुः तस्य पादयोः पन्
पतन् ३० रुदन्त्यः उच्चैर्दयितं निरीक्ष्य कृतं सिञ्चन्त्यः स्रवैः कुचकुङ्कुमारुणैः स्रस्तकेशाभर
णाः शुचं नृणां सृजन्त्यः आक्रन्दनया विलेपिरे ३१ अहो विधात्राकरुणेन नः प्रभो भवान्
नो हगमो वराट एषा उशीनराणामसि वृत्तिदः पुरा कृतोधुना येन शुचां विवर्द्धनः ३२ ॥

७ ॥ ५८ ॥ शुक्ल

दष्टदच्छदं येन दन्तैः दष्टौ दच्छदौ ओष्ठौ येन रजसा कुण्ठं मुखाम्भोजं यस्य छिन्नमायुधं भुजश्च यस्य २९
तस्य पादयोः कृपमसीयेषु पुंसत्तेनानन्त्रपतन् ३०.३१ विलापमेवाह अहो इति हा प्रभो अकरुणेन
मेवाहुः हे प्रभो सम त्वं वराट एषा उशीनराणां ज्ञातिः तेन विधात्रा तु न मयुना स्मृतो वि वर्द्धनः कृतोसि ।

पवलोकदृष्टायोकेन्निवारयति निरयति । निर्ममः स्वमुक्तस्वः मुख्ययः अपतत्पसूनाः शुद्धः नि
र्मलः सर्वगः सर्वगतः सर्वविन्सर्वतस्य सर्वज्ञदेहेनः परोदेहात्दिव्यानि रक्तः अतोमूनरलिङ्ग
शरीरविसृजन्नपि नित्यमुक्तत्वस्तित्ययोकेनकार्यस्यार्थः कथनदिनस्यसंसारः नद्याहयन्नरनिस्वात्मनो
मायया स्वरविषया लिंगं पन्नेगुणावस्थावचानदेहान हरेः तोदीनवाविषाये जाहनसी

निर्ममः सत्ताव्ययः शुद्धः सर्वगः सर्वविन्नरः यत्र मायामात्रतो लिंगं मायया विसृजन्नात्मना
न २१ यथा मत्स्या स्वबलनानरेण ऽपि बलाय वत्सत्वषाधाम्यमाणेन दृश्यते बलमीवभूः २२
एवं गुणैर्भ्रम्यमाणो मनस्यविबलः भ्रमात् यान्तितस्य स्वतो मदेहस्य लिंगानां लिंगवानिव २३
एष स्वात्मविपर्यासो लिंगे लिंगभावनापषस्विधाप्रियेर्योगेर्वियोगः कर्मसंस्मृतिः २४ सं
भवस्य विनाशस्य पोकस्य विविधः स्मृतः अविवेकस्य विनाशो विवेकात्स्मृतिरेव च २५

सर्वत्र लिंगशरीरोपाधिः संसारयन्नर्थः २१ तप्तस्य देहान्ते स्वपेन्द्रियनियपेरवि चनम्भिः तस्वः भ्रांति वि
विनाः पात्यपमीरपद्धिभवंतीनिदृष्टान्तमत्का याहकयमोगात्वमवंतीनिदृष्टान्तमाहवस्तुषे
ति २२ अविकलः पतिहृणोपवनस्याप्यन्तामनः समनाविस्यर्थः २३ लिंगभावनादेहाभिमानः
एष स्वात्मना विपर्यासात्स्वन्यथाभावः तमेवाह प्रियैर्वियोगः अप्रियैर्योगश्च कर्मवसंहतिस्वना
नागर्भप्रवेशः २४ ततः वसंभवस्थानिः विवेकस्यात्स्मृतिः स्वतसंयाने २५ ॥ ॥ ॥

श्री भा.ग. स.टी. ७

अबला दुर्बलाश्चापि वृकादिभिरभक्ष्यमाणा वयं तत्र हेतुः यो हि गर्भे रक्षति स एव दिविस्थोऽपि रक्षिता रक्षतीति
ननु तस्याबलानां किं प्रयोजनं न किंचिदपि किंतु क्रीडैव केवलमित्याह य इदं विश्वं सृजति रक्षति संहरति

अहो वयं धन्यतमा यदत्र त्यक्ताः पितृभ्यां न विचिं-
तयामः अभक्ष्यमाणा अबला वृकादिभिः स रक्षिता रक्षति
यो हि गर्भे ३७ य इच्छयेशः सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्यवलुम्पते च यः
तस्याबलाः क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरं निग्रहसंग्रहे प्रभुः ३८ पथि च्युतं तिष्ठ-
ति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं तद्विहतं विनश्यति जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षि-
तो वने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ३९ यमः

चराचरं अबलाः तस्येशितुः चराचरं क्रीडनमाहुः अत एव निग्रहे संग्रहे पालने च प्रभुः ३८ प्रभुत्वमेवास्य
नयत्यनीशत्वं दर्शयति पथीति दिष्टेन दैवेनेश्वरेण रक्षितं तेन त्यागाद्विहतं अस्य हतः तेनोपेक्षितः ३९

वयमस्यच्छन्नमेवविनावयं कथं स्याम समवेम नीवेम अतः देवी रथ चलेया स्थित चले अनुयान मनुगमनेन व
पादयोः शुश्रूषां कुर्वती नो अस्माकं दिशादेदि ३३ निर्देशदाह्रा येन यतं अस्त अस्तलाचलप्रति १४ परिवेदि
तेदनं स्वपुर्ण्यामेवा स्वमस्मानान स्वयमेवापयाता यमः नानाह्स्वदोरुत्पादिना १५ वयमास्मस्त्नोधिका

वयाक्रूतनेनवयं मदीयलेकयं विनास्याम स्वच्छन्न मेन नते तत्रानुयातेन वीरपादयोः शुश्रू
षती नोदिशायत्रयास्मि ११ एवं विलपतीनां वै परिगृह्य मृतपतिं स्वनिकृतीनानि
हीर मकीलन्मवननेन १४ तत्रा दपरिबंधुतां स्वाशुन्य परिदेविनं आहृता नु बाल
कोभूता यमः स्वयमुपागतः १५ यमः स्वाव अद्येमी षाडयमाधिकानां वि
पश्यता लोकविधिं विमोहः यत्रागत त्वच्चगलेम नष्टस्वयम
धर्मान्वापि षावत्यपार्थ १८

नामपिलोकस्य विधिं जन्ममरणादि प्रकारं विपश्यतामपि विमोहमेवाह यत्र यस्मात् अक्राद्यागतः
तेनैव गतम अपार्थ रोदिति तत्र क्रोशितानाम अक्रादीनि भूतानि अक्रमथ्यानि भावेन अक्रूनिधनान्येव
तत्र का परिदेवनेति किंच स्वयमपि मयमर्मो कृतेन न सहममानो कृस्नलनाणो धर्मो यथा तथा भूता अपि १९

श्री
भाग
मही
५

किंवदेत्स्मृतः यमश्र्योतव्य मोयंपुष्मङ्गीमयतः श्रोतेकिमितशोतव्य यनलेनावनेकाललमसोमु॥
गोनिशृततंशृतेवकिव इदोमीतस्याटयीनास्मनश्तिशेवामश्तिवनसमशोवनोयोनभवति श्र
गयितस्याटयीनादिमाहयः श्रोतेति ५२ ननमलनामिकमवागेशाणः श्रोनावकावहृहपवनामोश्रो॥
नावक्मावश्रवेननवादिमाहनश्रोतेतिमहानमवेदहृपवह्माहनःश्रवपवमत्मेःश्रोतोवैमयमेशतेश्रुतेः

स्यंतेतानवयंशेतेमृ[illegible]वैयमनशोवथ यःश्रोतायोनवक्केहमनहयोनकादिवित ५२
नश्रोतानानवक्मायंमृत्मोप्यश्मह्रानमः यस्तिवेदेदियवानान्मामवामःश्रुतेहृयोः ५४
भूतेदृियमनोलिंगातेहृावह्मावदावांश्चिपः भजनत्स्हजनिस्पयन्तह्मापिवेनतेजमा ५५

कल्लहिवक्माश्रोतावतत्राह यस्तिहृदेहेदियेत्तन्नटथेरघाश्रामामनश्रागोहेह्माभ्यामनयपवम
वेननः ५४ नरुवेननवेवनस्याहृकेशाःस्मलःकाणेवयिरश्मादिहयमेपलत्रिःफलःतत्राह पृ
नेहियमनोमिलिंगणेलत्यनःश्नेतथ्यातानहृहनतेभ्योनपवमजति श्रहमितिनमयनेनहिकथ
मोहइमनत्राह मत्वभजनेस्वननेजमाविवेकवलनश्मृजनापिहिस्पनभवश्ममाणयति ५५

नदेवमात्मनो जन्ममरणादिकं संगीकृत्य यस्य तदधीनत्वात्र शोकः कार्यः इत्यर्थः । यद्वा नीलदेहादिनामेव जन्मादि
नत्वात्मनः । मोहविभिः भूतानि देहाः नित्यानि स्वकारणभूतैर्लिंगशरीरैर्व्याप्तैः कर्मभिः भवन्ति
नाशेन न भवन्ति न पश्यन्ति च । सर्वशः देवादिदेहास्तु अपि तत्र देहनाशात् विहतो देहस्थितो ह्यात्मा न स्थाणुत्वादि
हृद्धर्मः जन्मादिभिर्नैव अनेकस्माते अतः आत्मनो देहत्वं न विलक्षणः ॥ ननु देहः स्थूलः सूक्ष्मो
नैव लक्षणं प्रश्नोपनिषदाह इह मोहजेयं विवेकारात्मने ननु जानेव स्थूलः सूक्ष्म एव योगवशतेहः पञ्च भौतिके
वयवागृह्णन्ति न लयः आत्मन एव प्रयोगः सूक्ष्मश्च भौतिकान्तःकरणानां शरीरे भिन्नाः पञ्चतत्त्वान भौतिकत्वात्तथा
भूतानि तैर्निर्मितानि भौतिकमित्यर्थवृत्तिकालेन भवन्ति सर्वशः ननु तत्र ह्यात्मा प्रकृत्ताव्यवस्थितः
तस्मात् गौरवं मनमीति बुध्यते ॥ इदं शरीरं पृथक् भस्मीभूतं यथा पृथक् भौतिकमीयते पृथक्
पृथिवी पार्थिवं तेजस्तैजसं ॥ कालेन नाशानीतैः विकृतानि विनश्यन्ति ॥ यथा नलादिक भूमिना
सेन यथा नीलो हृद्गतः पृथक् स्थितेन यथा नभः सर्वगतेन न सङ्गतेन यावन्मानं सर्वं गुणानमा

नैवाविवेकिनः आत्मनेनाभिमन्यते गृहं ननु पृथक् न हृदि ॥ भौतिकत्वान्नमानं विहाय एवं तत्रात्मनो जन्म
माय भावस्वरूपं सह इति यथाग्रे टीकैः परमात्माभिज्ञानोद्भूतादिः यथा च पार्थिवत्वं तद्गतादिः प्र
थानत्वेन मे गीतः कुण्डलादिभिः न पृथग्भिन्नत्वात् तैर्विविधैः परमात्माभिज्ञानं ज्ञात्वा देहं पश्यति हृतः प
रिमाणः स्वतन्त्रविनश्यति न नाशेन तस्थुः ॥ पृथगात्मस्थानां भावैर्भिन्नैर्न हृदाद्यन्तं यमाह यथाः नलो
दाहकत्वं स्थितो नापि दाहकत्वेन प्रकाशकत्वेन भिन्नः एव प्रविशति यथा वदेहगतो ह्यनलानां नाशिका
दिभिः पृथक् स्थितः एव प्रकाशयते देहस्थतः तत्प्यात्मनः नहृत्योगात् आत्मा वेदहीनेन स्याद् यथा न भोनस

श्री
भाग
सहौ
१०

भिचसंगो नालस्य सूत्रे समजन वं पञ्चायग्राप वं ग्राप दं ग्रां ग्रां ५१ ग्राक रूपणया मर्वे लोनु कं पयाकर
णेनन ५२ आत्मनो देहस्यायेन विषुयशुणा मार्गे मू त्वनो विमोना नेनदुः खे पप्या भवसे दं ज्ञो वना किं
मेशयोनं नेय ग्तो मामयिका मेन पानि से वयः ५३ न जानाः पञ्चायथा नानक थं विम र्मि पो ज्ञा मि मे ग्र

नामजन प्रावस्लं मे महिषो कालयं श्रिवा कर्लिंगः नंन त्या पज्ञं नि रो त्य भृष्ठा डः गवेनः स्रे
ह्रदकलः क्रपणः क्रुपण्ा पर्यदेवयत ५४ ग्रह्रे पाक ... देवः पेजयाकरूणपा विनः क्रुप
णमात्र यो वं म्या दीनपा किं करिष्यति ५२ कामनप ... देवः किम इं नात्मनो हि मे दी मेन
नीकनादः खमनेन विषुयाशुणा ५३ कंयं न जानपतो त्मात्मा न ही नान विममे हे मे ट स्मा ग्याः ग्र
मीतेनेन देक्ष्मनं भवाः ५४ प वं न्ह लिं यु विलपन मा त्याग्म या वि ग्रो मान नम नु ज्ञे ठे न प
वनया कुनिकः ग्रो पा वि ज्ञा पकाल प्र हृ नो निलीनः ५५ प वं पू य म प ष्य न म ग्रा न्मा पा य
मनु द्रयः नेनमा स्य थ्य यो वे मः पतिं वर्ष प्रामे पि ५६ ह्रि ण्य क पि पु कना व वालप वं म
वरनि मर्वे तिस्मितवेनमः नानयो मनी मे मै म तिस्म म प था पि ष्यते ५७ यमपत द्र पा ज्या
यनै ग्रे कनर थी यन्ते नान यो पि मय त स्व व क्रु पं म्ना प गा ते के ५८ नता ग्रो वनमा पू र्य पर वा
नान मे व व क ग्रा त्मा कः प यो वा ग्रहो वः पा क्र प व व ५९ स्व प गा नि ले वि या न वि ना ज्ञा ने
नामात रे श्रनी ते ते ६६ ... निकः पति ह्र नानि ली वः ६७ ग्रा त्मा पा य ... ६८ ग्र य या स्थि ते
मि थ्ये वा वि र्भू ल मा पया ने कं परलोक ह ता ने ६९ ग्र णो व ने नि पा ठे ग्र ज्ञा नम ग्रा र्थः स्व: परनु पामि न
वे शप्य वा ज्ञा ने नेन विना ५९ मत्तु बा ह्र ... न: ७ ... समसे द्वितीयः ५ ॥ ॥ ॥

ननु विवेकानेन समप्याहारादिकमेव प्रवृत्तेर्बंधः स्यादेतत्तत्राह मायावल्लिंगयोरेवेणान्वितं जनत्वि
मानवानात्मा भवति तावद्देहं न स्पृशत्येव मेति बंधनं वपुर्देहत्वं भवति ततो विपर्ययः देहत्वमेवात्मेति तत्र ।
क्लेशाः स्युरनुवर्त्तते तेनेतल्लिंगाभिमानेति हेतुर्भवितात्यमायायामाविपर्ययादिमोयमनुजनयतः इति तन्थि
नपरमार्थ इत्यर्थः ४६ ननु ह्यविद्याद्वादो नानात्मा पतनाञ्च सत्वप्रतीतिः कुतो मायामयत्वं तत्राह
बहुवादिनः सत्यत्वमेव च वदन्ति तद्यावद्विनश्यामि मिथ्याभूतोऽयमभिनिवेशः क्रोधो गुणाश्च तत्कार्ये गुणं

यावल्लिंगान्वितो ह्यात्मा तावत्कर्मादिबन्धनं ततो विपर्ययः क्लेशो मायायोगोऽनुवर्तते ४६ वित
थाभिनिवेशोऽयं गुणाश्चैष दृष्टवच्च यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमिन्द्रियकं तथा ४७ यथा नित्या
न तत्स्वभावं न दृश्यश्चाविनिहितः नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावः शोचतामिति ४८ लवणं ह्यवि
प्तिनकश्चित्प्रत्यक्षाणि निर्मितो नकः वितत्य जालविटपं तत्रत्यप्रलोभनं ४९ कलिंगामिमुखे
तत्राविर्भावन्नमहत्यधयत तथा कलिंगीमहमालुक्केनप्रलोभिता ५० ॥ ॥ ॥

त्वादिन्द्रियार्थः परमार्थ इति हृदि कल्पितत्वश्च प्रतिपत्तेः क्रोधः इत्युक्तमाह यथेति ४७ उपसंहरति प्रयत्न सा च नित्य
मात्मानमनित्यदेहं वा तहिदः तित्यमनित्यं च जानते तेन नैक्ष्यमपदेष्टारोपिशाचेनोहत्य पेत्येतत्राह ना
न्यथेत्यनातनवादाम्भोभावातस्वभावो न निवर्तत इत्यर्थः ४८ न्ययेस्वधर्मो ग्रुणीतियदृक्तं तत्रैवेतिहासमाह
लवणक इत्यादिना प्रतिष्ठानमानकेश्वराणां निर्मितः सन्यतन्नतनेतत्त्वात्प्रलोभयन् जालं वितत्य यवि
षोपेणाकृतवान् पाठान्तरे तेषामामिषादिभिः प्रलोभनं कृतवानित्यर्थः ४९ कलिंगाः केदपद्मीमिदा

श्री
भाग
स्कं
११

ब्रह्मणस्तस्मिन्नेव समस्मात्कपिलेन तेन संकल्पमात्रः तस्यैव निवर्तनैः अथ यान्यस्मात् विविधानि तेन यान्त्यत्र
ना ८ तपो योगयोः समाधिना तिष्ठता सर्वं प्रियमभूत्‌ः श्रुत्वा निनाद सनेत सत्यलोके यथा ऋषयो लेख
यित्वेति ९ ततश्चैवात्मनः साधयित्वा ममित्यत्र वल्लभामनि देहे पुण्यात्तपः तत्तात्तस्मापित्वमनः
कृतः तत्तापयेन तत्र हकालात्मनोरिति यथाप्ताप्रविष्टात्‌ तेन तेऽत्र वा स्वाश्रियेन तथापि कालस्था
स्मत्स्वतिमतान वर्धमिति मतेन तपः तत्तात्तस्मापयिष्णात्स्येति १० वर्धमानेन नियतं कृतः स्वफ
तस्याप किल संकल्पः सततोऽस्मिन् तपः सर्वतो किल विदितः ततस्तथापि नित्यं दिनं ८ स्मृ
त्वा वरं च स्मितं तपो योगं समाधिना श्रुत्वा तेन सर्वं प्रियं स्वयंभुवः परमेष्ठी निजासने ९ तदे
वर्धमानेन तपो योगसमाधिना कालात्मनो स्मृतिमता तस्मापयिष्णुस्तथात्मनः १० अप
रं च विधायैव समयस्थाप्य वैमानसा किमस्य कालनिर्दिष्टः कल्पानेव स्वादिभिः ११ अपि
स्वस्मिन् निर्वेद्य तपः परमस्थितः विपश्चितेन ततः पुण्यं विश्वनेत्रः १२ तत्राश्रमं
नगरं परमेष्ठी जगत्पते भवाय अथ यस्मै भूमौ तस्मात् विजयाय च १३ इति विज्ञाप्य तेने

लमात्स्वमनसो तिस्मरादिस्मनमयेन यथा पूर्वं पुण्यं पापं च समयेन देवं जगद्धिया यस्मिन् वेदवादि
भिः श्रुत्वादिपदैः किं प्रयोजनं तत्र तस्य देवमाया युष्मास्मि ११ इति तस्य तपस्वतोऽत्र निर्वेद्य स्वस्व
स्वतपस्वासीतपः परमं तपस्य स्थितः यत्र पुण्यं तदनंतरमेव विधत्स्व यथा नवस्थानमथ शोभनंनिमा
पूतनामनि स्मृत्वा हि विशोकं तत्त्वमाहुः तदेति १२ तदेव करमेषामि देवमानं हि तत्र नाम गवां च भवायोऽस्त्व

11

तृतीयेन स्तनप सान्नमंवो स्वजगाद्दिधिः ग्रामग्ना विस्मितस्तेन नमंस्तनः सवयानदान् नदैवंमापूनांकदेने दानवानाहिरण्यकशिपुनंशोकंतनतितृपणेनाययन्स्तनक्वाननराहिरण्यकशिपुर्विनात्दिवा ग्रशंति हृदंश्रलितव्रहोनेपकमेव राजानं च अपिन्समकर्तमैद्भुन १ ऊर्ध्वबाहुरस्तनमसिद्दृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठे नैवाश्रिताग्रवनिर्यन २ जटानांदीधितिभिः कांतिभिः अंशुभिः रश्मिभिः प्रलयकनाग्नर्कइवरेजे ३

नारद उवाच हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरं आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजं व्यधित्सत १ स तेपे मंदरद्रोण्यां तपः परमदारुणं ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशुभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ३ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ५ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसा तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपशमं भूमन्विधेहि यदि मन्यसे लोका न यावन्नंक्ष्यंति बलिहारास्तवाभि

वंयच्चलन्तिताः संतो विवेकः तेदेवाः पुनः स्थानिस्थानानि भेजिरे ३ विष्वगीरितः सर्वतः प्रसृतः सन् ४ दीप्यरदिभि स्सहद्रिना भूश्चचालिता ५६ तवबलिहाराः करप्रदाः पूजाकारिणो यतिवाभिभिः त्वमवनीतामिभुः देवग्रामि मोम वां यिपितेनापात्यंतरेभोयतिसंवोपनेग्रमितायावनमने हनीतिसंवेयः

श्रीभाग सटी ७

हर्षेणाश्रूणि पुलकोद्भेदश्च यस्य २५ अन्धेन विवेकनाशहेतुना कालसृष्टेन प्रकृतिगुणक्षोभेणाधो-
ऽधोनेन तमसावृतमिदं जगत् यः अभिव्यनक् अभिव्यक्तमकरोत् २६ पश्चात्त्रिगुणोपेतेनात्मनेदं
जगत् सृजति अवति लुम्पति च रजःसत्त्वतमसां धाम्ने आश्रयाय महते पराय परमेश्वराय च नमः
२७ अत्र च स्वप्रकाशाय कारणाय कार्यात्मकाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये परमेश्वराय
वेदविषयत्वेन तद्विधानेन कार्यरूपेण व्यक्तिं प्राप्ताय नमः

थाय प्राञ्जलिः प्रह्व ईक्षमाणो दृशा विभुं हर्षाश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदयागृणात् २५
हिरण्यकशिपुरुवाच कल्पान्ते कालसृष्टेन योऽन्धेन तमसावृतम् अभिव्यनग् जगदिदं स्व-
यंज्योतिः स्वरोचिषा २६ आत्मना त्रिवृता चेदं सृजत्यवति लुम्पति रजःसत्त्वतमोधाम्ने प-
राय महते नमः २७ नम आद्याय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्य-
क्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणेन मुख्येन पतिः प्रजानां चित्तस्य चित्तैर्मन

नानिन्द्रियैः विज्ञानं विषयाकारं ज्ञानं तेन विशिष्टमूर्तये स्वप्रकाशाय जगत्कारणाय कार्यात्मकाय च
दर्शितं बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये प्राणेन्द्रियमनोबुद्धयो विकाराः तैरूपेण व्यक्तिं कार्यात्मकत्वं प्राप्त-
वते २८ एवमात्मना त्रिवृतात्मनेत्यनेन कारणत्वं दर्शितं अधुना जीवस्वरूपं वा तमेव
चेतनात्मत्वेन मुख्यः प्राणः ईशिषे नियन्तासि केन मुख्येन प्राणेन सूत्रात्मरूपेण च
प्रजानां पतिः चित्तस्य चित्तैः मनआदीनामिन्द्रियाणां च पतिः

२८

१२

वाल्मीकाद्यैः प्रतिष्ठितं प्रथमेन दर्शनं पश्चात्कथं विदितस्तानं प्राहेति द्वयोरनपः प्राचीर्णमं
नाद्दतिनमेदः त्वकमांसं शोणितं च यस्य १६ सुश्रेणांपि स्थितं हृदृशं विभिव विलस्त १७ ह्यस्तां पे
यैर्दृश्येसे हिकाविशेषे भक्तिनो देहो यस्य १८ तिरोभूः निषिद्धमेवु येन मः स्त्रक्रोदकस्नथः १९ ने
नदर्शप्रतिष्ठितं वाल्मीकस्तृणकोवकैः पिपीलिकाभिराबोर्णमेदल स्वां म शोणितं
तपनेन प्रमालोकान पथाभूपसंदेशविवि विलस्य विस्मृतः प्राह प्रहमनदेसकाद्दनः १२
स्वर्लोकाव इतिहोन्निहमहेनेनपः स्थितो स्मिकापपप व्राहेद्दमनप्रामो बियनामोप्सिना
वरः ९ प्रनतमहमेननमेहस्मां महस्क्रुने देशाभक्तिनदेहसप्रापणहाप्रियेषु प्राप्ने १८
नेन मर्वपयः वक्रुनकणिकाततापरो तिवुद्धीरयेन्मा प्राणनकोविदिस्मसमाः स्थाने १९
मवृत्तायनने नेन दृष्टक्रुरेणमतस्विना तपोनिहेनभवता तिनो दृष्टिनदन २० ननस्त
प्राणाघः मनोदत्तामुनप्रगव मर्त्यसंदर्शनानाफलमम २१ श्रीनारद उवाच इत्युक्तो
दिभवाहेवो भक्तिनां गपिलकैः कमंडलुजलेनोत्तहिमेना मे तपाधाम्ना २२ मनकोव
कवल्मीकान्मद्दुजोमोवृस्मायिनः मर्वावयवसंपन्नोवज्रसंद्दननोपवा इत्यपिनानमेदे
तेषु प्रसन्नस्य
ननेन मम वमायेनैव नावजितोद्दनमोतिहेनभवतामुनसंजितः २२ मममर्वस्यनमदृशं नेप्स फले
न भवति २१ प्राहैभवतीमाप्दिमवः डोतिन्मो तिनवान् २२ वज्रवत्सद्दननेपशतादौ
यस्मानमसाहेनदवप्राभायस्य २३ नस्यदर्शनमेवमहानस्मवोयस्य २४ ॥ ॥ ॥

श्रीभाग सप्त ३

ननु ब्रह्मलोकः स्थायी स्यमस्कृतो ब्रह्मलं कृतो वा ब्रह्मलोकः स्यार्भवादि नश्वरः व्यक्तं कार्यमिदं तव शरीरं व्य
क्तमव्यक्तमितिवाच्यं नश्वरीरेण नभिद्रियप्राणमनसां गुणान् विषयान् भुंक्ते किंतु पारमेष्ठ्ये स्था
र्थ्यानि स्वस्वरूपे स्थित एव भुंक्ते तेन तत्स्वरूपनियामकेन तत्स्वरूपं ... निरुपाधित्वाद्व्यक्त
णपुरुषश्चेत्यर्थः ननु ब्रह्मत्वं पुराणपुरुषश्चेत् कथमेकस्थानत्वाद अनन्तेत्येकेन सः

व्यक्तं विभो स्थूलमिदं शरीरं येनेन्द्रियप्राणमनोगुणांस्त्वं भुंक्षे स्थितो धामनि पारमेष्ठ्ये
अव्यक्त आत्मा पुरुषः पुराणः ३३ अनन्ताव्यक्तरूपेण येनेदमखिलं ततं चिदचिच्छक्ति
युक्ताय तस्मै भगवते नमः ३४ यदि दास्यस्यभिमतान्वरान्मे वरदोत्तम भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्यो
मृत्युर्मा भून्मम प्रभो ३५ नान्तर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुधैः न भूमौ नाम्बरे मृ
त्युर्न नरैर्न मृगैरपि व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वा सुरासुरमहोरगैः ३६ अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे ऐकप
त्यं च देहिनां सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथात्मनः तपोयोगप्रभावाणां महिमा
नं यथात्मनः तपोयोगप्रभावाणां यन्न रिष्यति कर्हिचित् ३८ इति श्रीभागवते सप्तमस्कन्धे तृ

तीयोध्यायः ३ ॥

तीवचनाभिक्षरान्वरानाह द्वेति विसृष्टनतेभ्यः ... एतत्सर्वं भगवतेऽस्य विनिःसृष्टोपायन
मः भगवतेदत्तः विष्णुकिंविद्याय विष्णुकिमीयानानांभावुककालनि ३४।३५ अमसज्ञानलक्षण
ज्ञानिकी इति भगवतः ग्रहणे स्वयमामूत ३६ व्यसुभिः प्राणैः असुमद्भिः प्राणैः ३७ यथात्म
नस्तत्वालिन यथास्य अनितिहन्ता हिंस्रते तदा न रिष्यति न नश्यति तपोयोगे प्रभावो येषां तेषां यत्तत्।

टीकाश्रीधरस्वामिकृतायां ॥ ॥

13

इदानीं यस्य प्रवर्त्तकत्वेन प्रवर्त्तमानेन जगत्कालकलमाहात्म्येन समन्तं तत्स्वरूपेण नाद्यन्तं मोहो माद्यन्ता न विस्ता
रयन्ति कथं ज्ञानात्मा वेदस्वरूपेण कथं भूतप्रवर्त्तनाद्यन्तो नाद्यन्तमानुष्ठानं विकं कर्मणा वृद्धियया
विषया ज्ञानस्वरूपात्मना स्वभूतः स्वमेवात्मनस्तत्रस्थितां मीकृतः यतः कविः कृतः एकः स्व
विद्यः तत्रदेहः प्रमादिः स्वप्रकाशरूपेण नास्तिः कालतः पारं वेदस्वरूपतः ९ कालरूपेण मोह
देवमाहात्म्येन तिलत्रयीरवयवैः स्थितः पश्यति नदेवमस्त्याद्यं कर्त्तव्यं विकारात्मना माहा
त्म्यस्य तेनत्वदेवनः प्राज्ञानात्मरूपः परमेष्ठी परमेश्वरः प्रभुः तस्मात्सूक्ष्मः महात्मपरोक्षः किं
वजीवलोकपवकर्म

तस्मात् त्वं विनतोऽस्मि नमस्ते वरदेश कविषयात नमस्कृत्यात्मास्तु तत्त्वमतादिरूपम्
तपाः कवितत्त्वात्मा १० तमेवकालात्मा विद्याजननात्मा पुत्रस्वरूपवैः स्थितोऽसि
कृत्स्नस्य ज्ञानात्मा परमेष्ठी महात्म जीवलोकस्य सर्वजीवज्ञानात्मा ११ तत्त्वमात्मनः परं
तदेनवं किं विद्वान्विक्रमसि विद्याकलात्मन नवस्त्रसर्वाद्विः परमात्मा भूत्वा विष्टपैः १२

तत्रगा॰३

वशान्तमाहात्म्ये विक्रियते त्वं तत्त्वज्ञो जीवः जीवनस्य देहः यत स्तस्मात्मा नियन्ता १३ तत्कृतः त
त्रात्मनस्तत्र नमस्यामि तत्परं किं विद्वान् तदेव तस्मात्तत्त्वमाहात्म्यं वर्तते नियमस्य नादिके वा
भवेन तत्रः परं कारणं प्रपरं कार्यं तत्त्वं जगत्स्थावरं जङ्गमं तदिमं नाम्लिबोधकं प्रज्ञ
मतिरिक्तं मन्त्रो नित्ये तनयतः विद्यावेदाद्वेदादिविद्यास्थानानि कलाश्च तदन्तानि तत्त्ववेत्ता
वः तत्त्वज्ञानिविज्ञाः तत्कृतः यतः तं हृदन्तर्निवासिनात्मरूपेण कृतः तज्ञात्वाद्विरात्मरूपेण ज्ञानाद्येग

श्री
भाग
स्कं
५

स्तदनीः स्तदमः ९ ऊर्जितमधिकं वैरं तीव्रध्यानसंतयस्य १० ग्रोग हेगाजनत्रकणंथिनात्रकणंथेनमयु
नाम्रयामन्ने ग्रनपवविघ्नमेविघ्नं तितेनाम्रेग्रहितोयस्यनेग्रशोघथिस्यपाः सर्वलोकपालाः

रत्नस्थलीषु पर्यंतिस्वदनीः संदर्शनस्वे ९ नत्निस्मन्ह्रमवनेमद्यवलोमद्यमनात्विर्ते
नेलाकपकराह्रेमेमिवयान्त्रियुगः स्वराद्भिः प्रनापितेनूर्मिनवंरूपासनः १० नमेगम
नेमयुनोरूणयिनाविह्नन्नाशात्नमशेघथिस्यपा इयासतोथायनपाणिमिविनात्रिमि
स्तपोयोगवलोनसंपदः ११ नगर्भदेहासनमोजनमास्थितेविद्यावस्त्रस्तन्नुरूस्वराद
यः गंधर्वमिद्वारूपयेणरूद्विधायरायमासस्वपाञ्च १२ मपवयतोस्वमिमिभूः
दिदत्तिताः हृत्स्नमोनोहृविभोगानग्रहीस्वननेनमा १३ ग्रहृहपस्थानस्यासीनस्वमद्दी
पवनीमद्दी नथाकाङ्गनागोस्वनानास्वर्यपदंनेभः १४ रत्नाकरास्वरत्नोवांलस्वमते
स्वाहृह्रमिभिः तारशोपुहृनत्वोहरयितीरामनोहकाः १५ पालाहुतोभिनाकोरुमवे

पायनद्रुहोः पातोमिहृपासनात्रिमिर्वस्वविस्वरूहैर्विनापदमाग्रयभूतेदपामनप्रकारमाहृजा
त्रयेति १४ १६ ननानानघरूहः वहैनिस्म रत्नाकरानेवाहृतारेति १७ स्वाक्रोडंक्रोडाख्यानेनु
णानपुष्पंफलादीन् सर्वलोकपालानांपृथक्विधानानगुणानार्थमणदहनशेषणादीनेकपव

॥ २४ ॥

१५

24

वन्दे यत्र वांछितार्थेन वरं लब्ध्वा विजित्याखिललोकपालान् विस्फूर्जद्द्वेषेण नारायणं तेन द्वेषं कुर्वन्ममत्तः सम्पीडयन् प्रापितवा
ला १ असमनः स्वपीमे दुर्लभाः २ अमोघानुग्रहस्य ३ यदर्थं तपः तमेव तदर्थं वरं दत्वा निर्गतेना ४ ५६

श्रीनारद उवाच एवं स्तुतः शान्तमूर्तिर्हिरण्यकशिपोस्तथा प्रादात्तस्मै महाप्रीतो वरांस्त
स्यकल्पभान् १ ब्रह्मोवाच नातिमे दुर्लभाः पुंसां यानहं लोके वराम्स्म तथापि वि
तराम्येते त्वामर्थिने दुर्लभान् २ ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभुः पूजितोऽसुर
वर्येण स्तूयमानः प्रजेश्वरैः ३ एवं लब्धवरो दैत्यो बिभ्रद्धेममयं वपुः भगवत्यकरोद्द्वेषं
भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ स विजित्य दिशः सर्वा लोकांश्च त्रीन्महासुरः देवासुरमनुष्येन्द्र
गन्धर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् यक्षरक्षःपिशाचे
शान्प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्त्वपतीञ्जित्वा वशमानीय विश्वजित् जहार लो
कपालानां स्थानानि सह तेजसा ७ देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिपिष्टपं महे
न्द्रभवनं साक्षान्निर्मितं विश्वकर्मणा ८ त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्द्धिमत्
९ यत्र विद्रुमसोपाना महामारकता भुवः यत्र स्फाटिककुड्यानि वैदूर्यस्तम्भपङ्क्तयः

यत्र चित्रवितानानि पद्मरागासनानि च पयःफेननिभाः शय्या मुक्तादामपरिच्छदाः १० ॥

[illegible] ५ ॥

सर्वेषां सत्वानां प्राणिनां तानि ये ये पतयः तान् विजित्य स्वर्गमध्यास्ते स्म त्रिपिष्टपं जितवान् तत्र महे
न्द्रभवनमध्युवासाध्युषितवान् सति स्म ८ अखिलसमृद्धियुक्तं त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमित्यर्थः ९ स्फटिका
मानि परिच्छदाः परिकराः यासां ॥ ॥ ॥

श्री
भाग
सप्त
१५

तमेवं विधं क्रमादेव तत्परमहत्त्वमाह तस्येत्यादिना गुणैर्महान् भूत्वा गुणानेवाह महदुपासक इत्यादिना
३० सन्नतो सेवया प्रणतः आर्याणां पदावङ्घ्री येन स प्रियसुहृत्तमः स्वतन्त्रसुहृत् कृतं न तासां गुणोपासनामेव ह्येते यो येनासीश्वरइति
भावनायस्य ३२ व्यसनेषु नोद्विग्नचित्तः श्रुतेषु विषयेषु निःस्पृहः यतस्तेष्ववस्तुदृक् दान्तानां इन्द्रियाणां यस्य

तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः प्रह्लादोऽभूत्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ३० ब्र
ह्मण्यः शीलसम्पन्नः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तमः ३१ दा
सवत्सन्नतार्याङ्घ्रिः पितृवद्दीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वरभावनः ३२ वि
द्यार्थरूपजन्माढ्यो मानस्तम्भविवर्जितः ३२ नोद्विग्नचित्तो व्यसनेषु निःस्पृहः श्रुतेषु दृष्टे
षु गुणेष्ववस्तुदृक् दान्तेन्द्रियप्राणशरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुरः ३३ य
स्मिन्महद्गुणा राजन्गृह्यन्ते कविभिर्मुहुः न तेऽधुनापिधीयन्ते यथा भगवतीश्वरे ३४ यं
साधुगाथासदसि रिपवोऽपि सुरा नृप प्रतिमानं प्रकुर्वन्ति किमुतान्ये भवादृशाः ३५ गु
णैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यं तस्य सूच्यते वासुदेवे भगवति यस्य नैसर्गिकी रतिः ३६ न्यस्त
क्रीडनको बालो जडवत्तन्मनस्तया कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशं ३७ आसीनः

पर्यटन्नश्नन्शयानः प्रपिबन्ब्रुवन् नानुसन्धत्त एतानि

गोविन्दपरिरम्भितः ३८ ॥

रहितश्च असुरो धीर्यस्य अधुनापि ते गुणाः न पिधीयन्ते तिरोहिता न भवन्ति ग्रहेण गृहीतेन कविभि
रिति ३४ साधुगाथासदसि साधुकथाप्रसङ्गेषु सभासु प्रतिमानं दृष्टान्तं ३५ न्यस्तेन सया केवले
षोऽन्ते सहृत्कथ्यन्त इति वा ३६ नैसर्गिकरतेर्लिङ्गमाह न्यस्तक्रीडनकः निषिद्धः न सबलयानदेवकौ

जीन ३८ पद्मसनाभ्रीविकीडतविरिमितः
अमालापकीक्लाः ३८ ॥

१५

निर्जिताः ककुभो येन यद्यपि तेषां यथाश्रीति १९ यत्नं पांकाद्भी २२ अनुपावकराद्दिनमनामेवाह २४
ममदर्शनेन अवतां सर्वे वाञ्छयमानमपपन्नयेमेपिपार्थः २५२२ नन्वेवमादिविद्वेषणस्यात्विताणोनाद्वि

मयंपि निर्जितककुवेककालविषयाण्यपान् यद्यपि तेषां भंजानोनानृपाद निर्ते द्विपः १९
एवमैश्वर्यमनवद्यममस्यो ब्रह्मवर्तिनः कालोमहान्मनीयायवलपापमपेक्षुः २०
तस्याग्रदंडमेविप्राः सर्वेलोकाः सपालकाः अग्न्यवलबुपायुगाः शरणं यपुरच्युत २१
तस्येवमोककाह्नावेषवाम्नाइरिणेश्वराः यद्भुनानतिवर्तते शाताः सन्यासितोमलाः २२
इतिनिमयतान्मानः समाह्नितपियोमलाः उपतस्थुहृषीकेशं विनिद्रावापुभोजनाः २३
तेषामाविरभूदात्मा अद्भुतमेघनिःस्वना संनादयतोककुभः सापुनाममंघकरा २४
माभैष्टविदुपश्रेष्ठा सर्वेषां भद्रमस्तुवः मद्दर्शनेद्विभूतानां सर्वश्रेयोपपन्नये २५ ज्ञाता
नमितस्यदैरात्म्यो देव्यपापपच्चयन नस्यमनिकरिष्यामि कालेनावन्मनीतत २६
यथावृद्देव्वदेवगणविप्रे — साधुषु यमेमयिचविद्वेषः सवायाग्रावेन ध्यति
२७ निर्वैरायप्रशांतायस्वसुतायमहात्मने प्रहलादाययदाद्रुह्येन हनिष्येपि वरोर्जि
ते २८ नारदउवाच इत्युक्तालोकगुरुणा तंप्रणम्यदिवौकसः न्यवर्तंतगतोद्वेगा
मेनिरेचासुरंहतं २९ ॥ यतिसर्वमहदमदेनमसङ्कदाहविति
वलवेगो निनमानतनद्याहनिर्वेग
भावः २८ अद्यैवहतंमेनिरे वदानीनतद्वेषस्य ग्रहणत्वान्नाहिति भावः २९ ॥ रामायनमः ॥१॥

श्री भा० स्क० ५ टी०

अत्र च यथा न यत्र न कृत्वा नस्यापूर्व अपगतमोहानुगुरुः पितृवदेवनायेषां नानुदृश्य अवन कर्ववती
ति किमत्र च कृत्यमित्यर्थः पुत्रापत्रजामदि पृथग्विनर्दयः पितृकृतोद्देषः पुत्रस्मरणेयर्थ अयोजि
नः प्रवर्तितः तनयत्वपतनकौतूहलेन विषमस्य पापाकृतयद्वारा पस्यानुपुत्राय योद्देषः स पितृनर्मर
णायस्य योजितः अतएव तत्कौतूहलेन विषमेत्यर्थः ३१ इति श्रीभावार्थदीपिकायां पंचमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ८

एवं सगुणस्य तापेनैव का विस्मृततेनात्ते चानयनदृष्टपर्यायैः स्वतंत्रो न ता श
कृत् भगवद्भक्तिरेव विद्वेषकारणमिति वक्तुमाह पौरोहित्याय पस्यादि नाकाम्यः पुत्रकार्यं तस्य

किमन्नानवथानस्यांदुःखान्हुष्मानृगुरुदेवतानां पतत्कौतूहलं तथा तु तस्मात्के विषमपृथ्वी
पितः पुत्रायपुहृषीमरणायपश्यो जितः ३१ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ८ श्री
नारद उवाच पौरोहित्याय भगवानेवं नः काम्यः किलान्यैः शान्तमकौतुकोन स्पर्दे स रागस्त
हानिके १ तो यात्माशापितवालेयज्ञादेन यकोविदे पाठयामास तः पादानस्यासाद्य
बालकान् २ यत्नन्नगुरुणा या शक्रस्य पुत्रेवेन पाठवत् नमापुरा रागादृष्टुत्रमं कमारोप्य पाठव १

अथ तेन तत्र च नमनाभिरोषः १ पादानतर्दृष्टौ यायायानारम्यवालकृतात्यनवयः २ अन्तस्तु वला
नेनरत्नैव पपाठवे किलनन्मापुमेवन तत्र हेतुः स्वपरयूत्यसदुहोमि यानिनिष्पापवायणोयस्य
तत्र ३४ हेतुः स्वरवर्यंअमद्गुरुस्थानसंहमपेतिनिष्ठामितिवेशाहेनास्यस्यकुर्दृष्टि शपोर्येयावनग
नः स न हृतमान्यपेतेनियनतदेवाहमायुमन्यकंयं भूतंगृहेदनानास्वामन्त्रः पातं अपः पात विधि

त्ययति पादिति वैकुण्ठस्य चिंतया शबलामासि आत्तु भिनाचेन नायत्स्न स्य चिंतयाज्ञातो यस्य ६९
उत्कंठः उत्कंठः गतन्यूनवकालतन्न्हार्दिके स्वपुक्त नवान् ५० संस्पर्शमनह्नावापत्निः तेन निर्हृतः
अयं ६: विद्योतयः अणायः तेनयः अतर्द ः तेनयस्तालिलितेन पुष्पश्रामीलितवंशन्विमीलितेइतिता

कृविद्युत् दिवैकुंठ चिंतासाबलवेन्नतः कृषिह मतिनन्हिनाञ्झावयञ्झायति कृचित ४९ ते
दतिक्कचिद्रत्कंठोविलस्यो नृत्यति कृचित कृचिमज्ञावनायुक्तः तन्मयो नववकारहृ ५०
कृचित्तृमलकः तूष्णीमास्ते संस्पर्शनिर्हृतः अस्पदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ५१
सद्गुणमश्लोकपदारविंदयो निषेवया किंचनसंगलब्धया तन्वन्परां निर्वृतिमात्मनोमु
हुर्दुःसंगदीनस्य मनः शमं व्यधात् ५२ तस्मिन्महाभागवते महाभागे महात्मनि
हिरण्यकशिपुराजन्नकरोदघमात्मजे ५३ युधिष्ठिर उवाच देवर्षएतदिच्छामो वेदितुं
नवसुव्रत यदात्मजाय शुद्धाय पितादिसाय वेहसुं ५४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पि
तरः पुत्रवत्सलाः उपालभन्ते शिक्षार्थं नैवाघमपरो यथा ५५ ॥

यस्य ५१ आत्मनः पराति
र्वृतिं तन्वन् दुःसंगेन दीनस्यापि मनसः शं शमं व्यधात् ५२ अघं द्रोहमकरोत् ५३ प्रथ
मं पाठ्यांते एवमेवार्थमतिविस्मयेन पुनः पृच्छति देवर्ष इति नववतः नवकामि तिवासा
यवेद्यवमदाहस्याघः द्रोहं कृतवानस इति यत तयत देहि ६० उपालभंते शाहितं तिष्ठकन्त

श्री भाग महा ९

भेदस्यासत्वं दर्शयन्नाह मणिधरमात्मैव सः परस्तेन च विवेकिभिर्निरूप्यते युक्तैर्वेनतत्पतः यस्यतत्त्वमिति
नामायोब्रह्मादयोपि मुह्यन्ति तद्वेदेतः तस्मायं देर्दृष्टमनुक्रमणप्रयनचरितमवर्णनं चयस्य सः १२ न
त्वतिर्विकारस्यकथमति भेदकत्वंतत्राह यथाग्नयोलोहस्याकर्षस्यायस्कान्तस्यसमीपमत्रयमेवभ्र
मति चेतनः सः चक्रपाणेः सन्निधिरेवकर्तृत्वानन्तराद्यपदं च्युतिकस्यतपोदानादेः फलमनन्दितित्वात्।

मणिधरग्नात्मास्वपरेतत्वबुद्धिभिर्देहत्यागत्क्रमणेनातिरूप्यते मुहुंतियत्नमनिविद्यादिनोब्रह्माद
योपि सप्रभिन्नात्मभेममति १३ यथाग्रामणयोब्रह्मन्नत्वयः स्वाकर्षमन्निधौ तथामेभियतेचेतस्वक्र
पाणेर्यदृच्छया १४ पत्ताव्रह्मणयोक्तादिरामग्रहामतिः तेनिर्भर्त्स्यायक्रपिनः सदीनोरा
जगृहबकः १५ ग्रातीयतामरविन्दमस्याकमयशस्करः कुलार्गास्युद्देवहस्य नयोस्यादिनोद
मः १६ देवयत्वंदनवनेजातोयकंटकद्रुमः यन्मूलान्मूलपशोर्विमोनीलायितोर्भकः १७ ॥

यते स्मर्थिः १४ तजनेवक्रस्यागौदेतिघोषः १५ वेत्रंकशास्यपाणां नाममध्येचतर्षः दमोदृतः ग्रस्यतुर्बुद्देः श्रा
द्धिनः क्रः शास्त्रेषुदृद्वृद्धिते देवः फलस्यांगारवन्नाशहेतो १६ तत्कृतः तत्राह देवयापवंदनद्रुमाः
तेषांवनेऽग्रयकंटकद्रुमनलोत्पन्नः तदेवाह यस्यदेमवनस्यमूलान्मूलेनपरशुस्थानीयस्यविमुर
यसर्भकपवनालायितः नालमिवाचरत यथापरशोः छेदकत्वेवर्हयादिनिमित्तेनदेवः सहकारीनवि

पापते विप्रो ममा हिनाः पापमिश्रिताः हा यमेव यान्तु द्धिविनि ६ विप्रपदे भोगवैनेदेव भूतेः ननव
हृदेक नलोषा ग्रवेशः समंत यात्विश निष्ठ ग्रेवैषान रोणा छत्रेः ७ देवैर्पूर्व मानीते ८ वालानस्य ति
श्रीनिक्रम नभनवः ९ १० ग्रहो मायामोहितामवे नामामात्तिपनीमा शाय ननावदाहपारः स्वस्त्र
निमिष्या मिलिवे शोयदीयया मायपैव कृतः ननवाल्लवः ग्रनपवनयाश्विमो हितबुद्धीनाम।

नारद उवाच श्रुत्वा पुत्र गिरो देवैः पापपन्तमम माहिताः नहा मवुद्धिर्वोलानां मिय नेपरवुः
द्धिभिः ६ मम्य विनार्यतां बालोगृकणोहृद्धिनामोमिः विप्र पदे प्रतिष्ठेन्ने मिघेनाः
स्पीर्थिथा ७ गृहमानीतमाहूय मुद्रा देवैर्पयाजकाः प्रशास्य स्मृत्या गावामम ए छे
नमाममिः ८ वृत्स प्रह्लाद भरेत ममकथय मामृषा वालान निक्रन नल भ्य मम वुद्धिवि
पर्ययः ९ वुद्धिभेदः पर कृत नयनाहो ते स्वतो भवत् भपणना प्यान कामानृ गोमुखकल
नेहन १० प्रह्लाद उवाच पाः स्वस्त्र यमहाहः पुंसांयन्मायया कृतः विमोहितधियां दृष्टः
नस्मै भगवते नमः ११ मयदानवनतः पुंसाप स्मुवुद्धिर्विभिघते ग्रमपषनयान्मा हमितिमेद
गताः स्मतो १२
वनामेवदृषः नवममतमैग्र विनिमाये स्थरायनमः १३ ग्रहो किमेनममलाप
मिनववुद्धिमे रायतो नानलाक थपेत्याद्विमः ममनन्यमादाहेवेन्तु न माहमश निविमिः समग
वानपदा यानवनः ग्रयकृत्तो भवतितराप स्मृतामिव वुद्धिर्मेहगना ग्रसतोमि यावि वयाभियतेः

४

श्री
भाग
मही
१८

मित्रेणेनवर्णमानमस्यापिनवषि रोयाच्च प्रोनामस भाविन मिन्या हसे निर्दोनि इ हमे त्रे मित्र नये यांनेरोगस्तुनि
ब्रह्महात्यये गीस्थ स्वरापः सुपावदनकः श्व र्गिहा मिवृ कृतवोड्र स्वर्मा गुरुतल्पग स्त्या दिस्ट न्य कृतः
पातकिनां रोगिय स्था देनि नस्था नेषा मयं विहेषा दिकमदेनीस्पर्थः मनस्पीति नमपा पादितं नोस म्यकृतन
कृमिन देषं मासस्य यत्नः स्यता गमस्मा र्थः मयि दो पापो ग माकृत्या इत्यर्थः २६ दूषा त्रो इति नहि ना स्नातो बुन व

ग्रहविनिर्णयकर्मतत्वं ३५

मेनि स्पमाय वो लोके त्रैर्मेवाः कृ स्यावे धितो! तेषाम हेम्य ये कालेयेगः पातकिनामिव २७ गुरुरु
वाच नमनसाणीतनपाप्रणीतं नस्तनोवदसोपनवैस्तृपाचो नेम गोंको यमनि स्पवानन्नियच्छ
मतृकृदहः स्नमानः २८ नारदउवाच गुरुतोवप्रतिप्राश्नोमूय स्याहा वः स्नति नवेत्त्रु रुमुको
येनेकृतो महास्मनो मतिः २९ प्रह्लाद उवाच मनिर्नकृष्णे परतः स्वतो वामि थोमि पघेनगृहव्रता
नामदांतगोभिर्विशतांतमिस्वं पुनः पुनः चर्वितचर्वणानां ३० ॥

कोपउवाच:
इतिभावः ३८ गुरुरुवाचो
गुरुवाक्यजनितमोहेभवः २९ स्मालामियावानीभवाद्दशानां विषयामक्तानामनर्थिकायादिन्या पा
येनाह मनिरितिपरतः गुरोस्ततोवामिष्योवाचस्मोत्यतः नामिपघेनननमपयेनके षा गृहव्रत
संकल्पइतिकृतस्यविनायेषांस्प नपवस्यदातेरवपरतेगौमितिं वियैहैनमू तेः नमिस्वमसां ख्वि शानाीन

१८

18

इतिनेपह्लादेभीषयन्धर्मार्थकामवर्गस्य प्रतिपादकं शास्त्रमध्यापयामास १८ तातेनेत्यम्नपायन।
नष्टयेयेनतेनानाहैसेदंप्रतिमाचाम्रहेदयज्ञस्थापितं २२ पादसेवनं परिचर्या अर्चनं पूजा दास्यं।
कर्मणामर्पणं सख्यं नहिंसायासाहित्यात्मा निवेदनं देहसमर्पणं यथा विक्रीतस्य गवाश्वादेर्भर।
णपालनादिचिंता न क्रियते तथा देहं समर्प्य तच्चिंतावर्जनमित्यर्थः २३ इतिपुंसार्पितातिनवल

इतितेविदितोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः प्रह्लादंग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनं १८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वा
ज्ञातज्ञेयचतुष्टयं दैत्येंद्रंदर्शयामास मातृमृष्टमलंकृतं १९ पादयोःपतितंबालंप्रतिनंद्याशि
षासुरः परिष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामाप निर्वृतिं २० आरोप्यांकमवघ्राय मूर्धन्यश्रुकलांबुभिः आ
सिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयुधिष्ठिर २१ हिरण्यकशिपुरुवाच प्रह्लादानूच्यतां तात
स्वधीतंकिंचिदुत्तमं कालेनैतावतायुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२ प्रह्लादउवाच श्र
वणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनं २३ इतिपुंसा
र्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा क्रियेतभगवत्यद्धा तन्मन्येधीतमुत्तमं २४ निशम्यैतत्सु
तवचोहिरण्यकशिपुस्तदा गुरुपुत्रमुवाचेदंरुषाप्रस्फुरिताधरः २५ ब्रह्मबंधोकिमेतत्ते
विपक्षंश्रयतासता असारंग्राहितोबालोमामनादृत्यदुर्मते २६ ।।

अधीतेन।
तत्राहनियमाःसा
भगवतिविष्णौभक्तिःक्रियते साचअर्पितैवसती यदि क्रियते न तु कृता सती पश्चादर्प्यते तत्
उत्तममधीतं मन्ये तेन न तथा विदितं किंचित्तत्वादिभावः २४ २६ ।।

श्री भाग सप्त ५८

अमर्षोऽसहनं तेन सहिता या रुट् तयाविष्टः कषायीभूते आरक्ते लोचने यस्य हे नैर्ऋताः यातुधा ३४
वध्यत्वे हेतुः यतोऽयं मे भ्रातृहा कुतो यतो विष्णोः पादावर्चति तत्र स्वतातपातोमार्थैः अतः सपदीमिमं वधः ३५ अ-
हो विष्णोर्वा प्रत्यविस्मृतमनीयं किमितिशी हन्त वा न्यायो हृविष्णोर्वेति अश्रद्धानजहौ ३६ ननु तत्रायमपत्यं
कथं वध्यः तत्राह परोऽप्यौषधमिव हितकृच्चेत् तदपत्यमेव वर्त्तेय स्वतः स्वतः स्वदेहजोऽपि अहितः चेत् आ-

आहामर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः । वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैर्ऋताः ३४ अ-
यं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान्सुहृदोऽधमः । पितृव्यहन्तुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ३५ ।
विष्णोर्वा साध्वसौ किं नु करिष्यत्यसमञ्जसः । सौहृदं दुस्त्यजं पित्रोरहाद्यः पञ्चहायनः ३६ परो-
ऽप्यपत्यं हितकृद्यथौषधं स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः । छिन्द्यात्तदङ्गं यदुतात्मनोऽहितं शेषं सु-
खं जीवति यद्विवर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः संभोजशयनासनैः । सुहृल्लिङ्गधरः शत्रुर्मुने-
र्दुष्टमिवेन्द्रियं ३८ नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणयः । तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्म-
श्रुशिरोरुहाः ३९ नदन्तो भैरवं नादं छिन्धि भिन्धीति वादिनः । आसीनं चाहनञ्छूलैः प्रह्लादं
सर्वमर्मसु ४० ॥

मयवत् आमयं मनाश्य दस्य कथा अङ्गमपि यत्र कः स्वरणादित दुष्यात्मनोऽहितं येन च्छिन्द्यादेवमर्थः ३७ अ- १५
तः सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः संभोक्ता भोजनं भोजनादिषु विषादिप्रयोगेभित्यर्थः यथा दुष्टमिन्द्रियं मुनेः श-
त्रुः ३८ नितरां नीतानां दंष्ट्राभ्यां करालान्यास्यानि येषां तेन च ताम्राणि श्मश्रूणि शिरोरुहाश्च येषां ते । २५ सं

ननु श्रीकृष्णस्य परमात्मनः स्वरूपतां प्रतिपद्य विष्णुपराः किं न स्युः तत्राज्ञानादिमाहृतेति येऽज्ञाशायाः विषय
वासितान्तःकरणाः ते हि विष्णुं न विदुः स्वस्मिन्नेवार्थः पुरुषार्थः येषां तेषां गतिं गम्यं तत्त्वं तेऽपि गुरूपदे
शाद्विज्ञास्यन्ति तत्राह बहिर्विषयेष्वर्थधीर्येषां ते बहिरर्थास्तानेव गुरून् ये मन्यन्ते शीलं येषां ते अ
नः अन्धैरुपनीयमाना अन्धा यथा पथ्यं मार्गं न विदुः किंतु गर्ते पतन्ति तथा तेऽपि ईशस्य तन्त्र्यां ईशतन्त्र्यां
वेदलक्षणायां उरूणि दामानि ब्राह्मणादिनामानि येषु तस्यां कामैः कर्मभिः बद्धा एव भवन्ती
त्यर्थः तत्र कर्मविषयानिवृत्तिविज्ञानानां विरक्तानां वेषः सदूरतः कारणादिव्यानं ब्रह्मजन्तं ह्रीकि मान्न

न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः अन्धा यथान्धैरुपनीयमानास्ते
ऽपीशतन्त्र्यामुरुदाम्नि बद्धाः ३१ नैषां मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः म
हीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ३२ इत्युक्त्वोपरते पुत्रे हिरण्यकशि
पू रुषा अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गान्निरस्यत महीतले ३३

यादिति ३१ नन्वेको देवः सर्वभूतेषु गूढः
सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितं विष्णुं कथं न विदुः कर्मिणां तेषां मतिप्रवेशः
तत्राह नैषामिति निष्किञ्चनानां निरस्तविषयाभिमानानां पादरजसामभिषेकं यावन्न वृणीत ताव
वत् स्तुतिवाक्यानां ज्ञानेऽपि एषां मतिरुरुक्रमस्याङ्घ्रिं न स्पृशति न प्राप्नोति श्रवणभावनादिभिर्विषयत
यार्थः अनर्थस्य संसारस्यापगमो यदर्थः यस्याङ्घ्रिस्पर्शिन्या मतेरर्थः प्रयोजनं महत्पादरजोभावान्न तत
निःस्पृहतापीहमात्रः नैषामित्यर्थः ३२ निरस्यत न्यरस्यत् विक्षिप ३३ ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः रामः ॥ रामः ॥

श्री
भाग
सटी
२

अप्रमेयः अपरिमेयोऽनुभावो यस्य न कृतश्चिद्दयं यस्मन्वा भविनाम्नस्यथासूत्रैनैव भविष्यन्ति सर्वथीः ४७
ओ यानसेऽव पानमः पुत्रो नीति सोविविक्तेपकाते ४८ भूतोविंत्रेभगानेत्र स्तः समस्ताधिलपाय स्मिन्नु
स्वविंस्मनवस्महे नयपणमः यदस्मालवननैवास्ति यहापि सूनां हेन्नगुणगे दोषयोः यद्विषयानुभवनी
यथः ४९ नयापिनुंबेषनस्या वितमित्या हृदः इमंत्विति यावक्रूकृगामिछतिनावहहानियेदिलतः

अप्रमेयानुभावोऽयमकृतश्चिद्दयोऽमरः नूनमेतद्धि येन सृष्टं मैभविता नवा ४७ इति तेचिंत
या किंचित्ज्ञानसियमपोमनवे शंकरमर्षोऽथ तनमो विविक्तइतिहेचनः ४८ त्रिनं नयेकेज
नगत्रयप्रभुगोर्विंत्रभगात्रलममलपिल्लपं नतस्य चिंतनवनाथचहृमहेनवैश्पिसूनांगुण
दोषयोयः द ४९ इमंतपाशैर्वकृणरमवहानियेदृश्मोतानपलायतेयथा बुद्धिस्पृष्टमाव
यस्मार्यमेवयायावद्कृभांगयद्मागामिछति ५० नथतिगृहपुत्रोक्रमनन्तायरमब्रवीत
यमोहमोपदेहच्यागोत्ता येपृहमपिनं यमंमथ्यवकामंचविनगंगानपूर्वपाः ५१ मक्ताद्या
वनः पनग्रथ्यावनतायव यथाविवर्गायृहमियात्मनेउपाशिहितं नमायुमेनतोच्छिला
दृढाराम्रोपवर्णिता ५२

20

किंस्मनकृचनः ऽद्रिस्त्रमसमीचीनाव यस्माभवतीति ५० अनुस्मायनश्चेनंगीकृम
५१ ननस्नानोमक्ताद्यायधर्मादिकमूचनः अस्मिनस्मासेोत्रवननस्मनस्मयथावनस्त्रिवर्गमवाशिहितं
मपिमायुनमेनेनाशित्वावक्रनः दृढैराहैधादिभिर्विषयेद्दाइमलेष्यातेरूपवर्णिता ५२ ॥ रामः ॥ २०

पोर्द्धं स्थैर्ययुक्तः समाहितस्तत्रात्मा मनो यस्य तस्मिन्नेषां मन्त्राणां फलानां नाशः नत्वदेतवः ब्रह्मणि निर्विकारे
आनिर्देश्ये अविच्छेद्ये भगवति निरतिशये स्थैर्ये आविलानि निःशेषाणि नामपिनियोजितानि एवं भूते परे ब्रह्मण्येष्या
निर्द्देवस्य सत्क्रियामहोदयमात्र ५१।५२ आभिचारात्कर्म्मादयः आवपाननानि निःशेषमादयः तेभ्यः पानना
निर्देशः आवपनादि दिशमनिरोधस्य ५३ पर्वतानां क्रमशः पर्वतानां उपरि तैपैः वहुवचनेन अभिचारापादनं दर्शयति

पोऽब्रह्मणां निर्द्दिष्टं भगवत्यखिलानामपि युक्तानां फलानां सन्त्रप्रणयस्य वसक्रियाः ५१ अथा
सेपहतेनास्मिन्देहे तेः परिशोकितः चकार तद्यो पायान्निर्वेधयेत्तत्पुत्रिहिर ५२ हिमांशेर्देहस्य के
दूरभिचारावपातनेः मायाभिः सलिलैरस्य गरदानैरभोजनैः ५३ छिन्नवापनिसलिलैः पर्वतात्
क्रमशोऽपि न शशाक यदा हन्तुं सपापः सुरारिः तं ५४ विनाशेऽर्ह्येनं साधुपापैः नक्तं नाम्यपाप
न ५४ पश्चात्सवहु सा पुनः क्रोधपायान्निर्मिताः नेत्रों दीप्तिरसद्धर्मर्मक्तः स्वैरवतेजसा ५५
वर्त्तमानो विष्टो वैताली व्यन्तरपौरयं नविस्मरति मेना
यत्पुनः शोकमत्रयः ५६

नतु हन्तनेकैर्नानाप्रयत्नतन्त्रपवासक्तो हितमर्थः ५४ विनाशिनावरूपधरूनिवि निर्ममयाः समायुपरु
ययोः भवतितयोः क्तः असहवैरपकारस्याभिचारेषां ५५ अविहृष्टवर्त्तमानो पिवाले व्यन्तत्रपौरः निमि
वित्तः सेऽन्नार्यसम्पायेशाबुत्वेवानविस्मरति अनीगर्तस्य समथमप्रतः स्वतः शोकोनामपि प्रभातः विनता
यविष्कर्ण्यतः सयथानयोरपकारसविस्मरेत्तत्हिपरं तु वि स्वामित्रमामित्र तपोनां तस्मात्पन्नः नहतपद्धास्य
भावापवित्रागेहह्वातः स्वतः शोकः पुत्रम्मिवति ५६ ॥

श्री
भाग
मती
२१

भोगोपभोगः कथं न्यान्यथ नितिवेद्यते ह नवेमिति नर्व त्रपश्चाहावपि देवानपूर्वी ष्टहादेवं २ अनन्तदर्शयथा
मोनकनेमः यतः प्रयामान्यो केवलमायुर्गोत्रयपर्व पमतथानेनप्रकारेण तेमनपाप्नोति ४ भयमा
श्रितः संसारः प्रमः पुरुषहत्यपश्चारियावन्मुच्छनमस्ति नविपर्यनप्रत्नमनभवेतनून पूर्पदिनिवानावन्
प्रीत्रु हेमायपतनं कथं यावतमनुष्यमिदं शरीरमजरं यावतजरा हूरतो यावत् वेद्रियशक्तिरप्रतिहः

मवेमेंद्रियकेदेनादेहयोगेनदैहिकां सर्वत्रलभतेक्षेमायुष्यानृः त्वमयत्वतः ३ ततप्रयासेन ॥
कर्तव्योयतस्मायुर्भयःपरं ततयाविक्तेवेमनजदेवरागेण्वपुजं ४ ततोयतेन्नकशालः तेमायम २
यमाश्रितः शरीरपोरुषयावन्नविपर्यतपुष्कलं ५ पुंसोवर्षशतंत्वायुस्तदर्द्धेवाजितात्मनः नि
ष्फलयदसौपसमायाति तेःधर्मापितत्वमः ६ मुग्धस्यबाल्येकौमारेक्रीडतोयातिविंशतिः जरा
याग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः ७ दुरापूरेणकामेन मोहेन चबलीयसा शेषंगृहेषु
सक्तस्यप्रमत्तस्यापयातिहि कोगृहेषुपुमानसक्तमात्मानमजितेन्द्रियः स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धं
मुत्सहेतविमोचितुं ४ कोन्वर्थतृष्णांविसृजेत्प्राणेभ्योपियईप्सितः यंक्रीणात्यसुभिः प्रेष्ठैः

तायावतसयोनाधुषः ग्रामसौपम्पतावदेवविकृषः कार्यः प्रयत्नोमहात्मा दीप्तेभवने चकूपखनेष
तुपमः कीदृशः आयुर्भयक्रममाहपुंसस्तेत्रिभिः पयमानस्य ६ विपातिवर्षाणि त्रायुर्याति २
दुरापूरेणतृः विसमनातापूर्यमाणेन ८ ततयोवतेगृहममकोपिप्रश्याद्भिरक्तः समन्तेमयामगीन्मा
पाकयतदमभवदर्शयतकोमारपवावरेदिनतत्रपापाहयतिसम्प्रति ९ ग्राथेमब्धिः क्रीणाविमा

21

यथाहूतः स्वस्थगतः सोपहूतः संपिपादयिषुराज्ञार्थं क्रीडार्थं कृतक्षणैः कृतोत्सवैर्लब्धावसरैरितिवा
५३ तेषां तन्निष्ठां जन्ममरणादिक्लेशनिवर्तनं विद्वान् ५४ द्वन्द्वारामा मातापित्रादयस्तेषामीरितैरीहितैश्च न दूषिता धीर्येषां ते
बालाः ५५ तस्मिन्न्यस्तं हृदयमीक्षणं च यैस्ते ५६ इति श्रीभावार्थदीपिकायां सप्तमे पञ्चमोऽध्या
यः ५ षष्ठे तु गुरौ गृहं गते प्रह्लादो दैत्यबालकान् अनुकम्पयानुशासन्निव पादौ दिश्यान् निरर्थकं कि

यदाचार्यः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहूतः कृतक्षणैः ५३ अथ
तान्श्लक्ष्णया वाचा प्रत्याहूय महाबुधः उवाच विद्वांस्तन्निष्ठां कृपया प्रहसन्निव ५४
ते तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः बाला अदूषितधियो द्वन्द्वारामेरितेहितैः ५५ प
र्युपासत राजेन्द्र तन्न्यस्तहृदयेक्षणाः तानाह करुणो मैत्रो महाभागवतोऽसुरः ५६ इ
ति श्रीभागवते सप्तमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ५ प्रह्लाद उवाच कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान्भा
गवतानिह दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यध्रुवमर्थदं १ यथा हि पुरुषस्येह विष्णोः पादोपसर्पणम्
यदेष सर्वभूतानां प्रिय आत्मेश्वरः सुहृत् २

बालापैताग्रुर्स्यमज्ञान नो प्रह्लादः सदयमाह
धर्मं भागवतं कृतौ कौमारस्यादिना इहैव मानवत्वजन्मनि धर्मानाचरेत् यतो दुर्लभमेतत्तत्र को
मारप्रवयतः तदप्यध्रुवं नश्वरं भूते जन्मानन्तरं यतः इत्यनिश्चयमानेनाचरेत् न स्वार्थप्रयासान्भाग
वतानेव न कामान् तत्र भागवतानेव धर्मानाचरेदित्यत्र हेतुः पादोपसर्पणं प्राप्तव्यमिति चतुर्भिः हेतुः
पुरुषस्य विष्णोः पादोपसर्पणमेव यथा प्राप्तं तूपसर्पणं समीचीनमित्यर्थः यत एष आत्मा प्रियः स्वामी २ ॥ नाम:

प्रद्युम्नवीर्यैकरोतीत्याह । वित्तेष्विति नितरामभिन्नेति विभक्तेनोत्यस्याः परविलद्दृतः प्रेम्णान्ता कलला लंबं हृदयं स
हि हृदये देहयद्यपि विद्वानस्य आत्मानात्मनि लाघवः सन् परविलद्दृतमेव ५२ न देवं कोऽपि हृदये पुमानिस्यादिसम
भिः सोऽकृतपापादिनगृहादिष्ववस्थैरपापाद्यसम्भवमपमहानि विद्वानपीतिस्वः लोकायात्मपराममर्था
यतकल्पते किंनविमूढोऽयमात्मावित्क्षान्तपितम: स्रमिति विशासेवपापयतेनवैहतः यस्तिसीयमिदंप
रकामिदमिति मिन्नोभावो भावनायस्यमः ५६ तस्मात्को मा रपवभागवतानन्यर्मानावरेदितिसहतकस्य

वित्तेषुमित्याभिनिविष्टचेतना विद्वांस्यदेहं परविलद्दृतः प्रेम्णैव हत्वा स्थापितिनिःदियस्तदर्पणं तत्कामे
ह्यतेक्रतुं वै ५५ विद्वानपीन्यदकृजाः कृतं तु पुत्रमत्स्वलोकायनकल्पतेवै यः स्वीयपारक्यविभि
न्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा विमूढः ५६ यतोऽनकश्चिच्चकच्चविद्वानदेवनस्मात्मानुसंलमम
र्थः विमोचितं कामदृष्ट्याविहारक्रीडामृगो यद्विगतोविसर्गः ५७ ततो विद्दूरात्परिहृत्य दैत्या दै
त्येषु संगं विषयात्मकेषु उपेतनारायणमादिदेवं समुक्तसंगैरिषितो पवर्गः ५८ ॥ रामायनमः

सद्दयति यतः कश्चिदपि स्वमात्मानं मोचितं समर्थः ततः नामयणस्यपेत अगाणं यातेन मुनेरणान्वयः आ
त्मसमर्थो हि ततः स्थलटीनो लपटः अतः कामो दृष्टिया सानासा विहारक्रीडायां निमित्तं क्रिडामृगो विहारमिति
पृथक्पाठेनासा विहारस्य पतनमात्मानं यत्नसा सा क्रीडामृगः स इत्यन्वयः किंच यत् यामसतिगः स्वलात
न्तो विसर्गः पुत्राद्विपोमवति ५७ विदूराद्दूरतः संगं परिहृत्य अपहाय विहरात् श्री गुरुनारायणमुपेतेयेन
न्वयः यस्मान्मपवापवर्गोद्दृषितर्हह: ५८ ॥ श्रीरामायनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

22

किं वक्तव्यमित्याह प्रियायाः संगमादिकं स्मरन्नकथं न्यजे हि लितलीयेन्नान्वयः संज्ञानं हि न शिलालापानस
त्वन्मत्वसंगेन षाले हेन सितो वहुः कलानिमग्न गमपतगामियेषाने षावसगते वृन्दरक्त विन्नयस्य ॥ ला
स्वस्थगृहे स्थिताः स्वदृष्या स्वदृयंगमाः मनो ज्ञाइवः परिच्छदायुक्तानां हानिर्भो विकः कल्पाः कलप
रंपरागताः ॥ कोपास्तनकोपास्कारीकीटः मयथा गृहे कुचेन्नात्मषा निर्गमायन्नववेना विषोषय

कथंप्रियायाः स्वनकं पितायाः संगंगृह्य स्फटिकं स्वमेशान स्वन्मस्व चले हृन्मिनः पास्तनाक
लान्तरणमन्तरक्त वितः ॥ पुत्रान्स्त्रां स्नाइन्दिनहृदृष्याभ्रान्तुन स्मस्वस्तुपितरौ च दीनो गृ
हान्नेतोस्मकपरिच्छदं स्वस्वरीत्य कल्पाः पश्चभूतमवर्गान ॥ मनेनकोपास्कं दिवहमानः का
र्मागिलोभाद्वितृप्तकामः शेषस्यानेक कुवकृतस मन्यमानः कथंवित्स्मतन्त्रोतमाहः ॥ कुटं
वपोषायविषन्निजायुर्न वृथ्यते सर्व आदितप्रमतः सर्वत्रनापत्रयः तिलात्मानिर्विपतेनस्वं
कुटुंवरामः ॥४

निनधाकर्मागि हमानः मन्यवितृप्तकामो पिदोषदर्पोनेन विरक्तः सतमेजेन तत्राहृ शेषस्यं वशो सं
मेहाच मन्वेतदेवान्यिकं मन्यमानः अनोञ्ज तोमोहोयस्य संकष्टविश्येन विरक्तः स्यात् ॥ कुंतमोह
तंदर्शयन्नाह कुटुंवपोषणाय विपतनीयमात्मनिजमायुः पुरुषार्थत्रविहतनवुध्यते अनपवता
पत्रेयणञ्जविनेविन्नापिनविपतेञ्ज तत्वतुहिंनकरोतियतः स्वकुटुंवरामास्तिपिस्य ॥४॥ ॥ ॥ ॥

श्री भाग सटी ७ नन्तः किमलभ्यमनन्ते तुष्टे च न अनन्तस्मिन् किमलभ्यं तथापि विगुणपरिणामा दैवादेव स्वसिद्धा अनन्तः सिद्धा ये
धर्मादयस्तैः किं अगुणेन च मोक्षेण कांक्षितेन किं तत्पदगायतां नोऽस्माकं सकांक्षितेन सर्वाणि सम्यक्
ईश्वरस्य आभूमेः तच्चरणयोः सारं जुषां भजतां अस्माकमिति अतो नास्ति किंचिदपि अर्थः २५ ननु च धर्मादे
पुरुषार्थत्वेन किमिति अनादरः वेदोक्तत्वेन सम्यगेवाभिहितास्त धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्गः इति

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः धर्मादयः किमगुणेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः २५ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः
२६ ॥

23

दृष्टं च यदीक्षा आत्मविद्या इति: ईक्षा आत्मविद्या त्रयी कर्मविद्या नयः दण्डनीतिः दमः विविधा च वार्ता जी-
विका तदेतत्सर्वं निगमस्यार्थजातं स्वसुहृदः परमपुंसः स्वात्मार्पणसाधनं चेत् तर्हि स-
त्यं मन्ये सम्यगाराधनं अन्यथा तु असत्यमेव यद्यपि तदेतदखिलं निगमस्य त्रैगुण्यविषयत्वं तथापि यः
सत्यं पुनः निस्त्रैगुण्यलक्षणं परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तं भगवता त्रैगुण्यविषया वेदा
निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन २६ ॥

वालानामस्माकं तद्ज्ञानमशक्यमिति निर्वेदन्नाहतदीनिबद्धायामः अतिमयासः १९ आत्मनानुसर्वत्रसिद्ध
आदित्विं दत्तद्धयमप्पाद्यन्निपरावरौ ह्विनिवलम्भिः ब्रह्माग्रंतोपर्णास्थावरे आदिर्येषांतेषु जीवेषु भोति।
केषु अजीवेषु ग्रहादिषु सहजस्य भूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्यप्रधाने गुणव्यतिकरे महदहंकारादौ च प
२१ ब्रह्मस्वरूपः २१ कथं तर्हि द्वैतदृष्टिभेदः मायया तत्त्वावच्छिन्नात्मनोऽद्वयाभासः तत्स्वरूपेण आ
पकनयानिर्देश्यः ह्रषं भोगं देहादितद्रूपेण वा पातयानिर्देश्या मायया र्यत त्रन्ने पत्त्वयः वस्तुत

नत्वज्ञातं गीणयनोवद्धायासौ स्वगतमज्ञाः आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः १९ पराजरेषु
भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च २० गुणेषु गुणसाम्ये च गुण
व्यतिकरे तथा एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः २१ प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्व
यं व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः २२ केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः मा
ययान्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया २३ तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदं आसुरं भावमुन्मुच्य
यया तुष्यत्यधोक्षजः २४

स्वस्वयं अविकल्पितोऽनिर्देश्योऽपि स तद्यद्वा अनिर्देश्योऽपि एवं निर्देश्यः अ
विकल्पितस्तत्त्वतः २२ यतः केवलानुभवात्मकआनन्दस्वरूपं यस्य तेन तस्य एवचेन सर्वज्ञत्व
हि सर्वज्ञसर्वेश्वरतादृशलक्ष्येन व्याहृ गुणात्मकः सर्गो यस्याः सा गुणसर्गा तया मायया अन्तर्हितमैश्वर्यं
येन सः २३ यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषु यथा विनिर्दयां सौहृदं च कुरुत यया दयया ऽनन्तो भवति तत्र २४ ॥

समस्तेषामनुगर्भस्थे स्वस्मिन्नारदभाषिते ब्रह्मादेवर्षयो याता मासमेकं प्रसन्नयमेक्षिद्ये १ अयञ्चाविनारदाद्वैतम्
यावगर्भ इतीरितं नवाख्यावक थामाहत्पये सारभाभिः स्वधीः अस्माकं पितरौ दिवलोकं गतौ २ स्वकेनैन
पापेन पापो माऽग्रभहितः निहवेशाण वस्वेनापुत्रोपघसेवक्षुः ३ राजाशिविरिस्थावानेम्यलुपतं मसर्वस्वा

नारदउवाच एवंदेवगणैः पृष्टो मया भागवतोत्तमः स्वयं च मया प्रसन्नेनस्वरमेदं नुमाषितं
ब्रह्मोवाच पितरौ प्रस्थितेऽस्माकं तपसेमहूरावले पुत्रो यमपराचक्षुर्वित्रुथाहनवान्मृति २
तेषामति
पिपीलकेरक्षितिविद्विशालोकोपतापनः पापेन पापो भवीतिवादैनो वा सदेवैः ३ कलञ्च ग्रामिग्रा
वलोपायानिपावमानः पृथापाः तपमानासौ भीताडूतुः सर्वतोदिशं ४ कलपनराजशिवि
मानगृहात्तप्तुपतिह्वदान् नावेनमायानन्ववितान्सर्वेप्राणपरीप्सवः ५ गृहीत ६ नीयमानाभयोद्विग्राः
अम्बुमानजयकालितः रेइत्तरानेमहिषीप्यातरोममयावा सुयमानां पृथ्व
देनांकरीमिवपदेहयागनस्तत्र देवर्षिर्दृष्टो पथि ७ प्राहमेनाम्बरपतेनेतुमर्हस्यनावामं स्व
वनमवसहाभागासमीपरपतिष्ठह रेइयवाच आलेस्पानटरेवीयमविषसत्त्वर द्विषः आस्य
नापावनमसवमोहार्थपदेवीयतः ८ नारदउवाच अयंनिक्लिविषः सातामहाभागवतो
महानवपानप्राप्यमनुसंस्पामनंनानववाणवनी ९

पहारेणनापावनंवतः १० अनायास निपपायामेवानेवेनाईसीतिसाह ८ आविषयंतुः संदूधानः अ
नयात्रास्मवपर्येनमत्रापानानन स्वयं च स्पपदवीमार्गगतः प्राप्तः सनत्सानेपुत्रे हृतामाहाप्मीवर्धः ५
माहात्म्यं गुणोदेवमहावनवनापिताहिमवंपानवयाहेलभूतेनसंस्थाप्मनुनयास्पानितनत्रहृतवोनिः

24

तेषां विस्मयमार्थ्यं गुरुत्वं प्रदायमाहत्वातन् सितियत्रनारदः श्रोतानं तत्र कृतो माहात्म्यानां प्रथिकारस्य निमा श
कतेन्याह भगवतन्पकांम कानां यन्मादानः तेन प्राप्तानां नाप्ताना नादेहि नामसवैषां मयिनत्वानं स्या
ननं तत्रमानामेवेति नियमः ७७ यत्र नपवमयापि नारदान् स्मृतं विनानं मधुनमनमवपर्यन्तं पर्मव
स्मृते ७८ नत्रानि निमित्तः प्रहृत्तिमिप्रज्ञादेति पतामाम्ह तेन्य गूहं नवियः पतहागमनान्हवं मेवा।

नानं नदेवन्दमलेरं रवा पमाहृतानायपोनारमावेः किलनारदाय पकीर्तितामभगवतः तद
किं वनानं नाम्यादापविदयनसाम्यतदेहिनाम्यान् ७९ स्मृतमेतन्मयापूर्वं तत्र विज्ञानमधुते
भग्नेभागवतस्मृतं नारदादृवदर्शनात् ८० देवप्रयाकृतः प्रज्ञादनवर्षवापिनतेन्यवि स्मृह
गुरु पताप्यां कालानामपि स्थिरी स्थौ ८१ बालस्मांतः पुरस्य स्यमदृष्टं सोऽत्र राजयः हिं।
पितः सपायं सोमप्याज्ञिवि चित्रं भकारणं १

गुरुप्रयाण्यां

इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५

ह्रेनारदपार्श्वागतं इति चेतन्मयाऽह बालानामपि द्युतिमिः श्रूतानामस्माकमेनाभी स्थायो नियताऽयमत
त्वमिति अशानन्तसंवन्ति ७९ सपवाज्ञागतं न्यपिनसंभवतीत्याह बालस्येति चरितः
विचित्रं भकारणं विस्मापहेतुः ८० इति श्रीभावार्थदीपिकायां सप्तमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः
१ श्रीरामायनमः रामः रामः रामः

श्री॰
भा॰ता॰
स॰टी॰
२५

तदेवं देहधर्मैर्मलदेहलवलेपेन आत्मनो देहाद्भेदो दर्शितः इदानीमात्मधर्मैरेव भेदं स्फुटयंस्तद्देहकार्यादिकं
त्याजयति आत्मा नित्यः अविनाशी वा अरेऽयमात्मेति श्रुतेः अव्ययः अपक्षयशून्यः स वा अजरोऽमरोऽमृतोऽमृ
ति श्रुतेः शुद्धः निरवद्यं निरञ्जनमिति श्रुतेः एकः एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः क्षेत्रज्ञः विज्ञानात्मा सहैकेन विज्ञानी
आदिति श्रुतेः आश्रयः यस्मिन्द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमिति श्रुतेः अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शान्तमिति श्रुतेः स्व
दृक् आत्मज्योतिः सम्राडिति होवाचेति श्रुतेः हेतुः स इमाँल्लोकानसृजतेति श्रुतेः व्यापकः समस्तानाम

आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः अविक्रियः स्वदृक् हेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९ ए
भिर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः अहं ममेत्यसद्भावं देहादौ मोहजं त्यजेत् २० स्वर्णं यथा
ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मग
तिं लभेत २१ ॥

नेतमिति श्रुतेः असंगी असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुतेः अनावृतः पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा
वशिष्यत इति श्रुतेः १९ परैः श्रेष्ठैः विवेकसमर्थैः देहादौ अहं विद्वान् असद्भावं मिथ्याबुद्धिं त्यजेत् २० नन्वेवं वि
विक्तलक्षणानि ज्ञात्वापि अपरोक्षानुभवेन ब्रह्मलाभः कथं स्यात् येनाहंकारादिकं त्यजेदित्यपेक्षायामा
त्मनि प्रकाशं सदृष्टान्तमाह स्वर्णकारः क्षेत्रेषु स्वर्णाकरेषु ग्रावसु योगैर्भस्मनाद्युपायैस्तदुपाया
भिज्ञो हेमकारो यथा स्वर्णमाप्नुयात् आत्मयोगैरात्मप्राप्त्युपायैर्ब्रह्मगतिं ब्रह्मताम् अध्यात्मवित् आत्माभि

२५

अनेनास्य शिरो हेमवास्त्रिशिरो यस्य स महत्या पत्नी प्रदक्षिणीकृतम् ॥ ११ इहोष्यतामित्याहेति शेषः १२ अंतिके स-
मीपे १३ अंतर्वत्नी गर्भिणी इच्छया भर्तुरागमनानंतरं प्रसूतये एवमपि स्वगर्भस्य क्षेमाय १४ तस्याः शोका-
पायै धर्मस्य तत्त्वं भक्तिलक्षणं ज्ञानमात्मानात्मविवेकः तदुभयं प्रादात् ईश्वरः समर्थः १५।१६ भूयात्संभवेत् वैशा-
रदी सार्थेनष्ठितः देहाद्यहंकारच्छेदनिपुणेत्यर्थः ७ कासौ वैशारदी धीरित्यपेक्षायां नारदोक्तमेव देहात्मविवे-

इत्युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षेर्मानयन्वचः अनंतप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययौ ॥ १ ततो नो मातरमृषिः
समानीय निजाश्रमे आश्वास्येहोष्यतां वत्से यावत्ते भर्तुरागमः २ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिके साकुतोभया
यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसो न न्यवर्तत ३ ऋषिं पर्यचरत्तत्र भक्त्या परमया सती अंतर्वत्नी स्वगर्भ-
स्य क्षेमायेच्छाप्रसूतये ४ ऋषिः कारुणिकस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः धर्मस्य तत्त्वं ज्ञानं च मामप्युद्दि-
श्य निर्मलं ५ तत्तु कालस्य दीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ऋषिणानुग्रहीतं मां नाधुनाप्यजहात्स्मृतिः ६
भवतामपि भूयान्मे यदि श्रद्दधते वचः वैशारदी धीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा ७ जन्माद्याः षडिमे
भावा दृष्टा देहस्य नात्मनः फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ८ ॥

कप्रकारमाह जन्माद्या इति दशभिः जन्माद्याः जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवंभूता इमे षड्भावा
विकाराः एते स्वस्यैव यथा फलानां दृश्यन्ते तत्तद्वृक्षाश्रितत्वेन दृश्यन्ते देहस्य दृष्टा इत्यर्थः ईश्वराविष्कारसम-
र्था मूर्तिर्यस्य तेन ८ ॥ रामः ॥ ॐ राम ॐ ॥

श्री भाग सटी २६

विमर्शप्रकाशमात्रबुद्धेर्विनिद्राभांगुपलक्षः साक्षी २५ ज्ञानपरिभिर्बुद्धेर्भेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परिवर्तनैः विभिः आत्मधर्मेन स्तैः बुद्धिधर्मेन देहेनः क्रियाङ्गैः क्रियाकलापात्मकैः क्रियाङ्गवैः कर्मत्वेनैव बुद्धेरेव क्रियाणामात्मकत्वा नकर्मकर्तृत्वात्मनः तस्मादेवैतान्यवस्थाः आत्मबुद्ध्यान्वयान्नतदवस्थात्वोनिवाभातिनतत्वतन्मात्मनः स्वरूपं बुद्ध्यागतजाग्रदादिदर्शनः यद्वद्दहनः कस्मसमपमेर्यायैस्तदाग्निरेववायुमिव २६ ननु तर्हि यथा कृतस्य

बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति हि त्रयः नायं नैवानुभूयन्ते साक्ष्यतः पृथक्परः २५ पश्य हि वर्गाः पर्यस्तबुद्धिभेदैः क्रियाङ्गवैः स्वरूपमात्मनो बुद्ध्या क्ष्यर्वायुमिवान्वयात् २६ यत्नद्धाराहि संसारागमणकर्मनिबन्धनः अनन्तानस्तलोऽपार्थापि पुंसः स्वप्नदर्शने २७ तस्माद्बुद्धेः कर्तव्यकर्मणो विस्मृतात्मनो बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः २८ रामः

मायाधिकोपि वा यो गयो विवेकज्ञानेन न निवर्तते एवमात्मनः संसारो न निवर्तते इत्याशङ्क्याहयत्नद्वारः बुद्धिद्वारकस्तदवस्थाद्वारकोवात्मनः स्वतः द्वितस्मात् बुद्धेर्यतः कर्मणि बन्धनैर्निबन्धनेः तथा मयातानस्तल अनोपार्थोपि मिथ्याभूतोपि स्वप्नदर्शनेवाप्य स्तत्पदार्थब्रह्मविषयवास्तवत्वाद्धि प्रमाह द्योतनः २७ यस्मादेवं निष्ठानिर्धेतनस्माद्बोनमत्ताननस्मानि र्हरणाद्दहनकिन्नतत्यागः कथं नृत्तः धियः प्रवाहस्तात्परादिरूपमधामयन्तीतितन्त्या २८ ॥ २६

26

अथात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपायमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिः महदहंकारौ पंचतन्मात्राणि चेत्यष्टौ
त्रयः सत्वादयः ते च प्रकृतिगुणा एव न तु भिन्नाः एकादशेंद्रियाणि पंचमहाभूतानि चेति षोडश पुमानात्मा
एकः प्रोक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वे हेतुः प्रमातृत्वेनान्वयात् तत्र मूलप्रकृतिरविकृतिः म-
हदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति २२ जगत् जंगमं
तस्थुः स्थावरं अत्रैव सर्वसंघातात्मके देहे एव मृग्यः अन्वेष्टव्यः स आत्मा कथं तत्त्वं नेति नेतीत्यनात्मापोह्य कि-

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् २२
देहस्तु सर्वसंघातो जगत्तस्थुरिति द्विधा अत्रैव मृग्यः पुरुषो नेति नेतीत्यतत्त्यजन् २३ अ-
न्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशतात्मना सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ ॥ रामः

यस्मादात्मस्वरूपमेवमतत्त्यजन् अनात्मवर्गात् पृथगुपलभ्यमानत्वमर्थः २३ सर्गादिषु सत्त्वमिव सर्वत्रान्-
वितत्वेनान्वयः अतत्त्वव्यतिरेकः सूत्रमेवैकं व्यतिरेकस्तत्त्वयोर्द्वंद्वैकांतेन यो विवेकः पूर्वो-
क्तो वा तेन उशता सूक्ष्मेणात्मना मनसा सर्गस्थानसमाम्नायैः स्थितिसृष्टिसंहारैः
यतो वा इमानि भूतानि जायंते इत्यादि श्रुतिस्मृतिसर्गादिप्रतिपादनेनार्थैः वि-
मृशद्भिर्विचारयद्भिः असत्वरैः अत्यग्रैर्मृग्यः इति पूर्वेणान्वयः २४ ॥

श्री
भाग
सटी
२२

तस्य भावः चेष्टादिः तस्य भावो भावना तेनानुकृते आशयाकृती मनःशरीरे यस्य निर्दग्धं बीजं यस्य तादृशम
नुशयो वासना यस्य सः समेत्य प्राप्नोति ३६ ननु किं तत्राह अधोक्षजालम्भं मननमासस्य शो
नेनैतस्याशुभस्य अशुभः रागादियुक्त आत्मा यस्य तस्य संसृतिचक्रशातनं तन्निवर्तकं बुधा विदुः
न केवलं तन्निर्वाणलयो मोक्षः तदात्मकं सुखं विदुः हृदीश्वरं हृदि प्रवर्तमानं तर्यामिणं ३७ भक्तिरशक्येति चेन्न

तदा पुमान्मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयो
गेण समेत्यधोक्षजं ३६ अधोक्षजालम्भमिहाशुभात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशातनं त
द्ब्रह्मनिर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरं ३७ कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरु
पासने स्वे हृदि छिद्रवत्सतः स्वस्यात्मनः सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः
३८ रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाः क्षणभङ्गु
रायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत्प्रियं चलाः ३९

27

नत्वामित्याह हरेरिति छिद्रवित् आकाशवत् विषयाणामुपपादनैरर्जनैः किं तत्र हेतुः सर्वदेहिनां सा
मान्यतः विषयनिष्पत्तेः स्वकर्मादिमायायात्तापन्नेरित्यर्थः नन्वेवमासुरादीनामस्माकं दोषः नारदोक्तो न वाद २२
रूपवादस्य प्रकारस्य ३८ अनर्थकं च विषयार्जनमित्याह रायः अर्थाः क्षणभङ्गुरमायुर्यस्य तस्य न
क्षामिति नश्यन्ति एवं हि मृत्युलोके पुरुषं यममेव चावश्यमेकं त्यजन्ति तस्मात्किं यत्नेन तत्समयेति ३९

तदेवंज्ञानस्याकर्तृत्वात्तस्याप्यनेकधर्मस्य तत्त्वेनात्मैकमेवाहमित्यात्मविभिः येर्थकार्थं प्राप्तुमिच्छन्तिवीर-
निवृत्तिपरं तत्र उपायमपायो भगवतोक्तः तस्याद्विवीतास्वयमेकरोत्येषयदसस्मिन्यत्र्य हो विद्वानिवत्-
यत्नपरस्त्रिकोनेपरत्नक्ष द्रष्टव्यं स्मरणमिति भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः इत्या-
दि २९ तत्रैवाभिगानतस्यथमीनाहगतेः गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च २८ तस्मादिं

तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः यदीश्वरे भगवति यथा यैरंजसा रतिः २७ गुरुशुश्रू-
षया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च संगेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च २८ श्रद्धया तत्कथा-
यां च कीर्तनैर्गुणकर्मणां तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः २९ हरिः सर्वेषु भूते-
षु भगवानास्त ईश्वरः इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ३० एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रि-
यते भक्तिरीश्वरे वासुदेवे भगवति यया संलभते रतिं ३१ निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान्
वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कंठ उद्गायति रौति नृत्यति
३४ यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रंदते ध्यायति वंदते जनं मुहुः श्वसन्वक्ति हरे जगत्

गानामूर्तीनाभीत्युणामहत्तं वाद्यैर्येषां वंदनाद्दीनाते स्मृ ३।३२ निर्जितः षड्वर्गः कामक्रोधलोभमो-
हमदमत्सराख्याणामिंद्रियाणां वा वर्गो यैः ३३ भगवद्भक्तिलिंगान्याह निशम्येति त्रिभिः गुणान्मंगलवात्स-
ल्यादीन् अतिहर्षेणोत्पुलकाश्रुगद्गदं यथा भवति एवं प्रोत्कंठ उद्गायति ३४।३५

श्री
भाग
सप्त
२८

भोगाय सम्भावाञ्छैतैः कल्पयेयोग इत्याह निरूप्यतामिति निरावीनैः कर्मभिः क्लिश्यमानस्य कर्मभिः क्रियानर्थ
इति वाल्यः ४६ ननु कर्मस्तु समाप्तेषु भोगावसरः स्यादित्याह कर्माणीति तेन देहं कर्म तत्फलं देहादिकं च
रमार्थं इत्याह उभयं कर्म च देहं च अविवेकतः अज्ञानेनैव तनुते ४७ यदपाश्रयाः यदधीनाः ४८ भूतानां

निरूप्यतामिह स्वार्थः कियान्देहभृतोऽसुराः निषेकादिष्ववस्थासु क्लिश्यमानस्य कर्मभिः ४६
कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः ४७ तस्माद
र्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरः ४८ सर्वेषा
मपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः ४९ देवोऽसु
रो मनुष्यो वा यक्षो गन्धर्व एव वा भजन्मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान्स्याद्यथा वयं ५० नालं द्विजत्वं
देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता ५१ न दानं न तपो ने
ज्या न शौचं न व्रतानि च प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडम्बनं ५२ ततो हरौ भगवति भक्तिं
कुरुत दानवाः आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ दैतेया यक्षरक्षांसि स्त्रियः शू
द्रा व्रजौकसः खगा मृगाः पापजीवाः सन्ति ह्यच्युततां गताः ५४ एतावानेव लोकेऽस्मिन्पुंसः स्वा
र्थः परः स्मृतः एकान्तभक्तिर्गोविन्दे यत्सर्वत्र तदीक्षणं ५५ इति श्री सप्तमस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ७

प्राणिनां जीवसंज्ञितः अन्तर्यामी ४९ असुराणामस्माकमत्र नाधिकार इति चिन्तां वारयन्नाह दे
व इति पञ्चभिः ५०-५१ अमलया निष्कामया विडम्बनं नटनमात्रं ५२-५३ अच्युततां गताः ५४ अथा
यदर्थोऽक्रमपसंहरति एतावानिति तदीक्षणं गोविन्दस्य ईक्षणं समाननं ५५ इति सप्तमस्कन्धे सप्तमः ७ २८

२८

यज्ञः स्वेन संमिश्रेन व्रतमनंतं अभिलाषो पशुं च मत्वे स्वर्गपदमित्यभिमे वंभूताः स्वर्गादिभोगाय
यित्सेवार्हां स्माह एवं हीनित्यतिरस्ते हेतुः कर्मभिः कृतार्थ इतिनयोहकर्मजितो लोकः क्षीयते एवमेवा
मुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते इतिश्रुतेः अत एव पुण्येनापि तेनैव सातिशयः नचैव निर्मलाः स्वर्गादिस
नानन्तविषये हृष्टं स्वतंत्र दृष्टांतं पश्यन् ५० किंचयदर्थं यत्संकल्प्य अतः संकल्पितानां विपर्ययो भवेत्

एवं हि लोकाः कर्मभिः कृता अभीतास्त्विश्वरः सातिशयाश्च निर्मलाः नस्माद्दृष्टश्रुतदूषणं
पश्यं कथं शर्मजनानामलभ्यये ५१ यदर्थमिह कर्माणि विद्वान्स्यापि मन्दमतिः करोति नानावि
पयसाममाविदितेफले ५२ सत्यापजः स्वेष्टार्थाय संकल्प्य इह कर्मिणः सदासोनीहया
इः स्वेमनोहायाः सत्याभृतेः ५३ कामान्कामयते काम्ये यदर्थमिह पूरुषः सर्वेदेहस्वप
स्वेको अंगत्यागमपैति च ५४ किमन्यच्च विहितापत्तदारागारयमाद्वयः राज्यं कोशागजामा
त्यभृत्यासामममनाश्रयाः ५५ किमेतेन मन्यते नत्वेः महद्देहेन न स्पर्शः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नि
स्यानन्दमहोदये ५६
रीतंफलं अमोनेश्रवशं प्राप्नोति ५७ न देहस्पर्शयति सर्वोपेति हृदयाऽङ्कुरितय
यावायः पूर्वमनोहायाः हेतोः स्वेनाहृतो आसन्न आसीन सर्वहृयाङ्गः स्वेमात्रामेव ५८ किं च कामान्
भोगान्कामयेविषयैः कर्मभिर्वा परत्वः सर्वादिभोगपः ननात्मीयः भंगुरस्य ५९ किमन्येद्दातमवहि
मात्रमन्यास्यामममनाविषयाः पारक्याः इति वक्ष्ये ६० किंचसर्वपुरुषार्थहेतुस्तस्मात्किमेनेतेस्माह कि

श्रीभाग सप्त ५७

मत्कृतश्लोकं यं मम मा पि मम एव बलं स्यादित आशङ्क्याहेति आत्मनः स्वस्य स्वभावं समं न अजितादात्मनो म
नस ऋते विना अन्ये विद्विषो न सन्ति किं विविक्तेन देव हि सा अनन्तस्य सेवा अर्हणमेव समर्हणं आराधनं ९ म
या हि दिग्विजये सर्वे जिताः अन्यः साधनं न मनीति मन्यमिति चेत्तत्राह दस्यूनिति षट्कामभवान् दस्यून्
दाः पुरा आदौ लुम्पतः सर्वस्वं हरतः षडिन्द्रियलक्षणान् कृतेन विजित्य अजिता दश दिशः स्वयं जिता म

जह्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनः समं मनो धत्स्व न सन्ति विद्विषः ऋते जितादात्मन उत्पथे स्थि
तात्तद्धि ह्यनन्तस्य महत्समर्हणं ९ दस्यून्पुरा षट् न विजित्य लुम्पतो मन्यन्त एके स्वजिता दिशो
दश जितात्मनो ज्ञस्य समस्य देहिनां साधोः स्वमोहप्रभवाः कुतः परे १० हिरण्यकशिपुरुवा
च व्यक्तं त्वं मर्तुकामोसि योतिमात्रं विकत्थसे मुमूर्षूणां हि मन्दात्मन्ननु स्युर्विक्लवा गि
रः ११ यस्त्वया मन्दभाग्योक्तो मदन्यो जगदीश्वरः क्वासौ यदि स सर्वत्र कस्मात्स्तम्भे न दृश्यते १२
सोहं विकत्थमानस्य शिरः कायाद्धरामि ते गोपायेत हरिस्त्वाद्य यस्ते शरणमीप्सितं १३ एवं
दुरुक्तैर्मुहुरर्दयन् रुषा सुतं महाभागवतं महासुरः खड्गं प्रगृह्योत्पतितो वरासनात्स्तम्भं त
ताडातिबलः स्वमुष्टिना १४ तदैव तस्मिन्निनदोतिभीषणो बभूव येनाण्डकटाहमस्फुटत्

ज्ञेन साधोः स्वान्तेन विजितस्य देहिनां समस्य तस्य विदुषः स्वात्मानं कल्पितापरे शत्रवः कुतः स्युः १० व्य
क्तमिति विक्लवा असम्बद्धा गिरः ११ हे मन्दभाग्य यस्त्वयोक्तो हि सर्वत्रास्ति प्रह्लाद सर्वत्रास्ति
हिरण्यकशिपुराह तर्हि कस्मात्स्तम्भे नास्ति प्रह्लादः स्तम्भेप्यस्तीति तमालोक्य नमस्कृत्याह दृश्यतामिति

२९

यमेति कथाहन्तं निगृह्य तेजो हतः स्वयं आविर्भूय तन्मिं हैनमचव्रव्लादिभिः स्वतः अग्निः कुपास्तथा
पूर्णो वह्निः क्रोधोऽपि शक्तिमीशेदेवैः समतीभावेन भजनत्वमभावयत् १ एकान्तमंस्थितां शुद्धिः हायथाय
थावत् २ सर्वहृतमनोदयेकत्वभूतः कोपमावेशेनोदकेण वलनं गात्रं वपुः स्वमः ३ तिष्ठन्ति

नारद उवाच अथ देवमहताः सर्वे यत्वा तदन्तर्वर्णितं जगृहुर्निरवधवानैव पर्वदत्तितं १
अथानार्यमतिस्थाणुद्धिमकान्तमास्थितां अलंत्वामीतस्वायतोऽयानत्यावेदयपथा २ अनना
तदृष्ट्वा देवैर्मोहः सहेतनयानंतं कोपावेशावलम्बात्रः पुत्रंहृतं मनोदयं हि स्वापुरुषपावावा
प्रज्ञादमनदर्शनं अहतिमानः पापेन निरस्तानि नवलया ४ पुण्यपावनं नदं तं वदन्ती
मवाक्सितं सर्पः परः हतं स्ववर्णमनपक्षतिदाहतः ५ हेद्देर्विनीतमंदात्मनंतेलेमेदकरा
दम लब्धमद्भावमनोहृतेनेष्टवानायमतत्वं ६ कुत्रस्यायस्यकंपनेत्रेणा लोकाः सहेश्वराः
नत्समेभीतवन्मूर्च्छामनेकिंबलास्यगाः प्रज्ञादस्यवाच नकेवलमेभवतस्तथाजनमवे
वलवलितानायथेषा पीतोमीस्थिरजंगमाये ब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः सर्वेश्वराः कालजराः
क्रमात्मौजः सहः सत्वबलेंद्रियात्मा सपवविश्वपरमः स्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यत्तियुणैः

स्वक्ष्यापेन सरोषणाति निरस्तानि नवलक्रोणा ४५ मंदात्मनुग्रस्त्वबुद्धेमदात्तातिलंघिनेनायमालयमय
नेष्यामि ६ अभीतवत्किंबलंयस्यमः किंबलः ७ वृषाप्रणोतायुत्मनृहतमर्ईश्वरईति ८ ३ देवैः क्रो
माः पादवितेपायमस्वहृ पराक्रमः इति वागोजस्यादिः नृपः सन्त्वयेयंबुद्धिर्वा ९ ॥ ॥ ।

श्री भाग स्कं ७

सदेहाः एवं ध्वनिं श्रुत्वा न दाश्रयं सत्त्वं प्राणिनं विशेषं सर्वतो विलोकयन् तं स्तंभस्य मध्यान्निर्गच्छन्तं नायं मृगो देवो
ऽपि उग्ररूपमहो किमेतदिति मीमांसमानस्य नव्यानस्ति शोषः तस्यैवमलं भयानकं तत् नृसिंहरूपं मीमांसमानस्या
ग्रतोऽन्नृसिंहरूपो हरिः समवस्थितः १९ भयानकत्वमेव दर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयति त्रिभिः प्रतप्तचामीक
रस्वर्णमिव पिंगानि चंडानि लोचनानि यस्मिन् सटाः जटाः केसराः कंठरोमाणि स्फुरंत्यः सटाकेसरैर्जृ
म्भितं सटोपमाननं यस्मिन् करालाः तीक्ष्णा दंष्ट्रा यस्मिन् करवालः खड्गः तद्वत् चंचला लोलत्तरा नवत् नीत

स सत्त्वमेवं परितो विपश्यन् स्तंभस्य मध्यादनुनिर्जिहानं नायं मृगो नापि नरो विचित्रमहो
किमेतन्नृमृगेंद्ररूपं मीमांसमानस्य समुत्थितोऽग्रतो नृसिंहरूपस्तदलं भयानकं १९
प्रतप्तचामीकरचंडलोचनं स्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननं करालदंष्ट्रं करवालचंचल
क्षुरांतजिह्वं भ्रुकुटीमुखोल्बणं २० स्तब्धोर्ध्वकर्णं गिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासं हनुभेद
भीषणं दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षःस्थलमल्पमध्यमं २१ चंद्रांशुगौ
रैः छुरितं तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतं नखायुधं २२ ॥

णाते क्षुरा यस्मिन् भ्रुकुटीषु … क्षेनमुखेनोल्बणं २०
स्तब्धावूर्ध्वौ कर्णौ यस्मिन् गिरिकंदरवदद्भुते व्याते प्रसृते आस्यनासे च यस्मिन् कपोल
प्रांतेन या भेदस्तेन विदारणेन भीषणा दिविस्पृशत्कायो यस्मिन् अल्पं कृशं मध्यमं दीर्घा ह्रस्वा पी
वरा स्थूला ग्रीवा यस्मिन् उरु विशालं वक्षःस्थलं यस्मिन् तं तच्च तत्तच्च अल्पमध्यमं ह्रस्वं यस्मिन् २१ चं
द्रांशुवद्गौरैः तनूरुहैः लोमभिः छुरितं व्याप्तं विष्वक् सर्वतः प्रसृतानां भुजानामनीकानि सेनामाः

नखा आयुधानि यस्मिन् तत् नखान्यायुधानि यस्मिन् २२ ॥

३०

नरयो।

नगदंतत्स्वयं ते राज्ञये ९ भगवान्तत्त्वग्रहरूपं व भूतां किमर्थं निज भूमेन प्रज्ञादेव पद्माषितं रूपमत्यन्तिन
सत्वं विपाके कर्तेन यथा अविलघुस्वात्मनो आशिव समाकर्तं लभे अरूपपत् तत्किमर्थं मालिके पूर्व
भावेषु भूते पूर्व समभगवान्नाम् । नितेन वभूत्येन भाषितं तत्समयकर्तेन यथा अमद्भुते देमयानकमति वीरं
रूपमग्रहहनूदयत् तत्किमर्थं निजभूतैः सनकादिभिः श्रापायेन तमनुने मेविभिर्जन्मभिः श्रापभा।
तोभवति तेन सम्यक् कर्तेन यथा अमद्भुत ब्रह्मप्रहावरूहमर्चुनं वरूपमग्रहहन् तद्वनमहाकारं नव।
मनष्णाकारे रहहन् सभायाम श्रेयं रूपपतन तत्किमर्थं निज भूत्येन हिरण्यकशिपुनाब्रह्मणाप्रतिप

सर्विक्रमनप्रवर्तयेषु योन स्मानि प्राप्यनिर्ह्रीदमप्येव मद्भुतं यतः सभायां नरदर्शनमद्रवित।
त्रस्वरयेन सत्यादियूथपाः ८ समविपाकेन निजभूतभाषितं आपिवभूते षविलघुत्वात्मनः
अरूपपता मद्भुत रूपमग्रहहन्तो भ भायाभ नमूगतनमानुषे ९ द्विष्टद्वेष्याम्नुषमाभू
ज्ञाषितं भूतेभ्यः न
समप्रभोः तिन यथा नेतर्न बहिरितिन नरैर्नमूर्गीरितिचब्रह्मणा वतिन भूत्येन तथा वितियद्माषिते
तत्सम्यकर्तेन हितद्धह्म भूतं भूतेनवनरो वामूर्गोवान च सभा पूर्ह स्थानः नवप्राणान्वनवहिः
एवं नाम्नां भाषितं सम्यक्कर्तेयप्तबाहिरण्यकशिपुना भाषितं तन्नमेत हिरण्येन महतुमेभ वितेति तथा
यमद्भुतस्थिरयोमयति चतुत्वना देन निज भूत्येन देप्रति भाषितं अयं महान्सं स्थान प्रास्यतित्रतं
तानुवरः समनेन स्वभक्तपरम्पानितं च पद्माषितेन तत्त्व सम्यक्कर्तं अरूपपत च कारान्निज भाषितं य
त्वकैटभय प्रतिनीनोहिन मेमभक्तः प्रणपतीतितथा तेषामहं समद्भुतं मृत्युसंसारसागरादिनानि

तत्त्वसंग्रहपञ्जिकायां ... ५८

श्री भाग वती य ॥

यस्य हस्तान् स्वयं मुक्तः तं नृहरिसंवीर्याङ्कं किं तु मन्यमानः तेजसा वर्मिणोस्य गृहीत्वा पुनः समासन्नमभ्य
पतत्तेन संयमः २८ पुनः स्वयं वेगेन यथा स्वानपतितं स्वयं भिः तेजसा मार्गौः श्रीहरियथा मेव मेवमुपर्ययः वर्णन श्र
ष्ट्यामभवाहस्त्वं तेनोत्र स्वनेन महाशब्देनाल्पाभयं कारनेऽयनद्रवे तेन मा वनिमीलितनत्यतिनीयस्य
यद्धतोद्धतः आलापयथा आत्मसपक्वे विदारणोद्धतः आंह्रिणा कृत्स्नं त्वनि विष्वक्समन्ततः स्कन्ने निःसरे
तेन ग्रहणेनात्तं वेव पादं देणसहपुष्टेन स्वयं युक्तेन कुलिशाननस्तनाल गायिन्यस्य हस्तात् स्वमायानानेवाहि

तं मन्यमानो निजवीर्यशङ्कितं यद्भ्रमणक्लोकृहरिं महासुरः पुनस्समासज्जनतेजसा वर्मिणोग्र
गृहीतवेगेन निजत्रमोऽमृषे २८ तं श्येनवेगं शतचन्द्रवर्त्मभिश्चरन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः कृत्वाट्ट
हासं खरमुत्स्वनोल्बणं निमीलिताक्षं जगृहे २९ विष्वक्समस्फुरन्तं ग्रहणातुरं हरिर्व्यालो यथा
खुं कुलिशाक्षतत्वचं द्वार्यूरुमापत्य ददार लीलया नखैर्यथाहिं गरुडो महाविषम् ३० संरम्भ
दुष्प्रेक्ष्यकरालनोचनो व्यात्ताननान्तं विलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुणकेसराननो
यथान्त्रमाली द्विपहत्यया हरिः ३१ नखाङ्कुरोत्पाटितहृत्सरोरुहं विसृज्य तस्यानुचरान्

कंदरानिपातान्नभूमिं नवानवेनविनं अनुद्ध्याय पाङ्क्तिर्वा मवं दिवानक्षपयि हाराय संख्यायामिति
इदम् ३ दैत्यस्य अन्वन्तानङ्कं अस्य यमाहस्त्वा भ्यां संयमेनोद्गत प्रेत्यासीक्त वो लानि लोचनानि यस्यस
स्वजोत्क्रम्य स्वलं वै विद्रुभिः अद्भुतः अन्तपव अस्त्रणोः केसराणाननं यस्य सः स्वादुहि पहत्यया
गजवधेनहरिः सिंहा यथा एवं भूतस्तस्यानुचरान् अहनुमुद्यतात् आनयः ३१ नखाङ्कुरोत्पाटितह ।

87

इत्यसंदिग्धमप्रमत्तं सर्वाणि च निनानि वक्रादीनि स्वतः अणि च स्त्रादीनि तत्पृथक्त्वेनैकाः पाखण्डोन्न
माः तैर्विद्यां विना देवतात्व वा येन न रूपमीमांसमानस्याग्रतः समस्तं यत इति पूर्वेणैवान्वयः २२ तथ
विभावस्य योजनतिमर्शपूर्वकं तेन महदैन्यस्य युद्धमाहुः सम्भिः प्राप्ते तामुद्रामायाविनाहरितामेषा
यमेवम्भूतोन्वयः स्पृष्ट्वा तैः स्वतः विनितैः तथाप्येनेन समस्तेनैन किंचित्स्यादित्येवं तु वक्ष्यमाण

इत्यसंदिग्धं सर्वविन्नेन तत्पृथक्त्वेन विद्याविनतैः समर्पणं प्राप्तामेघंहरिणोऽस्मात्प्रतिपादनात् वृथ्
स्तेनानेन समस्तेने एवं तु वक्तव्यमापतत्स्वरूपं स्थितं दन्तं सिंहप्रति दैन्यकारः २४ स्वलाहिता
गोपतिनः पतनमास्थानसिंहोजमिमां स्वरक्ष्या नतद्धिविज्ञवित्तमत्वयामनिस्वतेन
मायोनुष्ठानापिवत्तमः २५ ततोभिप्रायान्तरं तन्महास्वरोऽस्याः पूर्णसिंहगाहृयोक्रवेगाया तदवि
क्रमतन्यगाहेगतायतोमहोरगानां तेमतो यथाग्रहात् २६ मतमस्वहस्तोल्कलितः तदासुरो
विक्रीडतोयदहाविंशकल्पतः असाधमंयतस्तीकमोमरातनंचदाभारतमर्वेपितृत्या

तदैन्यत्वयः २४ तदा सोमसुतोनसिंहस्थानसिद्धौ सोपतितः मतस्वलाहितः अहहो भूक्षमतयाम
निमत्तप्रकाशेहरोपतितस्यतमोमंशस्याद्दर्शनेनहि चिन्तेनभवतितत्रहेहृयो हरिः पुरामहद्यादे
प्रलयकालीनेनमानंस्याहोऽपिबततत्स्मिन् २५ विक्रमेणसमन्तात्प्रहरेत २६ हस्ताङ्कलितः
निःस्तनः तदासुरमरौः देवाः सर्वे पितृत्याः असाधमंयतहतानामोकोमस्थानानियेषां तेन तद्धिया
नच्छदाः मेयातरितामतः २७ ॥

२६

श्री
भाग
सप्त
३२

गंधर्वाश्चाप्सरसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३९ नरशार्दूलमीडिरे इत्यन्वयः अत्याद्भुतनृसिंहस्य शोकयाकुलचेतसः
अप्रतिहतस्वभावस्य शक्तोक्तिः पृथक् पृथक् ४० अनंतायानंतमाहात्म्याय तस्मै नमोऽस्मि अनंतायेति दुरंतः
शक्तयो यस्य तस्मै विचित्राणि वीर्याणि प्रभावा यस्य तस्मै पवित्राणि पापक्षालकानि कर्माणि यस्य
विचित्रवीर्याय नमः सर्गस्थितिसंयमान् गुणैः कृत्वैव तथा अव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ४१ तत्कृत

मनवः प्रजानां पतयो गंधर्वाप्सरचारणाः यक्षाः किंपुरुषा भूतवेतालाः सिद्धकिन्नराः तथा विष्णु
पार्षदाः सर्वे सुनंदकुमुदादयः ३९ मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटा आसीनं तीव्रतेजसम् ईडिरे नरशार्दू
लं नातिदूरचराः पृथक् ४० श्रीब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनंताय दुरंतशक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रक
र्मणे विश्वस्य सर्गस्थितिसंयमान् गुणैः स्वलीलया संदधतेऽव्ययात्मने ४१ श्रीरुद्र उवाच
कोपकालो युगांतस्ते हतोऽयमसुरोऽल्पकः तत्सुतं पाह्युपसृतं भक्तं ते भक्तवत्सल ४२ ॥ रामः ।

तत्कोपकालाभिप्रेतानां यं कोपावसरं निवेदयति प्रार्थयते मदुक्त्वा युगांतस्तव कोपस्य कालः कोपायोग्य
स्यायमिति असुरोऽल्पकः अतः कोपानिवृत्तस्य प्रह्लादं मा हिंसीरित्याह तत्सुतमिति यद्वा अकाले प्रयंको
पोऽस्य तत्सुतं इति च ननु हिंसा न कोपं समक्षं मा पाहीत्यर्थः ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ । ३२

दैत्यवधस्य प्रपन्नहरप्रासादोपमाहृद्याभां सहाभिरवयवैः प्रकल्पिताः प्रतापनतनखमरीचिजालनखदद्दुमाविम
हूरोविघ्नेषातेनिरस्तनप्रभाः अधवत्तितिपोषः दितिभाः हिमजः ११ नयसहाभिरुतति मानिविमा
नातितेः संकुलाग्राम्यासनीप्रान्तप्रदीप्तानस्वस्थानानप्रकर्षेणोद्दमप्त्येन १४ स्वयम्भूनेवर्पमापवपमिवम

सहावभूतात्मजलदाः प्रतापनतनखहास्यतदह्निविमलहरोगविषः शुभोदयः स्वासद्दनाविवत्नभ
निवृत्दभोलादितिभावविचक्षुषः ११ योस्तम्भतोन्ति सविमानसंकुलाशेषप्तन्हत्वा चपद्दातिपी
डिता योलाः सम्यग्नेनरस्तुष्णं हसानत्नेत्नसाविककुभोनरेजिरे १४ ततः समीयाम्पविहृम्
तमन्नपासतेसमृतनेतसंविभे अलतितनद्वैपमन्तसर्षाणप्रवेदवकुन्नवभाजनकस्वत १५ वि
प्राप्य लोकत्रयसललकत्वनसादिद्वैतद्दगिराणतस्तुये प्रदर्षवेगाकलितानत्नामकृ प्रा
स्तनवर्षेवद्दषः सुराश्रियः १६ ततोविमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृत्तताम्सकुलमासनाकि
नां स्वगानकांडम्भयोपनन्निरंगपर्वमत्यानमस्तुनेयः श्रियः १० ततोपद्रमपविदुधा वा
स्तद्धगितिपाद्दयः ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः १८ ॥
नाकौकटलेननवस्यास [illegible] नेउपविष्टं
भयात्कोपिनवभाजनासेवतलतितोद्देरषः प्रतियोह्यपेन १५ लोकत्रयस्य मत्नकतत्वरपितोद्धा
धेवदुः संहृमहर्षस्थवेगोनत्कलितानिविक्कसिता मानना नियासानातहह्रिंवदृषः १६ नाकिनो
विमानावलिभिः स्वगाणमानकाः प्रदहाः नेत्रैर्गिरेवदिताः श्रियोपपरसोनन्नताः १८ ॥ ॥ ॥ ।

श्री. भाग. स्टी. ३३

पितरस्तु श्राद्धेरपरोनरपरमोपकारित्वं प्रणामनिमित्तं श्राद्धानि पिंडादीनि पिंडादीनि नोऽस्मभ्यं पुत्रैर्द
त्तानि प्रसभं बलात् स्वयमधिबुभुजे किं च तीर्थस्नानसमये दत्तं तिलोदकं मध्येऽपिबत्तस्मानितस्मा
दुदरान् नखैराच्छत् प्राप्तवान् कथंभूतात् नखैर्विदीर्णा वपा यस्य तस्मात् नखविदीर्णवपात् पुनर्यत्पिं
डोद्धरणमेव फलमिति भावः ४४ योगसिद्धां गतिं प्राणायामादिसिद्धिं नानादर्पेन कौटिल्येन ।

पितर ऊचुः श्राद्धानि नोऽधिबुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत्तिलाम्बु तस्यो
दरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ४४ सिद्धा ऊचुः यो नो ग
तिं योगसिद्धामसाधुरहार्षीद्योगतपोबलेन नानादर्पं तं नखैर्विददार तस्मै तुभ्यं प्रण
ताः स्मो नृसिंह ४५ विद्याधरा ऊचुः विद्यां पृथग्धारणयानुराद्धां न्यषेधदज्ञो बलवीर्य
दृप्तः स येन संख्ये पशुवद्धतस्तं मायानृसिंहं प्रणताः स्म नित्यं ४६ नागा ऊचुः येन पापेन
रत्नानि स्त्रीरत्नानि हृतानि नः तद्वक्षःपाटनेनासां दत्तानन्द नमोऽस्तु ते ४७ मनव ऊचुः मन
वो वयं तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतवः भवता खलः स उपसंहृतः प्रभो क
करवाम ते किमनुशाधि किंकरान्

स्मानमंतमाहुः स्म ४४ विद्यां मंत्रादीनां दिव्यतां स्मरणं नरां स्मृतं समाधिभेदेषु ४५ रत्नानि फणा
स्थितानि स्त्रीरत्नानि च असमाः स्त्रियः आसां स्त्रीणां तद्वक्षःपाटनेन दत्त आनंदो येन तत्संबोधनं पाटनेऽस्मा
कं दत्त आनंदो येनेति ४७ नृसिंहेन खलो ऽकिंतः मतो मूर्ध्नि वज्रानलप्रयोग मनवः श्रोत्रुः मनवो वयं
धर्मपालकाः परिभूताः सेतवो वर्णाश्रमधर्ममर्यादा येषां ते अतस्तव किमकरवाम इत्याशयः ४८ ॥ ।

३३

33

ं इदं त्वत्तो अस्माकं हृदि निर्भीमादिलाभः पुरुषार्थः किं न तव नरसिंहवीर्यं वैभवं तापनं रत्नेन मं धं भेणा स्वकार्य
मेव साधितेन तस्य च सिद्धत्वात् यसं हरेन क्रोधमिथ्या श्वयेना हृ हे परमन्तो स्मान्त्राय नात्त नाभव
ना स्त्री या पव भागा देवानाम्नाहृ नाः अनर्था नि स्लवे व यत्ते तु भोक्तृ त्वान अस्मदीय हृदयक
मलं वनत्त हृ मेवेनावन्य यं तं भय हृ तं त्वेन अस्मान्स्यान्ति पथे निर्वास्थितेन देवेना क्रान्तेन त्वया
मसमन्मर्वेवापि भयापाकरोति नाविकाश्म मोनं तत्त वत्ते लोके प्रव यस्माय नार्थमय मृगमस्ति

ं इ पवाव प्रत्यानीताः परमभवतात्रायतानः स्वभागा देवाक्रान्तं हृदयकमलं त्वत्कृतं
प्रसवोपि कालग्रस्तं किं यदि हृसत्सृतात्य भ्रुत्रूषतां नेमक्तिरत्ता नदिवज्ञमनानाव
सिद्धापरैः किं २ अरुषयकतुः त्वेनः तपः पापमात्य्यपदात्मनेनाय नेदमात्मप्रकषात्मग
तेसमर्ज नहि प्रत्यप्रमम्मनाय पापाप पालरत्ता गृहीनवप्रषाप्तनरत्नमस्या धध ॥

येन त्व आहकालग्रस्त मिति नेत्वं हृदेवं ... मिंहृनरास्य यिं हृ स्वभाकारा भ्या माविर्भूत धः अरुषय
स्ततपः प्रवर्तनेन अस्माकं महानन्तगुहः कृत रमाहृः नेनायदात्म्य परमध्यानलत्त्वाणं तपः पर
मवेहृतः आत्मनः तवतेजः प्रभावतृप्त देवाहृः येन तपसा आत्म नितीनमिदं विस्मसमर्जं हृद
वानमिनतत्रमनादेत्यनविप्रलम्भसंकृतिंनमत हे पारणपालग्रघरता र्थं गृहीतेनाने तवपृषाप्त
नरायितयः कृतनेस्मवज्ञानवाननमितस्मिन्नेनमयत्नत्रास्मो कवतनर्थपादस्याननुषंगः धध ॥॥

श्री
भाग
सप्त
३५

34

किंपुरुषाः त्वां स्तोतुं के वयं वराका इत्याहुः वयं किंपुरुषाः तुच्छप्राणिनः त्वं तु महानन्तप्रभावः कुपु
षः न त्वयं महान् देवो हतः इति किं न वर्ण्यते इत्याशंक्याह किं यदेतद्दिष्ट्याहः आयामीति ५४ सत्रेषु यज्ञेषु त
वयाहतः पतद्दिष्ट्या भद्रं हत इति ५५ अमुना दितिजेन विष्टिं मूल्यं कर्म अनवरतं कारिताः अतः प

किंपुरुषा ऊचुः वयं किंपुरुषाः त्वं तु महापुरुष ईश्वरः अयं कुपुरुषो नष्टो धिक्कृतः साधुभि
र्यदा वैतालिका ऊचुः सभासु सत्रेषु तवामलं यशो गीत्वा सपर्यां महतीं लभामहे यस्तामन
नैषीद्वशमेष दुर्जनो दिष्ट्या हतस्ते भगवन्यथामयः ५५ किंनरा ऊचुः वयमीश किंनरगणास्तवा
नुगा दितिजेन विष्टिममुनानुकारिताः भवता हरे स वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाथ विभवा ५६
विष्णुपार्षदा ऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतं ते दृष्टं नः शरणद सर्वलोकशर्म सोऽयं ते विधिक
र ईश विप्रशप्तः तस्येदं निधनमनुग्रहाय विद्मः ५७ इति भागवते सप्तमस्कंधे प्रह्लादानुचरिते
दैत्यराजवधो नामाष्टमोऽध्यायः ८

टी
३५

र्तनः विभवाय समृद्धये भव ५६ नो अस्माकं भक्तानां शरणद हे आश्रयप्रद सर्वेषां लोकानां सर्वमंगलमा
नस्त्वं तद्रूपं अद्य पवहर्ष्टं न तत्पूर्वं विधिकरः किंकरः ५७ इति श्रीभावार्थदीपिकायां सप्तमस्कंधेऽष्टमोऽध्या

प्रजापतये पोषितं देवलोकिनाः श्रोतुः हे परे शाने नयामि स्मृष्टाः प्रजे शाव यं येन निषिद्धाः संनः प्रजानम्
नामः सपषभिन्नवत्तायस्याम नन्वस्थितम्मृतः शाते प्रतः परं प्रजानस्त्याम रतेस्मृष्मनस्याङ्कः हे सतवम्
तेनवायमवनाशेजगतो मंगलं ४ गंधर्वाश्च पितं देवलोकिना श्रोतुः हे विभो वयं येन नवदीयाः नदा
ननेकानायेन्नृत्येगायकाश्च येन स्वधीनाः कृताः कथंभूतेन वीर्यबलशक्तिः नाभ्यामेनः प्रभावो

प्रजापतयश्चोचुः प्रजे शाव यं ते परे शामिस्म च्छानयेन प्रजा वै स्वना मो निषिद्धाः सपषनया।
भिन्नवत्ता वशीतेन गतं मंगलं मनमूर्तं वनाः ४ गंधर्वाश्चोचुः वयं विभो तेन नटनायगायका
येनानस्माह्वीर्यबलो जस्माकृताः सुपषनीतो भवनाद शामि मं किमनमर्थस्थः कृपालाय।
कल्पते ५। वाराणश्चोचुः हे तेन वाग्निपकं जेभवापवर्गमाश्रिताः यदेषसाधुरूपस्थय।
स्तयाभ्यः समापितः ५२ यज्ञाश्चोचुः वयमनवरमत्योः कर्मभिस्तेमनोनैः पंचनामे
नेसास्यहंदितिसनेनप्रापिनावाहकले सतनजनपतिनापत
कृतं तानननातेनरहस्यपनीतः पंचनापवविश ५३

यस्तेन नयं मोदर्शं स्मृतिं वि नेमतादिमाङ्क्षः कि
मिति ५२ भावापवर्गसंसारनिवर्तकं आश्रयणो हेतुः यया स्मात सापूर्ता हृदिमयजमेत्वेनशी
नेलिङ्गतानितयाम सुपषाभ्यः त्वयासमापितः प्रंतनीतः ५३ मनोजैः कर्मभिः आनवोपमत्योः
पंचनामस्यहेपं चानंशा चन विशनितनननियामकः ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

श्री
भाग
सटी
ध्रु

सुसमाहितमनसमेवाहृतस्मिन्नेवमनस्यंदद्यर्ह्तांबयेमेति ७ स्वस्मिन्निवसमसेत्रुतनकपारमतनष्टये
मस्त्रादेः स्तोतिमन्येर्हि वनारिशनाह्रीं नत्रतमवृत्तमनोभगवन्नात्रुतनयिकारमिवा शक्यायिकारं
ममभावयत्राहक्रस्मात्दयरतिपुवमि मनयोमननशीलाः स्मिह्यन्तानितेपिकथंभूताः मनयवेकस्मि
स्तानाविमत्तोयस्माः मामतिर्येषांतयाविद्यात्रापिवचमाप्रवाहेरपिनष्टावद्धभिर्वन्यमानोपियमारा

ग्रसेतोपाङ्गिमेकाग्रमनसास्रसमाहितः श्रेमगाङ्कद्यावावातम्रमलंतद्येत्ताः ७ प्रद्युम्नस्य
वाच ब्रजस्यः स्तगणामननयोष्ठसिद्धाः मन्नैकनाननमतयोववमाप्रवाहेः नारायितेपुरू
गाणाचुनापिपिस्त्रः किं नाष्टमर्हतिसमेहरिरुग्रनानेः ८ मसेयनाभिजननहृपतपः श्रुतो
नःतेजः प्रभावबलपौरुषब्रह्मियोगाः नारायनायहिमवंतिपरस्यपुंसो भक्त्यानतेनापमत्त
वानानहृयपाय ९॥

35

यपितेनपिस्त्रः नहर्तोः नशाक्नाश्मर्थसहरीः मेकर्थ्यंतेषंग्रामसमर्हति नत्रहेतुःउग्रात्रोरास्मस्वरी
नातिर्यस्यपवंहरितनोहतोस्वस्यायोगपनामालेकयागपत्नेः संभावयतिमन्यतिह्यस्मो अभिननःस
क्षलेननमहूपसोद्यैस्वनेपादिस्वेजोजः ऽद्वियनेघुस्पेतेनःकान्तिःप्रभावःप्रतापःपौरुषमुद्यमःबुद्धिः
प्रतापोयोगाह्यानःपनेयनादयोह्वादशापियुगाःप्रामस्यपुंसःप्रारायनायनमवंतिहियतःकेवलयाम

श्रीवसंस्कन्धेनैकादशस्कन्धसमवृत्त ५

नवमेव्रत्नगाभीमाबोहितोस्मरबालकः कोयंप्रशमपन्नस्तोनुरसिंहमतिभीषणां १ उग्रोप
नयुपवायस्वभक्तानांहृकेसरी केसरीवसयोनानामस्मेषामयुग्रविग्रहः २ इत्याघाणमोक्ता
केपितामाहृप्रवमितिसम्प्रमिः एवंहृतनपवास्थितास्तवैनःमनुनामसंरभयावेशोययनेरुपो
वेमापाक्कवेत महूरङ्गनहृपंटङ्गापोकितामनीतनोपेपायनोपजगामस्पृङ्गतनवेहेतःखटहे

नारद उवाच एवंस्तगांदयःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरोगमाः नोपैतमपाकम्मसुसंरंभस्तुदुरासं
दं १ साक्षाच्छ्रीःप्रेषितादेवैर्दृष्ट्वातन्महदद्भुतं अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सानोपेयायशंकि
ता २ प्रह्लादंप्रेषयामासब्रह्मावस्थितमंतिके तातप्रशमयोपेहिस्वपित्रेकुपितंप्रभुं
३ तथेतिशनकैराजन्महाभागवतोर्भकः उपेत्यभुविकायेननननाम विधृताञ्जलिः ४
स्वपादमूलेपतिततमर्भकंविलोक्यदेवःकृपयापरिप्लुतः उत्थाप्यतच्छीर्ष्ण्यदधात्
कराम्बुजंकालाहिवित्रस्तधियांकृताभयं ५ सतत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः सपा
द्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः तत्पादपद्मंहृदिनिर्वृतोदधौहृष्यत्तनुःक्लिन्नहृदश्रुलोच

नि उपेयिक्षिपणाछ्र ३५ कालप्रवाहैःतस्मात्त्विन्नत्यायोर्येषांनेषांकृतंप्रमपंयेन ५ तस्स
करस्पर्शनपुतेनिरस्तेऽखिलमस्तमंयस्यसपादितनत्वागमेवअभिव्यक्तमपरोतीभूतंपरा
त्मदर्शनंब्रलतानयस्यनिर्वृतःसनत्पादद्वंदिहृदयोदधौ अनोरामाविनातनुर्यस्यक्लिन्नमार्द्रंहृदयस्य
अश्रुणीलोचनयोर्यस्यपरमपुरुषार्थेनयादर्शनमायतनत्वेनेत्यर्थः ६ ॥ रामः ॥ रामः॥

यस्मादेवं भगवाननन्तशक्तिस्तस्मादहं नीचोऽपि विगतविक्लवः गतशोकः सन्नीश्वरस्य महिमा
नमेवं प्रयत्नेन स्मरामि यथानुसारेण ग्रन्थवर्णयामि अनन्तानन्तोऽपि स्वनिकारणेहेन माहृ येनैव महिम्ना
अनुवर्तितेन अविद्यायाः समस्तामनपविष्टः प्रमानन्दरूपेण स्वरूपेण तन्माहिम्नाऽगृणामि अन्यस्मात्स्याशा
पकस्याभावादित्यर्थः ॥ १२ ॥ नैवं मामनः स्तनावनयिकारं परिहृत्यैतानीनं स्तवनं कोपापमहा

श्री
भार
मही
म्नः

तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महिम्नृ[illegible]णामि यथामतीश नीचोऽन्यपाय
णोऽविसर्गमनप्रविष्टः रूपेतपेनहिप्रमाननवर्णितेन सर्वेऽथमीविधिकरास्तवमन्यथा
न्नाब्रह्मादयो वयमिव शनवाहितेनतः तेमायभूतपर तामस्तावोयन्ताम्यविक्रीडितेन भ
गवनोऽकविरावतारैः ॥ १३ ॥

36

प्रार्थयते सर्वे हीनिह्नाम्भोर्ईशाश्रमीउदितं तेनोविभ्रमतः सर्वब्रह्मादयः सन्तमूर्तैः तवाविधिकराः
तत्रियोगकर्तारो भक्तापवान्येन चवयमवरार्ईवैनैते भक्ताः किंतस्रुद्ध्येवनवकृतविशेषवनारैः विवि
यंक्रीडने अस्यविस्वरूपतेमादिप्रयोजनायनन्वभयात्मादनाय ॥ १३ ॥

एवं भक्तेर्वैकैवल्याहेतोः तेषां संभवतोऽन्यत्कं स्यात्तो भक्तिं विनान्नानमतुर्किं चिदल्लोपहेतान्तराहविद्या-
दिना पूर्वोक्तोपनादयाविषट्गुणादर्पायनुगुणान्तेयुक्तान विप्राहपि स्वपचं बोहमन्यहान्मनत्त्वनानोक्ता
द्वादशपर्मादयानुगुणाः षहन्याः न हर्क्ष यमं च मनमचहमः स्मृतेवत्समान्त्यवक्षीर्दिलितत्तान स्युया पा
नस्वयनेन चप्पतेः श्रामस्त्रमहाव्रतादश्रामानामोम्नि कयभूतादरविंदनाभस्यपादारविंदहिमुखात
कर्थभूतं स्वपचं तमपि तन्नरविंदनाभस्यार्पितामनवचाइदयायनतरं हितक मेवादेवतेहेनः सपचभूतः स्वप

विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखात्स्वपचं वरिष्ठं मन्ये तदर्पितमनोव
चनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः ॥ नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मा
नं जनादविदुषः करुणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य
यथा मुखश्रीः ॥

वः सर्वं कुलं पुनाति भूरिमानो गर्वीय स्य मतविप्रस्त्वात्मानमपि न पुनाति कुतः कु-
लं यतो भक्तिहीनस्यैते गुणा गर्वायैव भवंति न तु शुद्धये ऽत्यतो हीनत्वमिति भावः ॥ ननु हरिः किं यतो यो भक्तो
न सम्मानं प्राप्नुत एवं भगवान् पपत्तने मानहेतवेति अयं प्रभुर्योऽपवम्ः स्यावित्त्वेषांल्पकाज्जनान मान
मिच्छामान्नोऽयं न वृणीते न कृतिः यतो निजलाभेनैव पूर्णाः ननु हरिः पूजां तेन कुत्वावनग्राहक करुणः कृ
पालुः अतो वृणीते एव तच्च हेतुः यद्यदिति यं यमानं यद्धायय स्मात् यद्येनयतो हिनाम भगवते मानं
विदधीत तत् देवात्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृते वतिलकादि श्रीः शोभा प्रतिबिंबस्य भवति
न तु स्मात्ताद्वैस्यव कृते पाकाते तद्वत् ॥ ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ।

श्री
भाग
सटी
३

महद्भयं तेन त्वद्भक्तो नाहं त्रस्तोऽस्मीत्याह त्रस्तोऽस्मीति द्वः सहं यदुग्रं संसारचक्रे कदनं दुःखदं तस्मान्निमित्तान्न त्वत्तो वयं स
तो हि स्वागतं तव स्वकर्मभिर्बद्धः सन् त्वया प्रणीतः निक्षिप्तो ऽस्मि हे कृपणवत्सल हे उशत्तम कदा नु तव प्री
तः सन् अपवर्गभूतं शरणं तवाङ्घ्रिकमलं प्रति ह्वयसे मामाह्वास्यसि १६ तस्य मतिमत्सौतिरिति
चेन्न नहि त्राता योनिषु दह्यमानस्य मम भवान्मम स्वत्राता नाभावात् त्वमेव न उपदेशातिशार्थय

त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद्ग्रसतां प्रणीतः बद्धः स्वकर्म
भिरुशत्तम तेऽङ्घ्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गशरणं ह्वयसे कदा नु यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसंयो
गजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानः दुःखौषधं तदपि दुःखमतद्धियाहं भू
मन्भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगं १७ ॥ ग्रामः ॥

37

न यस्मात्प्रियैः प्रियैश्च यथायथं संयोगवियोगाभ्यां संयोगाभ्यां जन्म यस्य तेन शोकाग्निना सकलयो
निषु दह्यमानोऽस्मि दुःखस्य प्रतीकाराः कार्याश्च नि चेन्नाहं दुःखमेवौषधं प्रतीकारः तदपि दुःख
मेव एवमपि अतद्धिया देहाद्यभिमानेन भ्रमामि अतः हे भूमन् विभो मे तव दास्ययोगं वद ।

॥ ८ ॥ सप्तमस्कन्धे

न तस्मादेषां भयं यदि हाताय ममत्वं यच्छ रूपं स्वरूपं यदर्थं अपमन्युः सचाम स साधुर्नामनो यार्थं
अयद्रुतः अतः पङ्क्तौ येन कायो भावानां नियच्छेत न तन्मे षां च येन साधुः किं मोदनं तत्राह द्वेष्टि
कादेः प्राणप्रद्वव कारिणामनन्य एव जानतया हन्याद्वयेन नस्य वनन्दनानां तु नि साधु रूपमोदेनेवन
हि वहूनां सर्वावद्वनादस्य क्रोधेन मम नामीति चेत् तत्राह स्तोकास्त्वनिर्हितिरतः श्रमाः सनः श्र
नियतिक्लेपापसंहारे अप्रीतिं तेनेत्यर्हेतना नामपुनर्भयाभावायमन्युथार्यामीति चेत् तत्राह
रूपंमिति विभयाय मयनि हूर्मपत्तद्रूपस्मरणादेवमयनिह्नेनेममन्युथार्याणन क्रन्तमन्यो

नयच्छमत्वममस्य स्वरूपतः नपायुमोदेन साधुरूपेह स्त्रिक मर्पद्धमा लोकास्तुनिर्हि
तिमितः अर्पितमर्चेरूपनसिंह्न विभयायजनाः स्मरोति १४ नाहं विभेम्यनि तेनेति
भयानकास्यनिर्हितार्केनेत्रभ्रुकुटीरभमाय्रह्याति अतस्तवनः तानकेम राशङ्कव
णानि स्त्रादभीतादित्तिमादर्शिन्ना वोग्रान् १५ ॥ भोविद्धितानामीनि चेन्नतु

र्थः १४ त्वं चेद्धि
त्राहनाहमितिमोद्विजिनेतेश्च स्मात् तु पातश्चहं न विभेमि कथं भूतानतश्चात्स्यवनिर्हातवश्चके
सहशानेत्राणिव भ्रुकुटीनारभमपश्याटोपश्चव्यग्रादेहान्यपनानानि भयानकानि यस्मिन्तत स्मा
तश्चन्नमयः स्वजो यस्मिन् ततश्च न्न स्वकृतस्मान् तत नाक्राः केमराः यस्मिन् प्राकृवद्भ्रनो स्त
श्रीकर्णौ यस्मिन् ततनवतत्त्व तस्मात् तनिर्ह्राऽदेनभीताऽहिमोयस्मात् श्रीनृसिंहो तोनाविमिदितो
निनतोऽग्रणोयस्मिन् एवं भूतादपि तेह्न पादहं न विभेमि १५ ॥

श्री
भाग
सटी
२८

नच ब्रह्म विना कश्चिन्निर्वर्तको विनिकश्चिद्धेतुः स्वतन्त्रोऽस्तीति स्वरूपेणानन्यमेवेत्याह स्वरूपी
रूपान्तरं नैवं स्वभावमात्रमाह यस्मिन्निति आधारो वा बीजं पित्रादिः परो ब्रह्मादिर्वा भावः कर्ता तत्कारकैर्यथ
कृतान्तरं सर्वं भवत एव स्वरूपं न तु पृथक् यस्मिन्नधिकरणे यतो निमित्तात् यर्हि यस्मिन् काले येन क-
रणेन येन हेतुना कर्त्रा संबोधितेन स्वयस्य संबंधि यस्मात् अपादानात् यस्मै संप्रदानाय यद्यदोस्मिन् तन्मयः कर्तृ
मेयं संप्रविभक्ता थाः यथा येन प्रकारेण निष्क्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थः पृथक् स्वभावः

यस्मिन्यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद्यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा भावः करोति विकरोति पृ-
थक्स्वभावः संचोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपं १ मायामनः सृजति कर्ममयं बलीयः काले-
न चोदितगुणानुमतेन पुंसः छंदोमयं यदजयार्पितषोडशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत्त्वद-
न्यः २१ ॥

38

समनादिप्रकृतिः करोति स्वात्मनि विकरोति रूपान्तरं नयतीति १ अतो न्यस्य स्वतन्त्र-
स्याभावात् संसारात्तारयिता त्वन्यो नास्तीत्याह मायेति हे अज संसारचक्रं त्वदन्यः कोऽतितरेत् तदाह माया
पुंसानुमतेन तत्प्रेरणानुग्रहेण मनः प्रधानं लिंगमाया सृजति कथंभूता कालेन चोदिता गुणाः
यस्याः कथंभूतं मनः कर्ममयं कर्मप्रधानं बलीयः दुर्जयं छंदोमयं वेदोक्तकर्मप्रधानं पुनः कीदृश
स्यादिना यस्या अजयार्पिताः षोडश विकारा अरा यस्मिन् तत् एवंभूतं संसारचक्रं अतिक्रमेत् तत्का
तितरेत् भोज अजत्वदन्यः त्वत्तः पृथक्स्थितः त्वामभजन्निति शेषः २१ ॥ २८

नन्वदायप्रयोगेन प्रयुक्तस्य स्थापितं देवतायामभूतानां पूर्वोक्तानां नानात्वानां कृतः परिहारः नन्वाहुः सोऽहं नवहास्यः स
नमोऽनुपसिद्धः नयलीलाकथाप्रनुयुगानुद्गःगीतीमहाद्वत्वोऽस्य नस्मातितर्भिन्नताभिन्नगणानिष्ठामीत्य
र्थः तत्रहेतुः गुणैः नानादिभिर्विशेषेणप्रसक्तः सन्नतन्त्रतः नेपदयुगमेवालयोयेषामसक्तानां तत्प
वहस्मानानिनः नैः संगोयस्यममसोऽहं कथंभूतस्य कथास्तत्रहृप्रियस्येन्यादिकृतानानानाः विरंचोन
गीताः तत्तस्यप्रदायप्रहृतत्वाः तथा चानवेलीस्मृतिः देवाहवेप्रजापतिमसृजन्तस्मादिसृतिः दासप्रहृत
स्यभगवदनुग्रहतामसत्वगः नेनादीनतागनयाभगवद्भक्तानवर्णनेननस्फुटः त्वोनभिमवः स्यादितिवा
५ सोऽहंप्रियस्यसुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तवनृसिंहविरिंचगीताः अंजस्तितर्म्यनुगृ
णानगुणविप्रमुक्तो दुर्गाणितेपदयुगालयहंसंगः ८ बालस्यनेहशरणंपितरौनृसिंह
नार्तस्यचागदमुदन्वतिमज्जतोनौः तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहांजसेष्टस्तावद्विभोतनुभृतांत्वदु
पेक्षितानाम् ९ नन्वहः त्वैः तप्तस्यतस्यतोकाशेलोके प्रसिद्धपितृकिमेहास्यादेनानत्राहबालस्येति योऽनुसिं
हतप्तस्यतस्यप्रतिविधिः दुःखप्रतीकारः स लोकेयो जसाहेष्टः सत्वयोपेक्षितानांनावदेवत्तणमात्रमेवत
नानोतिकः तदेवाहबालस्यपितरौ शरणं रक्षकाविहनभवतः नाप्यपालयमानस्यापितस्यद्गः त्वद्दृष्टो
नानुकूलविहनीगनादिषुनाप्याभवन्तद्यदर्शनान्नचान्तस्यरोगिणः अगदमौषधंपथ्यं रणंकृतेप्याव
येसमुद्रदर्शनाननवाद्यदन्वतिसमुद्रेमज्जतः पुंसोनौः पारणेनयासहमज्जनद्दर्शनानन्वयः नमेवपा
णामित्यर्थः अथवैवंकाकाव्यान्वयःतप्तस्यतस्यतिविधिर्यइहतावत्प्रतिविधिर्यइहतावत्प्रसिद्धः

किमंजसानैवाजमेत्यादियोज्यंवालस्यप्रादिपूर्वेववेदवयोज्ञं ५ ॥

सम्बद्धेपेक्षितानांकिंकेनसेद्धः अपितु तेष्वपर्यवसानात्वदिहप्रतिविधिरिष्टः स

श्री भाग टी ३५

किंचवर्त्तमानकालीनभोगार्हमित्याहकुत्रेति श्रुतिःश्रवणेनैवसुखंयासांताःमृगतृष्णिकावन्मिथ्या
भूताश्चाशिषःक्वअशेषाणांरुजांरोगाणांविरोहःउद्भवस्थानंक्वचेदंकलेवरंएवंचेत्सर्वोपिजनः
किंनविरज्यतेतत्राहयद्यपियद्यपीत्येवंविद्वानजनस्तथापिननिर्विद्यतेनविरक्तोनभवतिकुतःका
मएवानलःतंमधुलवैःस्वल्पैर्लवैःसाध्यैरपिशमयन्कामाग्निशमनव्यग्रस्यनिर्वेदेप्यवका

कुत्राशिषःश्रुतिसुखामृगतृष्णिरूपाः क्वेदंकलेवरमशेषरुजांविरोहः निर्विद्यतेन
तुजनोयदपीतिविद्वान्कामानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशत
मोधिकेस्मिन्जातःसुरेतरकुलेक्वतवानुकंपा नब्रह्मणोनतुभवस्यनवैरमाया
यन्मेर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६ ॥

39

39

शोनास्तीत्यर्थः यद्वाआविर्भावितमिदंत्वन्माययाचेष्टितमितिभावः २५ तर्हित्वंकथंनिर्विण्णोसि अनर्हेपि
मयिस्तुत्यतानन्तकृपयैवेत्याशयेनाहक्वेति रजःप्रभवोजन्मयस्यसः तमोधिकइतिकुलविशेषणं
तस्मोपिकथमस्मिन्नतामस्मिन्नसुरगणकुलेजातोहं क्वचतवानुकंपानामेवाह ब्रह्मादीनांशिरसि
यन्नैवार्पितःसएवसकलसंतापहरः करःप्रसादःपूर्णार्थैश्वर्यरूपोमयिशिरस्यर्पितइतितवयथानुकं

पत्रिका २६ ॥ ३५

ननु समाधिसमयासंवेधानकर्तृत्वाद्यविशेषात्त्वन्नः केयं विषमत्वमत आह समानेत्यथास्त्वाविशेषत्वानि श्री

संविलितानात्मनो बुद्धेर्गुणायेन सहितेनेनः कालः मायाप्रेरकः अत एव वशीकृतात्मविसृष्यानीका।

योगाविमर्शिनीमायेनानापाश्यायेन अतस्तत्त्वं बद्धोयमानेना एकपसमीप २२ ननु ला

कपालान भोगानस्थैत्वपि अवरात्मिदत्ता समासि किमिति समाराद्धिनत आह दुष्टायतिनि भिः श्रि

तत्त्वं हि नित्यविजितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रे विसृ
ष्टमजयेश्वर षोडशारे निःपीड्यमानमुपकर्ष विभो प्रपन्नं २२ दृष्टा मया दिवि विभोखिलधि
ष्ण्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति यान्जनोयं येस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भितभ्रूविस्फू
र्जितेन लुलिताः स तु ते निरस्तः २३ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोज्ञ आयुः श्रियो विभ
वमैन्द्रियमाविरिच्यात् नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृ
त्यपार्श्वं २४ शामः

यः संपदः विभव इन्द्रवः आ पुरादयो दृष्टा इति का कथा वक्तव्यमंतर्देवाह।
यदस्मत्पितुः कोपहासविजृम्भितभ्रूभंगमात्रेणाविध्वस्ताः २३ तस्माद्वेत्तस्मात् आशिषः भोगान्
तः तनुभृतां पाके विद्वान् अहं मे दैवं इन्द्रियभोग्यं ब्रह्मलोकपर्यन्तं भोगानिच्छामि किमपनेच्छामि ते
कालात्मनाउरुविक्रमेण विलुलितानि अथ
लानां तेषां [illegible] मादीनां वा २४ ॥

श्री भाग सटी

नचेदंत्वयासद्वस्तुग्रहार्थंकृतंकिंत्वन्यार्थमित्याह भोग्यंनेतयदेतस्मात्कारणात्तणोमोहंन्नस्रयतस्यमभिन
र्वयस्यतइभयमभूतन्नक्षिवाकमृतंविधानेमिमहंमनोकृतः यघस्मात्स्रसमत्स्रयुक्तंविधिस्मः॥
त्वंक्षप्रमृत्वावोवत्किमदपरोमह्यंतिरिक्षस्वदीस्वरोस्तिनर्हिलामिदानींस्रवनतवकेपिरोहंहरा
मीतिपादांतरेणयमेवार्थः यघदावोचतततदामस्मात्कारणात्तणामितिमान्वयः पतच्चमनोविधानेतिनभूत
मापितमिमत्रैववह्रुपाख्याल्याते १९ नचेदंपतत्पातेनरात्तणोदेनहतननवत्वापिसभावकं किंतु।

मस्मात्कारणात्तणामनंतपिनर्वयस्यमन्येमभूतन्नक्षिवाकामृतंविधाने त्वंक्षप्रमृत्वपदः।
वोवदस्महिंपिस्मः त्वामीश्वरोयदयरोवतंकेहरामि १९ पंकेरुहमेवजगदेतदस्यच्छाय
नमायेनयोः पृथगवस्थामिमयातस्य मृष्ट्याद्युणाप्रतिकारेनिजमायया नानेववतेरव
मितमस्तदत्वप्रविष्टः २०

मायायगुणपायिकंसर्वोल्मकेन पिस्वतः तृदैयोगादिस्यांद्दपक्रयतिपतत्।
गात्नमेवेकः यघतः अस्मष्मादावेतेव पृथगवस्थामिविरामेकरोषिसन्मात्रनयाकारणत्वेनाव
पिलेनववर्तमेरस्यार्थः अतोमयतस्वत्वमेवकृतः तर्हिभेदप्रतीतिः तत्राहनिजमाययागुणप
रिणामात्मकमिदंजगत्स्रष्ट्वानदत्वप्रविष्टः त्वतेर्गुणोर्हतनभृतेनानेववर्तकाइवहतेववस्रवसि
तः प्रतीतः तद्भक्तिस्कंधोपकर्मेनिर्गुणोपिसतोनाथ्यकोभगवानस्मकृतेःपरः स्वमायायागुणमाविशप।

40

मवनयोरसानिविज्ञं स्याहृदेनेषिति एतेन्न्रात्यं यर्क्ष मात्रमस्तरोनीवरस्मैषापरावरमतिः जंतोः प्रा
क्तनस्याययान्न या भवतीनेवस्यात्स्रत्रहेतः जगतस्त्रात्मनः स्वद्धृद्स्थनर्द्दिमर्वत्रमस्यमात्पक्व
पश्चात्किं तस्मान्नरहस्मेवयानवश्रमाहो भवतिनत्रवमेवानन्तूपेन न्दिज्ञानुमारेणपर्मीहीनाम्मट
या भवतिएवं मन्यापिवैषम्याभावेद्दृष्टांतः स्मरतकुरुयामेवकश्चेवमकल्पावमारेणफलन्दर्शति
नचविषमस्त्रहतनवपरावरत्वमत्रकारणमितिभावः २० एतत्सर्वतद्भूत्यक्षपयामयाप्रामति

नैषापरावरमतिर्भवतीनतस्यानेतोर्यथात्मसहृदोननगतस्तथापि संसेवयासुरतरो
रिवतिप्रसादः सेवानुरूपमुदयोनपरावरत्वं एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेकामा
भिकाममनयः प्रपतनप्रसंगात् कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतः सोहंक
थंनुविसृजेतवभृत्यसेवां २८ ॥

नन्वत्पापर्वमवमान येनपापेनाह एवमितियथात्वया
त्वकृपिनाभिएवंनारदेनात्मसात्कृत्वापूर्वमनुगृहीतः सोहंकथंतवनुसेवांविसृजामि
कथंभूतानुगृहीतोस्मिप्रभवपवाहिकूपकः तस्मिन्कामान्नभितः कामयमानंजनंनियतिंतम
नत्रसमाश्रयन्योहनदेवंतत्कृतस्पीनारदस्यानुगृहेणत्वयात्मयतमनवृक्षिपिनास्मिअयमेवसुम
मपरमोनुग्रहः नपुनर्निदमतितंकेमन्याशारत्ताणादि २८ ॥ रामः ॥ ॥ ॥

श्री
भाग
टी
५

इत्यस्तीकारणत्वेनाहावपिपृथगवस्थानं दर्शयन्नप्यनन्तस्त्वमेवेत्येतन्मतं प्रपंचयति चतुर्भिः यस्त्वमशे
षः शेषेण तत्स्यैवतेरिदंजगत्तद्वपुस्तद्रूपेनात्मसाद्यत तत्त्वमप्यनेनापि स्थाकथंभूतस्यनिजयाकालश
क्त्यासंचोदिताः प्रकृतेर्धर्माः सत्वादयो येन तत्स्वरूपं नेहेतुः अनंतशायनात् शेषपर्यंकात्तविरमत्समा
धेर्यस्य तस्य तवनाभेः सकाशादेककर्णिकावीरस्कामहाब्जं लोकपद्ममभूत्कथंभूतमात्मनि विलीयोवटबी
जवत्सन् स्वकर्णिकातः सूक्ष्माद्वटबीजान्महावटइव २२ तदेवं कारणत्वेनात्मसद्भावः सन्मयत्त्वस्तवं

अस्यैव ते वपुरिदं निजकालशक्त्या संचोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढं । अंभस्यनंतशयना
द्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाब्जं २३ तत्संभवः कविरतोन्यदपश्यमानः
त्वां बीजमात्मनि ततं स्वबहिर्विचिंत्य नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानो जातेंकुरे कथमु
होपलभेत बीजं २४ स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आश्रितोब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्ध
भावः त्वामात्मनीश भुवि गंधमिवातिसूक्ष्मं भूतेंद्रियाशयमये विततं ददर्श २५ ॥ त्वमः

सेवत्वं तत्संभवमाह तत्संभवः पद्मसंभवस्ततस्तस्मात्पद्माद्वादन्यदपश्यमानः शास्त्रमास्थायाह तस्मिन्ने
वं भवबीजं पश्यमानः कविः ब्रह्मा अतः पद्मादन्यदपश्यन् बीजं पद्मोपादानकारणभूतं बाह्यस्थितं त्वामात्मन
विना विचिंत्य अप्सु निमज्जमानोपि नाविंदत् ननु ततो नास्ति बीजं नत्वयाकारणं यथांकुरे जाते नाशप्राप्तं बीजं २४
सवक्रमिव तस्माद्ब्रह्मा बाह्यमवबुद्ध्यात् इति सतीव्रतपसात्मन्येवाद्राक्षीत् सम्यक् तत्र मत्स्य इवानिलेनैव सन्

मालाकुलोत्पलसारसंकुलं ५ ॥

ननु यथेनं नगरादृढमेव तर्हि न गतो वैषम्येण समवैषम्यमपि किं न स्यादित्यत आह नैवैतन्मेवं रुद्रं सदस्य
तत्कार्यकारणात्मकं नयात् ननु नन्वन्तः पृथक् भवास्तत्तेनोः स्पः आयतो यो पृथगवस्थानात्तयथस्मादेव
स्वतोः यमात्मीयोः पर्यन्तिपात्रविः स्वरूपाख्यामायेव कार्यकारणाभेदं दृष्टान्तेन समायाति यथा तः यस्य
तन्मात्रं तत्प्रकाशस्य यस्मिन्नित्येन तस्यैति स्वतन्त्रे तदेवाद्धवीजकारणतत्कः कार्यतया यथा वस्तुका
लमात्रेण स्वयमर्थः कालपात्रेण नीलनात्मा यथा रणतरणयो यो गात्स्पष्टी वस्तुप्राद्देन वस्तुमात्रं भूतसूक्ष्मत
स्वतो रूपोऽप्या पृष्ठी मयवी तमात्रं तत्त्वेनस्य च यथाभूतसूक्ष्ममात्रं तत्पवं सर्वमपि कार्यकारणात्मकं जगत्

तैवारूढं सदसद्वीणामवांस्तत्तेनो मायायाथ्यात्मपरावृत्तिरियं स्वपार्थो यथस्यनन्तस्य तं नं स्थिति
रीतत्वामवतद्वैतदेववसत्कालवर्द्धितेषी ॥ १ ॥ यौ मन्त्रमात्मनि ननाद्विलयात्रम स्पर्शरूपनात्मा ।
मानिनमालोनमवानिरीहः यो योन मीलिते दृग्या आत्मनि पीतनिरूढः तथैव स्थितानां तन्न मोनयुणा

परमकारणात्मकमेवेति तथा वपारमर्थस्तूतं नदक्षमन्त्वमारं मणपाह्यादिभ्यः इति श्रुति स्ववाषार्थं भा
णो विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति ॥ १९ ॥ तत्र तावदेतेषु पृथगवस्थाने दृष्टाये विस्मयेति नेदं सा
मत् आत्मना आत्मनेवात्मनि निनादित्यस्वरमेवानुभवविक्रियः सन् प्रलयोदकमध्ये शायनं करो
ति नहि किं तीवस्य वसमापितमोह लिनिरूपा विद्यालिनां हि यो गपवत्तवाहिर्द्रव्यभावस्मात्मनि द्रष्टा
तस्माह योगेनमीलिते दृष्टिपोयेन आत्मना स्वरूपप्रकाशेनानि पीमानिद्रायेन यत्न त्र्यं समवसात्र
यातेविक्रि स्वरूपाव्यतत्त्वनन्तसमस्तवात्मना तन्मायुत्वे याजपामिनप श्रपमिनजायुत्स्वमयोरिवयुणा

नतिपत्तिविवृति ॥ ३ ॥

श्री
भाग
मटी
४२

किं च निद्रा अविनष्टा समती भो अश्रुत मामां पतो मयुरादि समः तत आकर्षति उद्दरं तद्वथा संतं मम यपवयाकिं
विरहः समात्र प्रतिव्यपला। कवलैः कर्मपाकैः कर्मेन्द्रियाणि लब्धेति योटयंति ४१ न केवलं मद्दूमकपव्वप
कष्टादपात्मापत्रः किं तु मद्दाननेत्यवं मव किं पपति सुतः सर्वजनं पालयेति प्रार्थयते पामिति मवः स सावपवं वेन
रातीयमनदीत स्वावन्मा मनो याति जन्मादीति तेभ्यो ति भीतं स्वपापरोगा विग्रहेयथा यथावैः मेत्रवपस पूर्व
मूर्द्धनं नेपथ्यनं नेहमा रावरति स्याः पारस्थित निमस्कंदे तेति अप्रहा कहूमिमेवमनुकं प्याय यपो ब्राह्मि वेतराणा

निर्द्दकृतो श्रुतविकर्षति माविद्यमा शिष्या मत मत्वयादं श्रवणं कृतस्मिन् ग्रामो नतस्य पलटकक
निर्दकृतो श्रुतविकर्षति ४१ एवमवक मपनितं भववैतरणा मन्यो मननम्मम र
वकमशाक्तिवेलः सपत्नस्य वगोहपतिलनुति ४१ एवम्प्रकमपनितं भववैतरपापीष्टद्विमूढ मयः ४१ कोन्वत्र
णापान भीत भीतप्र प्रपतन जनेन स्वपरविग्रहे वैरमेवं हेतोति पारस्वचरपीष्टद्वि मूढमयः ४१ कोन्वत्र
तोविलयुतामगवन्न्यायामग्नारणोऽस्मभवसंमवलेषहेतोः मूढेषु वै महद नग्रहार्त्ते बयोकि
तनतप्रियजनानन्मेवतानः ४१ ॥

कथं सर्वो जनस्तारणीय इति चेन्नाह
सर्वानीयपालय ४१ एकेन मया
कोन्विति कोन्वत्र सर्वजनो नारणोऽप्रयामसः न कोपि कृतः अस्म विष्णुसम भवसंभवेना पापनात्मानि स्थितिस
द्वारा रागो हेतोः किमत नतुङ्करमिति भावः इचितं वैत किमाह मूढेष्वितिना वनदीयाश्रनारयामिः अं ।
दयाग्रहमाह वय ४ इति चेन्नाह तव यजनं प्रयजनानामक्ताः तासत्र सेवमानानानेतासां कनन इनारणेन ।
किं कोतिप्रयासोः स बालकाहरः कोन्वत्रतेविलयगामगवन्न्यायामः प्रह्लादस्य स्वयमं आमिष्यानरा
णामीशानम वममकरोदयनीयमायां ४२ ॥ रामः ॥

42

४२

ईश्वरेणैव ब्रह्मा कृतार्थो भवन्निति आह एवमनेन प्रकारेण सहस्रमपरिमितानि यानि वदनादीनि तैराढ्यं
सद्रूपं मायामयं मायया प्रधानसत्तया प्रपञ्चेनोपलक्षितः सन्निवेशः आकारादिरचना यस्य ३६ तदा भवान् स्वस्मा
नुग्रहं कृतवानित्याह तस्मा इति हयग्रीवमूर्तिं बिभ्रत्स्तनुं तनुं च बिभ्रत्सन्तमोरूपौ मधुकैटभौ च हत्वा नानय श्रुति
गणान् समर्पितवान् तत्र हेतुः सत्त्वमिति ३७ एकः नमे वेन्माहि दिस्त्रिश्लोकैः श्लोकत्रयेण कृष्णाय तत्पानेन नरस्ता

एवं सहस्रवदनाङ्घ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यं मायामयं सदुपलक्षित
सन्निवेशं दृष्ट्वा महापुरुषमाप मुदं विरिञ्चः ३६ तस्मै भवान्हयशिरस्तनुवं च बिभ्रद्वेदद्रुहा
वतिबलौ मधुकैटभाख्यौ हत्वानयच्छ्रुतिगणांश्च रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनन्ति ३७
इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् धर्मं महापुरुष पा
सि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वं नैतन्मनस्तव कथासु विकुण्ठनाथ संप्रीयते दुरितदुष्टमसाधु ती
व्रं कामातुरं हर्षशोकभयैषणार्तं तस्मिन्कथं तव गतिं विमृशामि दीनः ३८ ॥ रामः ॥

एवं तर्हि एतत्सर्वं प्रसङ्गात् पार्थिव केनापि ते बताः कति नवरूपं कृत्वा निरूप्य स्मितिविभावयसि हंसि वा न यस्मिक
लौ न तत्र कर्तव्यं यतः तदा नच्छन्नः भवः यतः त्रियुगोऽपि त्रियुगोह्यावि र्भावान सुप्रकटः भूतः तन्त्रियुगः इति प्र
सिद्धः ३८ नन्वेवं भगवतः तत्वनिरूपणे स्वस्य वक्तव्ये सा द्वितीयाया सम्पृक्तानि बन्धय स्वाधीयते नेन दीनेनेति दीनः अ
साधु वहिर्मुखं तीव्रं दुःखं हर्षशोकभयैषणार्तं येन वा तेन दुःखित सम्पन्नं कथयासन्न तस्त्रीयेते न।

सितं वंशे सप्तमस्कन्धे नवमाध्याये ३६

श्री
भाग
सटी
७२

ननु मौनादिभिर्मोक्षसाधनैः सुलभमेव तेषामपि मुक्तिः तत्राह मौनेति हे पृथुश्रवः अंतर्यामिन् ये मौनादय आह
पवर्ग्याः अपवर्गहेतवः प्रसिद्धाः रहः विविक्तवासः ते तु श्रायः परं जितेंद्रियाणां इंद्रियजयोपायत्वार्था
र्थं विक्रीणतां वार्ता जीवनोपाया भवंतीति दांभिकानां वार्तापि भवंति वा न वा दंभस्यानियतफलत्वात् ४६
ननु तर्हि अनेन भक्तिं विना मोक्षो मौनादिभिर्न भवत्येवेत्याह रूपे इति द्वाभ्यां बीजांकुराविव प्रवाहरूपेणेमे सदसे

मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः
श्रायः परं फलममी त्वजितेंद्रियाणां वार्ता भवंत्युत न वात्र तु दांभिकानां ४६
रूपे इमे सदसती तव वेदसृष्टे बीजांकुराविव न चान्यदरूपकस्य यु
क्ताः समक्षमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन वन्हिमिव दारुषु नान्यतः स्यात् ४७

ती कार्यकारणरूपे ते रूपे उपलब्धिमूर्ते वेदेन सृष्टे प्रकाशिते तेन कस्मात् सर्वमप्येतन्मौनादिकमिव देवदत्ता
देः अतः अरूपकस्य प्राकृतरूपादिशून्यस्य तव युक्ताः संयताः एवं भक्तियोगेन प्रसन्नास्ते ताभ्यामुभयत्र कार्यकारणयो
रनुगतं पश्यंति मथनेन दारुषु वन्हिमिव नान्यतः स्यात् स्वात्मनामिति शेषः यद्वा ज्ञानप्रकारमेवाह एतदुभय
मन्यतः प्रधानपरमाण्वादेर्न स्यात् सर्वं पदार्थेत्यादिश्रुतेः अतस्त्वमेव कारणमात्मरूपेणानुस्यूतश्चेति ४७ ७२

43

वन्ममूलकारणं नानावन्नारयिष्यामिनावतैव कृतार्थः स्या: किमनेन निर्वेयेनेत्यत ग्राह नैवेति हेपरमर्षोत्तम
नवीर्यं गायननेव महात्मनतनस्मिन्नग्रविन्नयस्माहमवेवेतापनेवोद्दिनेकिंतविमूढानग्रावामिना
नेवाहतं नामहात्मनाद्धिस्मविवेतोयषाप्रमतयंद्धियाश्रुतिमिन्नयमायामलिन्नदृष्टोभाकृदृषाकिमागमवद
तः ४४ तेनावन्म्राकिंपूदाणनानलितनतामत्यपदेस्मृतीतिवेततग्राहप्रोयपणातितविमुमलविमलित
ख्यामितन्मकमपिशास्त्रयमामवकिमितितिवेभ्रमोतिवेदतग्राहत्वनामममापत्ततस्यपाणातनपस्या

नैवाहिंनेपरडरम्यवैतपाणात्वहोर्यंगायननमहात्मनमयविन्नः श्रोवेततोविमलवेतम्मं
हियाश्रमायामलोयमरमहतोविमूढान् ४२ प्रायपाणेवमत्तयःस्वविमक्तिकामामोनेव
रतेविजनेनपराश्रेतिद्धा नेनाविहायकृपणानिममतपकोनात्मतद्वमपायरांश्रमतो
नपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखंविहितकंकृयनेनकरपोविकृरु:लेरु:वे नृप्यतिनेहकृ
पणाबहुदु:खभाजः कंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ ॥

मि ४४ नवेनस्त्रीसंभोगादिनासविमपवतकृपणाः तत्राहयदितिकायो: कंडूयनेनसंदर्पाणानेवडु:
खमवडु:वेयस्मिन्ननर्हेडु:खेनाइवतनोनिर्विषमनुवेरततत्राहकृपणा:वहुडु:खभाजोपिहगृहम
धिसविनतद्यतिमूलमिविनममत्तेकेदूतिवन्कामस्पृडु:सहनात्ततनकविन्कदृतिमपिसहतेकामंवे
गान्नाहवन्मसारान्नकश्चिद्धीरपवमननाम्निकामंविषहेतननमर्षेयज्ञापिकेदूतिवाटेतिदृष्टान्तः ४५

श्री
भाग
सटी
७७

उपसंहरन्निति हे अर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजाः प्राणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्मपरिचर्या
स्मरणयोः स्तुतिश्च कथायां श्रवणं वै भेवं षडंगया सम्यक्सेवया विना परमहंसानां गम्यप्राप्यन्नपिज
नः कथं भक्तिं लभेत यस्माद्देवभक्तिं विना न मोक्षो न च भक्तिः सत्सेवया विना अतः प्राक् प्रार्थितं दास्य

तत्तेर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजाः कर्मस्मृतिश्चरणयोः श्रवणं कथायां संसेवया त्वयि विने।
ति षडंगया किं भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत ५० नारद उवाच एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या
भक्तेन निर्गुणः प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लाद भद्र भद्रं ते।
प्रीतोहं तेऽसुरोत्तम वरं वृणीष्वाभिमतं कामपूरोस्म्यहं नृणां ५२ मामप्रीणत आयुष्मन्द
र्शनं दुर्लभं हि मे दृष्ट्वा मां न पुनर्जंतुरात्मानं तप्तुमर्हति ५३ प्रीणंति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन
साधवः श्रेयस्कामा महाभागाः सर्वासामाशि
षांपतिं ५४ ॥ रामः ॥

सेवयोगमेव देहीति प्रकरणार्थः एतावदिति वर्णितायगुणाय सायतमन्युः उपसंहृतकोपः ५१ कामा
पूरयतीति तथा यद्वा पूरक षार्थः प्रह्लादोस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः न मम प्रसन्नं कामेन न यो

सिद्धं ५२ प्रीणंतिह्यथमां ५४ ॥

नेदं वाङ्मनं वा यदि निर्हृदयं मनः चिन्त्य चिन्तं मनग्रहः अहंकारः देवनावर्णो वा सगणा स्थूलः चित्रणः स्थू
लः मन स्थ वर स्थ मनो वचः तेन निरुक्तं प्रकाशितं किमपि न मोमयन्ता स्थि ५८ अमकास्व स्वमिन्न गत
मपि न्नान नानतीमाह नेति नेत्र गुणा पभिमानि नो देवाः आपनवतं जगोपापिता तत्वनायेन निरुपाधि
त्वान विदं तिद्धियस्मान स्वयिया विद्वासः एवं विचार्य शाह्वान् अथापनादि आपातरूपरमतित्वामेव

नेवायुरग्निरवनिर्वियदंबु मात्रा प्राणेन्द्रियाणि हृदयं चिदनग्रहश्च सर्वं तमेव मगुणा विगुण
स्थभूमशान्तः स्वदस्वयि मनो वचसा निरुक्तं ५८ नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनः
प्रभृतयः सह देवमर्त्याः आद्यन्तवन्त उरुगाय विदं ति हि त्वामेवं विमृश्य सुधियो विरमन्ति श
ब्दात् ५९ ॥

समाधिनोपासनतत्त्वमर्थः तथा च श्रुतिः किमर्था वयमध्येष्यामहे किमर्था वयं यक्ष्यामह इति नात्र
आयाद् हेतुं ह्यानाको विज्ञापनं किंतदितिचस्मृतिश्च यदा तेमाहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति न
दा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेत्यादि ५९ ॥ रामः ॥

श्री
भाग
टी
५५

ननु तथापि विषयसंनिधावस्यमसम किमपि तेनोपार्थं ह्नुपीन्द्रियेति वेदत आह। यदीति कामां क्र याणां अमरो हं अन मानि भवतः सकाशात् ६ ननु कामो मनसो वैकाशको दोषस्तत्राह। इंद्रियादीनि यमस्त नन्मनानपश्यतीति अ स्त्यदहः कामाभावे युणामाह विमुञ्चतीति मयावमायतनस्माने प्रयायतथावञ्चतिः यदासर्वे प्रमुच्य नेकामा येऽस्य हृदि श्रिताः अथमर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्मसमश्नुत इति ८ निर्दोषान्कामान्दानमिच्छंतेप

यदि त्वासीधामेकान वरीस्तव वरदर्षभ कामानां हृदयसंरोहं भवत स्तु वृणो वरं ६ इंद्रियाणां म
नः प्राणादामा परिणौऽप्निर्मतिः हीः श्रीः तेजः स्मृतिः सत्यं यस्मिन्यश्यपतिं नव्यति ७ विमुंचतियः
दा कामान्मानवो मनसि स्थितान् तर्ह्येव पुंडरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ८ ओं नमो भगवते त
भ्यपुरुषाय महात्मने हरयेद्भुतसिंहाय ब्रह्मणे परमात्मने ९ नृसिंहस्यावत् नैकालिकोमद्यपि
सानिहापशुधर्माणामतम्रूवतयमवद्विया। यथा यमिमवतां मे तदं वैत् देमेस्थावराणां मनुष्यत्वमा
मान् १० कथामरोपान्नपमाणः त्रियात्मन मावेशप मामात्मनिसततमेकं सर्वेषुभूते सुविष्यन
मीशं यजत्स्वयोगेन च कर्मसिद्धेन ११

स्वात्यात्म्यत्र मत्स्यानि रौनभवति ९ सममेकांतमनस्तत्तस्थापि महानाकरणीयाहमाह नेतिमेयकांतिनः कदाचिदपि हाममत्रचमप्याशिषोऽनवांछेयेकतन्याप्यतन्मत्वेन तत्माचमामान्हेत्व १ ननु तर्हि वयः स्वादिमतस्याकुकथायंतिहाम्यामसर्वेषुभूतेषुसततमेकमीशं यत्नापिहानारमामान्मावेशयतत्तेनार्हिअ नेनैवकर्मणावयः स्यान्नैत्याहयोगेनमयर्पितेनकर्मसिद्धेनसन्मयजतस्व ॥ ॥ रामायनमः ॥ ५५

45

एकान्तितान्न विहन्यादिभक्तत्वात् ५५ इति श्रीभागवते सप्तमे नवमोऽध्यायः ९ दृष्टामेव वरग्रहणासंभवं भक्तमन्तर्हि-
तेहरौ प्रसङ्गाद्दशमे रुद्रकृतात्ययहर्षं पितेन नमस्तवं वर्ण्यते १ अन्तरायत्वमेवाह भावे नैवासक्तं मानप्रकामानां गा
मीतः २ ननु किमहं भक्तं प्रलोभयामि न हि किं तर्हि वरैर्गुणोऽयं इति वदन्तं स्वाभिप्रायान्तरमेवाह भृत्यल
क्षणेति हृदयग्रन्थिषु बन्धकेषु अन्यथा प्रवर्त्तने प्रवर्तनेन घटेतेत्यर्थः ३ कथमेवं भृत्यलक्षणं

एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनैः एकान्तित्वाद्भगवति नैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इति श्री
भागवते सप्तमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ९ नारद उवाच भक्तियोगस्य तत्सर्वमन्तरायतयार्भकः मन्य ॥ ९
मानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह १ प्रह्लाद उवाच मा मां प्रलोभयोत्पत्त्यासक्तं कामेषु तैर्वरैः
तत्सङ्गभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् भवा
न्संसारबीजेषु हृदयग्रन्थिषु प्रभो नान्यथा तेऽखिलगुरो घटेत करुणात्मनः ३ यस्त आशिष आ
शास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः न स्वामी भृत्यतः
स्वाम्यमिच्छन्यो राति चाशिषः ४ अहं त्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहावयोर

तत्तस्यानन्तरायत्वमाह यस्त इति केवलं न तु कामनयापि सेव्यसेवकयोः स्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धः सत्यं सोपाधि
कोऽसावनन्तत्वानिष्कामस्तु स्वामिन्यात्मनः आशिषोऽपेक्षमाणो नैव भृत्यः भृत्यहेतुकमात्मनः स्वाम्य
मिच्छन्यो भृत्याय ददाति स च नैव स्वामी ४ आवयोस्तत्ताविकीमाह अहं त्विति अनपाश्रयो निरा
शिषः अन्यथा कामाय भजितपि नात्यर्थः प्रयोजनं नास्ति ५ ॥

श्री॰ भा॰ग॰ स॰टी॰ ४८

यद्यस्मात्तत्समयगुरुसम्यगाचारो येषां ते कीकटा अपि देशाः तत्संबन्धात् पूयंते पवित्रा भवंति १८ ननु तव भक्ता
मय्यपि हिंसंति न विशेषतो दैत्यत्वात् तृष्णा न भवामीति चेत्तत्राह सर्वात्मनेति द्वाभ्यां मद्भावेन मद्भक्त्या विगतस्पृहा येषां ॥१९॥
त्वामनुगता ये केचित् पुरुषाः ते अपि केवलं त्वत्तः संतो मद्भक्ता भवंति अतो भवान् मे भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपधृक्

यत्र यत्र च मद्भक्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः साधवः समुदाचारास्ते पूयंत्यपि कीकटाः १८ सर्वात्मना
न हिंसंति भूतग्रामेषु किंचन उच्चावचेषु दैत्येंद्र मद्भावेन गतस्पृहाः १९ भवंति पुरुषा लोके मद्भक्ताः
त्वामनुव्रताः भवान्मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपधृक् २० कुरु त्वं प्रेतकार्याणि पितुः पूतस्य सर्व
शः मदंगस्पर्शनेनांग लोकान्यास्यति सुप्रजाः २१ पित्र्यं च स्थानमातिष्ठ यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः
मय्यावेश्य मनस्तात कुरु कर्माणि मत्परः २२ नारद उवाच प्रह्लादोपि तथा चक्रे पितुर्यत्सांप
रायिकं यथाह भगवान् राजन्नभिषिक्तो द्विजोत्तमैः २३ प्रसादसुमुखं दृष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिं
स्तुत्वा वाग्भिः पवित्राभिः प्राह देवादिभिर्वृतः २४ ब्रह्मोवाच देवदेवाखिलाध्यक्ष भूतभावन पू
र्वज दिष्ट्या ते निहतः पापो लोकसंतापनोऽसुरः २५ योसौ लब्धवरो मत्तो न वध्यो मम सृष्टिभिः
तपोयोगबलोन्नद्धः समस्तनिगमानहन् २६ ॥

उपमानास्पदं श्रेष्ठः खल्वित्यर्थः २० मदंगस्पर्शनेन सर्वशः पूतस्य ते पितुः पापशंकैव नास्ति केवलं पुत्र-
कृत्यानि प्रेतकार्याणि कुरु २१ वेदवादिभिः कर्मसु नातिक्रम्य मत्परः सन् कर्माणि कुरु २२ स्पष्टान्यन्यानि मम ४८
सृष्टिभिर्मायासृष्टैर्भूतैः समस्तान्निगमान्धर्मानित्यर्थः अहन् हतवान् स्वतपोबलतः २६ ॥ रामः ॥

46

किंच भोगेन सुखानुभावेन प्रारब्धं पुण्यं हित्वा मुक्तबन्धः सन् लोकानुग्रहार्थं कीर्तिं च विस्तार्य मां प्राप्स्यसि कुशलेन
पुण्याचरणेन पापं हित्वेति विभीषामात्रं अन्यथा तस्य ज्येष्ठभक्तेः न तत्तस्य प्राचीनपापमस्ति तदधिगमे उत्तरपूर्वा-
घयोः अश्लेषविनाशौ भवतः तद्व्यपदेशादिति न्यायात् तत्तु सुकृतदुष्कृते विधुनुत इति श्रुतेः अनेनैवेदं प्रारब्धपा-
पाभिप्रायं तस्य भोगेनैव तद्यात् कुशलेन हित्वेति वचनानुपपत्तेः न चाभावविवक्षेति वाच्यं भगवतैव कृतार्थी
नस्मान्नरेव वर्तमानात् अत एव योगेन कर्म हित्वेति नोदमपि लोकसंग्रहार्थं कर्माणि प्रवर्ततस्मान्न देवमा

भोगेन पुण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हित्वा कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकगीतां विताय मामेष्यसि
मुक्तबन्धः १२ य एतत्कीर्तयेन्मह्यं त्वया गीतमिदं नरः त्वां च मां च स्मरन्काले कर्मबन्धात्प्रमुच्यते १३
प्रह्लाद उवाच वरं वरय एतत्ते वरदेशान्महेश्वर यदनिन्दत्पिता मे त्वामविद्वांस्तेज ऐश्वरं १४ विद्धामर्-
षाशयः साक्षात्सर्वलोकगुरुं प्रभुं भ्रातृहेति मृषादृष्टिस्त्वद्भक्ते मयि चाघवान् १५ तस्मात्पिता मे पू-
येत दुरन्ताद्दुस्तरादघात् पूतस्तेऽपाङ्गसंदृष्टस्तदा कृपणवत्सल १६ श्रीभगवानुवाच त्रिःसप्तभिः
पितृभिः पिता पूतः सह तेऽनघ यत्साधोऽस्य गृहे जातो भवान्वै कुलपावनः १७ ॥

ज्ञायेति सर्वमनवद्यं १२ किंच य इति त्वां च मां च इदं मच्चरितं च स्मरन्नेतत्स्तोत्रं यः कीर्तयेत् सोऽपि कर्मबन्धाद्वि-
मुच्यते अतः तव बन्धशङ्का नेत्यर्थः १३ ईश्वरो ब्रह्मादिकर्मापि कारः सन् पितरं निकृतिमार्थयते त्रिभिः वरं वरय
यमेतद्वरं वृणीते ततः १४ यद्यपि कृपणवत्सल अविवेकाद्वा निन्दितवान् तथापि ततः पूर्वजाः तथापि त्रिःसप्त-
भिः सहेति प्राकृतस्य गतपित्रभिप्रायेणोक्तं १७ ॥

श्री
भाग
सटी
५

कृष्णयोर्देवक्यः हरौ साधुत्वं समीयुतः ३९ कृष्णं निंदादिना पूर्वं कृतं तच्च पातकं पुनः पापं तत्तद्ध्यानेन तद
ध्यानस्तेनानन्ता नरा मनेद्दृष्टान्तः कीटः पेशस्कृतो ध्यानेन यदा तद्रूपता भवतीति ३८ अभिदाभेददर्शनम्
मया ३९ हरेः सान्निध्यसायुज्यं ५ प्रल्हादश्चरितानां प्रथमं पर्यं ह्रतिपषे ति चतुर्भिः अवतारश्रीनृसिंहरूपेण

नाविक्षाश्चनर्मानोधिस्य पालकस्य पूजा हरौ वैरानुबंधेन पत्र पतन्ति समीयतः ३० पनः पूर्व
कृतं यज्ञाननः कृष्णवैरिणः नृक्षस्तेन तदा मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ३८ यथा यथा
यथा तन्मयकत्वाय समयाभिदा नृपाश्च यादवः सान्निध्यं हरेः नचिंतया यायुः ३९ आख्यानं सर्वं मतं
यस्माद् नृपयीपृष्टवान् दमघोषसुतादीनां हरेः सान्निध्यमपि दिविशिष्टं ४ यथा सलपदेव स्पृष्ट्वा ।
सावमस्मात् अवतारस्य कथा पापाश्रयाय इतिदिष्टयोः ५ प्रल्हादस्य चरितेन महाभागवत
नयस्य भक्तिर्वानंविरक्तिश्च या यान्यं वामवैहरेः सर्गादिवनमध्ये यस्य गुणाः कर्माणि वर्णितपरा
वरेशस्यानानंकलेनमस्मयोमहान् ४२ यमीभगवतानां चभगवान् गम्यते ४४ आख्या
नेस्मिन्समाम्नानमाध्यात्मिकम् शेषतः ४४ ॥ रामायणम् ५

एककथा आख्याने निशेषः ४५ प्रल्हादस्य चरितंभिमाह्नः समाम्नानमिति तन्नीयेनानयः अयमनेनोक्तं
सर्गादिष्विति मध्ये यानाम्नी पास्य हरेर्यथान्यंतत्र अनेन कृतं हरेर्गुणाः कर्मावर्णनेन चेमस्थः प्रावरेषां देवैदेवा
नायानितानानित्नेशोऽयमयोविपर्ययः ४२ आध्यात्मिकं आमनानां विवेकादि ४४ ॥ रामः ॥

यतो हिरण्याक्षमितः समयकश्यपः २३ सर्वतः संग्रामसात्वतो मृत्वा तकं पश्चंवरत्वया नप्रदेयः क्रूरो निसर्गाः स्वभा
वो येषां श्रुत हतवीरे २४ शिशुपालदन्तवक्त्रौ याः द्विषतौ श्रीकृष्णस्मायुत्सं कथमिति यस्य हतेन देवतयोः पूर्व

हिरण्याक्षस्तनयः सायुर्महाभागवतोऽर्भकः तयावि मो वितामन्मोर्हिरण्यानौ समितो युना २७
यतन्द्र पुत्रस्य भगवत्यन्यायतः प्रयुतात्मनः सर्वत्र योगन्संग्रामस्मृ मोरयपि जितौ सतः २८ श्रीनृ
सिंह उवाच मैवं वरो मत्र गतिते प्रदेयः पुत्रस्समव वाः क्रूरनिसर्गो लोम हीनाम मृते यया २९ सर्वहरणा
नारद उवाच इत्युक्तो भगवान् राजन् तत्रैवान्तर्दधे हरिः श्रुत प्रयोगो पूजितः परमेष्ठिना ततः
संपूज्य शिरसा ववन्दे परमेष्ठिनं भवं प्रजापतीन् देवान् प्रह्लादेन कथेव कालाः ३१ ततः काव्यादि
भिसार्द्धं मुनिभिः कमलासनः दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत्पतिं ३२ प्रति नन्द्य ततो देवाः
प्रयुज्य परमाशिषः स्वधामानि ययू राजन् ब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ३३ एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्र
त्वं प्रापितौ दितेः हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ३४ पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ ब
भूवतुः कुम्भकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ३५ शयाना युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसा
यकैः तच्चित्तौ जहतुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ३६ ॥

तत्रैनकथनात्विमिम यथा हिरण्याक्षमसंहताविप
तावित सिसमहिमः ३३ दितेः पुत्रत्वं प्रापितौ विप्रशापेन तस्मात् कौषो २४।२५ तावितौ श्रीरामं विनयं

श्री
भाग
सटी
क

नन्वपांशुलव्रतमकथं त्वया दृष्टमहत्स्वपत्नीव्रतं तिः कथं वाथ मीयाय त्वया तेनपत्नमानतस्वत्र हत्त्वयत्स्य रूपं तनं भवादिभिरपि
पिया स्वबुद्ध्याव हत्तनयामि स्वामितिस्मात्ताञ्चोपावर्णितं स्वयं छाकं स्वयमेव प्रसन्नोत्सकं तमोनादिमाथनैः तत्स्मा
दः प्रार्थनीयपवेस्माहमेनेनेतिस्पपक्षमात्वं नृपतिः नः प्रसीदत्वन दिप्रह्लादस्य गृहे पांशुलवृत्तेनवतह र्पीना
यन्नमयः तद्गृहानभियातिमचतस्यमात्तलेयादिरूपलावतेतनव स्वयमेव प्रसन्नः ग्रानापूयमेवनतोस्मन्नापिभूप

न यस्य साक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितं मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेष
स सात्वतां पतिः ४९ स एष भगवान् राजन् व्यतनोद्विहतं यशः पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानन्तमायिना ५०
राजोवाच कस्मिन् कर्मणि देवस्य मयो हन् जगदीशितुः यथा चोपचिता कीर्तिः कृष्णेनानेन कथ्य
तां ५१ श्रीनारद उवाच निर्जिता असुरा देवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः मायिनां परमाचार्यं मयं शरणमा
ययुः ५२ स निर्माय पुरस्तिस्रो हैमीरौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसंयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ५३

48

मायाऽतिभावः ४९ ननु मयेऽ ईश्वरं त्रिपुरमेवादिकं श्रीरुद्रः कृतवान् स एवंभूत ईश्वरोऽस्मत्तनयं न जाना
तीति कथमिममपेत्य तां तस्याप्येन माहात्म्याद्देवानां प्रभावेन केवलं स्येति वृत्तमाख्यानमुपपादयति स
एष इति राजन् युधिष्ठिर उवाच जगदीशितुर्देवस्य कीर्तिं कस्मिन् कर्मणि मयो हतवान् ५१ अनेन श्रीकृष्णेनोपबृं
हितैः संवर्द्धितैः ५२ हैमी रौप्या आयसी चेति तिस्रः पुरो निर्माय तेभ्यो ददाति शेषः दुर्लक्ष्या अपायसंयोगा गमा ५४
मनं यासां दुर्वितर्क्याः परिच्छदा यासां ताः ५३ ॥ रामः ॥

एतत्श्रवणादिफलमाह य इति द्वाभ्यां एतत्सुनायः कीर्तयेत् ७४ एतत्पवित्रं मृगेंद्रस्य लीलां तामेवाह दैत्यें
द्रस्य यूथपानां च वधं यः स्तुतिः समवेतेन पुण्यमतरं प्राप्स्यामि ७६ अहो प्रह्लादस्य भाग्यं येन देवो हरिः व
यंतमंदभाग्यानां निविषादं ततं समाहूय प्रमितिः निमिः यथा युष्माकं गृहानस्ततनयोमियंति सर्वतः समायातिता

य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितं कीर्तयेत् श्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशैर्विमुच्यते ७७ एतद्य
आदिपुरुषस्य मृगेंद्रलीलां दैत्येंद्रयूथपवधं प्रयतः पठेत दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वा
नुभावमकुतोभयमेति लोकं ७८ यूयं नृलोके वत भूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोभियंति येषां गृ
हानावसतीति साक्षात् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगं ७९ स वा अयं ब्रह्म
महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियः सुहृद्वः खलु
मातुलेयः आत्मार्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ८०

न्नस्य हेतोः एतद्गृहेष्वनयाकारं गूढं सत् श्रीकृष्णाख्यं परं ब्रह्म साक्षाद्वसतीति ७९ ननु कृष्णोस्माकं मातुले
यः कथं ब्रह्मेत्यत आह स वा अयं ब्रह्मेति एवंभूतः महद्भिर्विमृग्यं यत्कैवल्यं निर्वाणसुखं तदनुभूति
रूपः वः युष्माकं खलु प्रियः सुहृत् आदिमात्रोपि भवति विधिकृत् आज्ञानुवर्ती ८० ॥

असौ शीघ्रकालः शयनं संग्रामः तन्मायापनं ६४ ६५ अभिजिति मध्याह्ने ६६ विमानपालानि संकालानि सकी
र्णानि विशेषणानि देवादयः ६७ आदिन आरभ्य संक्षेपार्थे निगमयति एवं विधानीति नृलोकेन ककार समात्मनो विं

अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शंभोः प्राधानिकं व्यधात् धर्मज्ञानविरक्त्यर्द्धितपोविद्याक्रियादिभिः
६४ रथं सूतं ध्वजं वाहान्धनुर्वर्म शरादि यत् सन्नद्धो रथमास्थाय शरं धनुरुपाददे ६५ शरं ध
नुषि संधाय मुहूर्ते भिजितीश्वरः ददाह तेन दुर्भेद्या हरोथ त्रिपुरो नृप ६६ दिवि दुंदुभयो नेदुर्वि
मानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करैः अवाकिरन्जगुर्हृष्टा ननृतुश्चा
प्सरोगणाः ६७ एवं दग्ध्वा पुरस्तिस्रो भगवान्पुरहा नृप ब्रह्मादिभिः स्तूयमानः स्वधाम प्रत्य
पद्यत ६८ एवं विधान्यस्य हरेः स्वमायया विडंबमानस्य नृलोकमात्मनः वीर्याणि गीतान्यृ
षिभिर्जगद्गुरोर्लोकं पुनानान्यपरं वदामि किं ६९ इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे दशमो
ध्यायः १० श्रीशुक उवाच श्रुत्वेहितं साधुसभासभाजितं महत्तमाग्रण्य उरुक्रमात्मनः
युधिष्ठिरो दैत्यपतेर्मुदा युतः पप्रच्छ भूयस्तनयं स्वयंभुवः १ ॥ रामः ॥

बमानस्यानुकुर्वतः ६९ इ श्री भावा दी का स म ये दशमोध्यायः १० एकादशे नृ
णां धर्माः साधारण्येन वर्णिताः विशेषेण च वर्णानामाश्रमाणामथो
स्त्रियोपि ता १ ॥ रामः ॥

असुराणां सेनान्यः सेनापतयः पूर्ववैरं स्मरन्तः ५४ असंख्य अभिमं चितं प्राणं पुरोधूम्रमभवत् ५६ ततः शारात्स
र्यमण्डलान्मयूखं संदोहाः रश्मिसमूहाः स्रवयतः येभ्यः ५७ कृपारसे स्रवयन्ति र्मितकृपामृते ५८ वज्रमायाः

ताभिस्तैः सह रसेनामायालोकाः श्रीमत्स्वयम्भूप स्मरन्तो नाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलङ्घिताः ५४ तत
स्ते मे स्वयालोकाः उपायसमये स्वयं विमोचाहि तत्स्वाच्छकाः हेवविन प्राणन्त्रिपुरालयेः ५५ अथानु
गृहसभगवान्मामेहेति महानृषिभ्यः शापं चन्द्रार्षिसंयायपुरो ब्रह्मन्नयमभूवत ५६ ततो ग्निवर्णाश्च वड
मन्तः सूर्यमण्डलात् यथाम मूलं संदोहानाहपपत पुरोयतः ५७ तैः स्पृष्टाश्च सवः सर्वे निपेतुः स्म
पुरो केसः नानानीयमहायोगीमयः कृपरसेहलिपत् ५८ सिद्धामृतरसस्पृष्टा वज्रमायामहेन्द्रनः
सः उत्तमस्वर्मे चटलनावे मुनाः स्वबल्लायः ५९ त्रिलोकसमयसंकल्पविमनस्कं पथने ततयं
भगवान्विश्वस्तत्रो पायमकल्पयत् ६० ततश्च आसीन्नरा ब्रह्मा स्वयं विश्वरूपं हिमाः श्रावेष्य त्रिपु
रं कालेरसहापामृतं नयसौ ६१ ते सवा अपि पप्रपतो नन्द मेषयन्निमोहिताः ६१ तद्धि तो यमयो यो गी र
सपाला निदेनशो स्वयं विशोकः शोकानोन्मानवैवयातिंचतो ६२ देवो मनुमानयोन्यो वानेश्वरो
लोकहस्त्वन आत्मनो मस्य वादिहं देवेनो पाहि तं द्वयोः ६३
वज्रवतह छंगाः महौनुसाम अपोहितं ज्ञावलाः मा
वटलनाः मे यमदिनाविष्णुह पावह्न य रथ ५५ ६० कालेम ख्याह्ने ६१ ६२ आत्मनो मस्य वाद्वायोरपिवा
देवेन दिम्म पकल्मितं परिहर्तं रहक स्विद पी षवरः समर्थो नास्ति ६३ ॥ रामाय नमः ॥ ॥ ।

श्री
भाग॰
सटी
५

नन्वेतावन्तः सामान्यधर्मा एवाह सत्यमिति पंचभिः तपःप्रकारस्योपवासादेर्दिनाद्युक्तानां विवेकः
शमो मनसः संयमः दमो बाह्येन्द्रियाणां संयमः योगाद्यर्थं त्याज्याज्याग्योः यथोचितव्ययः सन्तोषो दैवलब्धेनालंबुद्धिः
समदृक्सेवा महतां सेवा ग्राम्येहोपरमः प्रवृत्तकर्मभ्यो निवृत्तिः विपर्ययेक्षा नितः फलक्रियाणामीक्षणं मौ-
नं वृथालापनिवृत्तिः आत्मविमर्शनं देहादिव्यतिरिक्तात्मानुसंधानं ९ आत्मेति दैवतेति च बुद्धिः १० श्र

सत्यं दया तपः शौचं तितिक्षेक्षा शमो दमः अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्यागः स्वाध्याय आर्जवं ८ सं-
तोषः समदृक्सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः नृणां विपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनं ९ अन्नाद्या-
देः संविभागो भूतेभ्यश्च यथार्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिः सुतरां नृषु पाण्डव १० श्रवणं कीर्त-
नं चास्य स्मरणं महतां गतेः सेवेज्यावनतिर्दास्यं सख्यमात्मसमर्पणं ११ नृणामयं परो धर्मः
सर्वेषां समुदाहृतः त्रिंशल्लक्षणवान्राजन्सर्वात्मा येन तुष्यति १२ ॥ रामाय नमः ॥

50

ह्रस्वश्रीकृष्णस्य श्रवणादयो नव उक्ताः सर्वे ११ एवं त्रिंशल्लक्षणवान् १२ इदानीं वर्णधर्मान्वक्तुं
द्विजानां लक्षणमाह संस्कारा यत्रेत्यादि त्रिभिः वैतानिकाध्यायनादयो यस्मिन्नविच्छिन्नाः स द्विजः शूद्रस्यापि संस्कारादि
क्षेत्रे सति द्विजत्वं स्यादित्याह अज एव ब्रह्मा यमेवंभूतसंस्कारयुक्तं जगाद स द्विजः शूद्रे तु तन्मन्त्रवत्संस्कार
युक्तं जगादस्ति चोपनयनं वेदाध्ययनं नास्ति द्विजः तथा च स्मृतिः विवाहमात्रसंस्कारं शूद्रोपि लभतां सदा ५
न केनचिद्विसृजन् छन्दसा ॥ रामः ॥

तदेवं दृष्टान्तमितोनधर्मक्रियायामवतीर्णे अथपंचभिः श्लोकैः कर्मयोगोपवर्णयति २ देशपतेः प्रजानाथस्य
सायंतनासमये समस्तानितेसम्पादितार्थं हितं चरितं स्वनामप्रवर्तकं देशप्रजाकं कथंभूतं सोहितं समस्तमानामग्रजन्मनः स
त्यमस्त्यतत्वेदेनः उक्तक्रमेणश्रावणागमनीयस्य ३ एवं गोष्ठ्यां याज्ञवल्क्यः यतयतीयधर्मान् शनकैः शिक्षितान् पातान्तम
क्षिपविंदति नित्यस्मृतिकांशं धर्मं स्वयं पवनानां हृदि नारायणपरायणतं इति ४ अजाय श्रीनारायणाय घृतस्मिन्नमः

युधिष्ठिर उवाच भगवन् श्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनं वर्णाश्रमाचारयुतं यत्पुमान्
विंदते परं २ भवान्प्रजापतेः साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः सुतानां संमतो ब्रह्मंस्तपोयोगसमा
धिभिः ३ नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विदुः करुणाः साधवः शान्ताः त्वद्विधा न तथापरे ४
नारद उवाच नत्वा भगवतेऽजाय लोकानां धर्मसेतवे वक्ष्ये सनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुत
ं ५ योऽवतीर्यात्मनोंऽशेन दाक्षायण्यां तु धर्मतः लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बदरिकाश्र
मे ६ धर्ममूलं हि भगवान् सर्ववेदमयो हरिः स्मृतं च तद्विदां राज
न्येन चात्मा प्रसीदति ७ ॥

वोतस्मृतं तत्स्वभावादात्मनः एवं तां मे भावयन् विधिनैव प्रसीदति ६
प्रथमं तावद्धर्मे प्रमाणमाह धर्ममिति धर्मस्य मूलं प्रमाणं स्मृतिः तद्विदां वेदविदां कर्तिनाये न चात्मा मनः
प्रसीदति तच्छीलं तथा च याज्ञवल्क्यः श्रुतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः सम्यक्संकल्पजः का
मो धर्ममूलमिदं स्मृतमिति मनुश्च वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् आचारश्चैव साधूना
मात्मनस्तुष्टिरेव चेति ७ ॥ रामाय नमः ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भाग सटी ॥

विप्रस्य स्वयोन्नकल्पमेदेन ह्यंमनसा पापाहत् विविशाक्रम्यादिहूपापालीनं यादां विनेव यान्नमया
विनं यायां स्वं प्रमन्हेयामयाज्ञा शिलं पालिते श्रादोस्मा मित्त्म क्रकरोशीपादानं उ छ नं आपः
तादिपतित कृ ता पादानं पिलों छनं हृयमे कीकृमपवतईस्म क्रंश्रयसोऽस्मा: १६ छुतिधेवव
वस्यांदरोयन श्रापह्ह्रीरा द्रजयश्मानीवृ: ४ ममा म्रप्यापनादिहूपां ऋतेराजन्मेदां वियस्त्र प्रतिन्न

वार्तोवृवृत्रापालीनयायावरां शिलोंछनं विप्रहूतिस्मृतईश्रयसीवोन्नतोमया १६ जनृमो यँ
नोन्नमा हृतिमनोपरिम जेप्र: ऋतेराजन्मतमापम्स्वर्वेशामपिसर्वेषा: १७ ऋतामृतामो
मोवतमृतेनप्रमृतेनवा सत्यानृतमपांजोवेतननपर्वहमाकथंचन १८ ऋतमेछशिलं
प्रोक्तममृतं यदयाचित मृतं तुनित्ययाचा स्यात्प्रमृतं कर्षणं स्मृतं १९ सत्यानृतं तुवा
णिज्यं श्ववृत्तिर्नीचसेवनं वर्जयेत्तां सदाविप्रो राजन्यश्च जुगुप्सितं सर्ववेदमयो विप्र: स
र्वदेवमयोनृप: २० शमोदमस्तप:शौचं संतोष: क्षांतिरार्जवं ज्ञानं दयाच्युतात्मत्वं स
त्यं च ब्रह्मलक्षणं २१ शौर्यं वीर्यं धृतिस्तेज: त्यागस्त्वात्मजय: क्षमा ब्रह्मण्यता प्रसा
दस्त्वरक्षा च क्षत्रलक्षणं २२ ॥ पूर्वोक्तां विप्रवृत्तिं सेतरेषामपि

हादम्यां भनेत १७ वर्तविंयां
हर्पीयन्नाह ऋतामृताभ्यामिति १८ श्लोकं आचष्टे ऋतमिति १९ तयोस्तदर्तनेहेतुमाह स
र्ववेदमयोऽति २० वर्णानामभिव्यंजककर्माण्याह शमोदमइति चतुर्भि: ब्रह्मण्यता ब्राह्मणपा
लनं २१ शौर्यं युद्धोत्साह: वीर्यं प्रभाव: तेज: प्रागल्भ्यं २२ ॥

51

॥

तं प्रजापतिरिति श्रुतिस्मृत्याद्यश्चाब्राह्मणमहज्जनत्वं निरूप्य राजन्यमाद्ये वैश्यं न केनचिद्रक्षतिमिति श्रुतो वि
वाह्मणातिरिक्तसंस्कारस्यानावश्यकतात् उपनयनयनस्यत्समये श्चानिषेधात्तत्स्याहितान्त्वं स्वर्थः पा
ठान्तरे वैदिकाद्ययतिगर्भाधानाद्ययःस्वर्थः त्रैवर्णिकानामावश्यकानुष्ठानानाहृद्धेतिजन्मना
विशुद्धेन कुलेन कर्मणा च आचारेण च अवदातानां शुद्धानां कुलानां चातुर्वर्ण्ये च तेन ता एव
हितानामर्थः ब्राह्मणवर्णाश्रमविहिताः क्रियास्तु शूद्रस्य वर्णाश्रमोपचाराश्रमभेदकृत
विशेषाभावात् ५ ब्राह्मणादीनां चतुर्वर्णानामपि वृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येति सार्द्धैः स

संस्कारा यत्राविच्छिन्नाः स द्विजोऽजो जगाद यं इज्याध्ययनदानानि विहितानि द्विजन्मनां
जन्मकर्मावदातानां क्रियाश्चाश्रमचोदिताः ६ विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रहः
राज्ञो वृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वा करादिभिः ७ वैश्यस्तु वार्तावृत्तिश्च नित्यं ब्रह्मकुलानुगः
गः शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥

प्तभिः विप्रस्य षट् कर्माणि विहितानीम
न्वयेनाह तत्र तत्र अध्यापनं याजनं प्रतिग्रहश्च जीविका यथाह मनुः षण्णां तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जी
विका याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रह इति अन्यस्य क्षत्रियस्य अप्रतिग्रह इति प्रतिग्रहा
तिरिक्तं याजनमध्यापनं चापरं वर्जनात् त्वर्थः ते तु तु वर्जनं राजन्यस्मिति शूयते तत्र प्रय
तिकैकेयप्रभृतीनां तद्वियाणामपदेशनादि प्रजापालने विक्रतमस्ति तत्र यस्य इत्यत आह
राज्ञ इति आदिशब्देन दण्डशुल्कादि ८ वार्ता कृषिवाणिज्यादिलक्षणा वृत्तिर्यस्य सः शूद्रस्य द्विज

शुश्रूषाविहितास्वामिनो द्विजस्य तु शुश्रूषा द्विजसम्भवेत् ॥ १५ ॥

श्री
भाग
सटी
५२

प्रतिलोमानुलोमजानां तु श्रीरिति तेन तत्कुलकृता कुलपरंपराप्राप्तमपि वीर्यं हिंसादिकं च निषेधयथ
ति अपापानामचौराणां वृत्तिरिति तेन ग्रहणार्थं क्रा(?)श्रिमतिलोमजविशेषाणां तद्ग्रहमजेति पुनरुक्तं च
र्मकारश्च नटो बुरुड एव च कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृताः अन्ते च साधिनस्तु चाण्डालप
क्कसमानमातङ्ग्यः तेषां परंपराप्राप्त्यैव वृत्तिरिति तन्नादिनतु विशेषार्थः ३ श्रेष्ठादपि परधर्मात्स्वधर्मो वा
पि स्वधर्म एव श्रेयानित्याह प्रायः इति स्वभावेन समानादिप्रकृत्या विहितो धर्मः शर्मकृत् सुखकृदेहतः

वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् अचौराणामपापानामन्त्यजान्तेवसायिनां
३ प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे वेददृग्भिः स्मृतो राजन्प्रेत्य चेह च शर्मकृ
त् ३१ वृत्त्या स्वभावकृतया वर्तमानः स्वकर्मकृत् हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणता
मियात् ३२ उप्यमानं मुहुः क्षेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् न कल्पते पुनः सूत्या उप्तं
बीजं च नश्यति ३३ ॥

स्मृतः केचिद्दपवद्दकवलयेषा तैः भगवता चोक्तं श्रेयान्स्वधर्मो विगु
णः परधर्मात्स्वनुष्ठितादिति ३१ ननु स्वभाविकस्य कर्मणो बन्धहेतुत्वात् कथं स्वभावेन वर्तनमाह
वृत्त्येति ३२ ननु काम्यानि कर्माणि कुर्वंस्तत्फलोपभोगपरः स्यात् कथं नैर्गुण्यं स्यात् तत्राह क्षेत्र
दृष्टान्तेन उप्यमानं मुहुः क्षेत्रं कथं निर्वीर्यतामियादिति तदाधिकारभेदेन अवस्था
दृष्टान्तमाह उप्यमानमिति द्वाभ्यां पुनः सूत्यै सस्यकप्रसवाय ३३ ॥ रामः ॥ ५२

अमेव यतः नमस्कारेणैव पंचयज्ञान्ह्यानं तथाच याज्ञवल्क्यः नमस्कारेण मंत्रेण पंचयज्ञान्न हापयेदिति २४ स्त्रीयधर्मात्प्रह्लस्त्रीणां मितिपंचभिः पतिरेव देवो यासां तस्य पञ्चः स्पर्शनं तद्वत्कुलता ततस्य यज्ञं तेनियमः तस्यैधारणायतन व्रतं पूर्णपतिव्रतानां लत्ताणं यमस्य २५ किंच समार्त्तेनोप

देवपार्वत्युतेभक्तिस्त्रिवर्गपरिशोषणं अभिकामपापमोक्षिसंनेपुण्यंपेषपलत्तणं २२ स्मृत्युक्तस्नतिः सौदेवैसेवारुत्ताभिमन्नायया अमंत्रयज्ञोस्त्वस्ते समसंगोविप्रात्तणं २४ स्त्रीणांतु पतिदेवानां तच्छुश्रूषानुकूलता तदेहं पुष्पनस्थानिस्थानिमंत्र कृतयारणं २५ समार्त्तेनोपलेपात्मंग्रहमंडलवर्तनैः स्वपंचमंडिनानित्यं परिसृष्टपरिछदा २६ कामैरु च्चावचैः साध्वी प्रश्रयेणदमेनच वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत्पतिं २७ संतुष्टालोलुपादत्ता धर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् अप्रमत्ताशुचिः स्निग्धा पतिंत्वपतितं भजेत् २८ यापतिं हरिभावेन भजेत्त्श्रीरिवतत्परा हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते २९

लेया भ्याभिस्ताद्भिः पतिं भजेदित्यन्वयः पापिसृष्टाग्रहदर्नना निर्मलीकृताः गृहोपकरणानि परिछदा यया २६-२७ किंच संतुष्टा यथालाभेनत्वाव मात्रभोगेष्वलोलुपा दत्ता अनलसा प्रिया सत्याचवाग्यस्याः सर्वत्रापि अप्रमत्ता अवहिता अपतितं महापातकशून्यं याह याज्ञवल्क्यः

आज्ञेदं स्वपतीच्छोऽहि महापातकी भवति २८ स्मरणमात्रेण श्रीईश्वरः

स्त्रीधर्मनामाध्याय २५ १

श्री
भाग
मती
५३

ब्रह्मगायत्रीं जपन् संध्यात्रयमुपासीत अग्निसंधुक्षणं तु यतवाग्भवेत् सायंप्रातः संध्याकालनिमित्तं
मौनं कुर्यादित्यर्थः २ गुरोरस्त्राणो वृसेत् ३ यथादितेपालाशोदण्डो ब्राह्मणस्य मादिन्य समन
तिक्रम्य जटाधारणं नखकेशप्रसाधनाभावमात्रं ४५ यावदर्थं यथोपयोगमेव ६ ब्रह्मव्रतः ब्र

सायंप्रातरुपासीत गर्वमग्निं कुर्यात्तोयमानं संध्येऽमे च यतवाग्जपन् ब्रह्मसमाहितः २
छेदा स्यधीयेत गुरोराहूतः चेत्स्वयं तितः उपक्रमेवसाने च वरणौ परिसानमेत ३ मेख
लाजिनवासांसि जटादंडकमण्डलून् बिभृयादुपवीतं च दर्भपाणिर्यथोदितं ४ सायं
प्रातः चरेद्भैक्ष्यं गुरवे तन्निवेदयेत् भुंजीत यतवाक् स्नातानामवेदं पवमन्यकं चिन ५ स्वशालो
मितमकटदः ... यानमाजितेंद्रियः यावदर्थमवहारो नीचस्त्रीनिर्जिते एव ६ वर्ज
येन्मधुमांसादि याम गृहस्थाद्युकृततः इंद्रियाणाम्मा यानि हर्षमपियवेर्जन ७ के...
सादेनान्मदेशपनाभंजनादिकं गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिः कार्यमामनेनापुवा ८ नवग्निः श्र
महानामव्रतं ऊममनः पुमानमानामवाविरहाजहादहृदा यावदर्थं कृतं ९ कल्पयिनामना
यावदाभासमिदमीरवः देतनावन्त्रविरामममतो कामावपर्ययः १०

लवर्यवान गृहस्थमतिरिक्तः सर्वोपि गाथामापिवर्जयेत् तत्र हेतुः इंद्रियाणां बलवत्तिसंयतस्यापि मनो
हरंतीति ११ तत्कारयेदिमत्रहेतुः नतिनिरुः एकांतेयुमदाके शप्रसाधनादिभ्यतिविकारावसरत्वेनैकांत
वसेवयावदर्थंतदर्थंतद्भंकर्यात् १२ ननामि थ्याभादि तिकपमलनान्यस्वयमक्रपायस्यादिजयादि

५३

53

कामाश्रायो यस्ते वासनारूपेण यस्मिंस्तत् उक्तं दृष्टान्तमाह समनाविहृत्य समहस्यैव कामसमागमं संभवाद्धेतोः क्र-
नियमेन बहुधाः कामानां भजनात् स्वयमेव तैर्मनसि निर्विद्य विशुद्धं भवति अतः तद्वायुरपि तेनैव यथा तिष्ठेत् भवि
प्रवृत्तोनामिव यानेन विरागो भवति यथा समीचीनं तत्र यानेन निर्वीर्यं भवति धृत्वा वयं तु लिमो प्रिते हूँ
विन्दुभिः शान्त्यति महता तान् हुत पूर्वेण शान्त्यमेव तद्वत् प्रक्षालितं न तत्र कोपात् स्वयं वलित्वा स्वपदेशो म-
द्वासनानामपि कारणानामिदं न त्रैव कालाग्नौ दूषितोपि यो द्वाराः समभिते हितेरिति यतः सर्वमनवद्यं ३४
शमीदीपे वा ब्रह्मणादि मवहाराणमुत्वेः नजातिमात्रामिष्या हृदयस्मति यथाहि अग्न्यत्रवर्णितेरपि हृ

एवं कामाशयं चित्तं कामानामतिसेवया विरज्येत यथा राजन्नाग्निवत्कामबिन्दुभिः ३४ यस्य
यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिव्यंजकं यदन्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ३५ इति श्रीभा-
गवते सप्तमस्कंधे एकादशोऽध्यायः नारद उवाच ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दान्तो गुरोर्हितं आ-
चरन्दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौहृदः १ ॥ रामाय नमः ॥ २

रूपेण तद्वर्णेनैव लक्षणेनैव निमित्तेनैव वर्णेन विनिर्दिशेत् न तु जातिनिमित्तेनेत्यर्थः ३५ इति श्रीभा-
वार्थदीपिकायां सप्तमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ द्वादशे वर्णिते धर्मो ब्रह्मचारिवनस्थयोः चतुर्णामा-
श्रमाणां च साधारणधर्मकस्थन वर्णितो दीनाय धर्माय कारण्ये त्रासमयधर्माय स्थिते नत्रासिन द्वादशे यथा
यब्रह्मचारिवनस्थयोरसाधारणाः धर्मा उच्यंते त्रयोदशे यतेर्धर्माः चतुर्दशे गृहस्थस्य पंचदशे सर्वधर्मस-
संग्रहः ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन् दान्तो गुरोर्हितं आचरन्नित्यादि नयः १ ॥ रामः ॥ ॥ ९

श्री
भाग
स्कं
७७

यत्नपूर्वमावस्य विदितं विमलं निजेत्यं येन सः १६ ऋषिर्लोकं मनर्लोकं १७ अक्षरं अक्षरूपं च अकाल
तः पाककालात् सर्वमत्र विभवत्रमिमर्थः अर्कपक्वफलादि आहरेत् अयोयात १८ वृषेनैवारादिभि
कालेयोदिनात् निर्यात पुराणपूर्वसंविते १९ हिमाद्रीन् महेन्द्रगिरितत्था २० केयादीन् मलं वा अग्र

एवं विधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थोऽपतिर्गृही वानविदितविज्ञानः परं ब्रह्माधिगच्छति १६ वा
नप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिसंमतान् यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेद्दृषिलोकमितोऽञ्जसा १७
नकृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं वाप्यकालतः अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमथाहरेत् १८
वन्यैश्च ऋतुजैर्ग्रासान्निर्वपेत्कालयोदितान् लब्धान्नवमवेत्राप्ये पूर्वजीर्णान्परित्यजेत् १९ अ
ग्न्यर्थमेव शरणं ग्रामं दन्तैर्वा दारिकं देश्यं स्वयं तिहिमवायग्निर्वर्षाकान्तपर्णाद्भुवं २० केशरोम
नखश्मश्रुमलानि जटिलं नारदयत् कमण्डल्वजिने दण्डवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वनेव दा
दृष्टा ब्रह्मन्हितायावज्जीवोमुनिः ह्रावेकं वायथा वृद्धिर्न विपर्ययेन कृच्छ्रतः २२ यदाकर्तुं न
स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरया वा आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकं २३ ॥ यमः

लब्धेनेनयास्यमवकर्मदैवान्द्रीं प्रत्येक यजत् २१ कृच्छ्रैस्तपः क्रियाण्यथावुद्धिर्नन्न पर्येन्याचरेत् २२ सा
दृष्टा ह्यायनंतरमपियदिसं मोवहाने पाकस्नाहिं वनपवदमेयायपः नाहिं सम्मेदिसन्नायायेवहा
तिनद्रमयाहिस्मनयल्कमेनदाह्यदाग्नकल्पः अमममर्थः आन्वीक्षिकीं ज्ञानाभ्यासे २३ ॥ यमः ॥ ५५

आत्मनाशरूपमात्मानं कारणं देहेंद्रियादिष्वात्माभिमानं कल्पयित्वा निश्चिमयावद्दमौनी वर्ष्मत्वः
स्वतंत्रो न भवन्तनावद्देनअहंपुमानहंयशो मादिभेदान्विरमतनमनः किमनन्याश्रनमनोहित्वेनानविप
र्ययः गुणाभ्यासेनभोगपनावुद्धिः प्रतोजनत्वाद्देवेन्मर्थः १० एतत्सर्वं स्वधीलरस्यापि कं गृहस्थस्यावि
शेषमाहगुरुहृत्तिरिति ॥ अनन्तादीनामात्मिघानानादृष्टेकायजनंनवारीरमस्यअभ्यजननेनीरमः त्रि
यत्रअवलेवित्यविग्रकमेह्लीणांकुर्यादोलेवनंवानत्रिरीत्लाणांवाअग्राभ्यमादिस्वरूपनोनिषि

एतत्सर्वं गृहस्थस्यसमाचरतंपतेरिति यद्दृष्टं विकल्पेन गृहस्थस्यस्मृतं यामिनः ११ अ
जनाभ्यंजनेनान्मर्दस्त्रवलेवामिषमधुस्त्रणांथलेपालंकायानमत्तेस्वर्येपूतश्रताः १२ उवि
नवंगुरुकुलेद्विजोर्थीमावधुप्सव अयीसांगोपनिषद्यावदर्थयथावले १३ दत्वावाम
नुत्वानोगुरोःकामंयदीश्वरः गृहंवनंवाप्रविशेत्प्रत्रजेदवावसेत् १४ अग्नोगुरावात्म
निचसर्वभूतेष्वपोक्षजं भूतैःस्वधामभिःपश्येदप्रविष्टंप्रविष्टवत् १५ ॥ रामः

अनेवर्वनकथंविंदापदिश्रामममपि स्त्रीकर्तृकंनिषिद्धमितिमेटः ॥ अग्नेःरिपोन्नादिभिःउपनिषद्वि
श्रमाद्दितंवेदत्रयीमयीमअववुद्धावनदर्थंवविचार्ययावदर्थस्वाप्यिकायानमारोण १३ यदीश्वरः
पाक्तः नाहृगुरोःकाममपेपित्विनेवादत्वायथापिकायंगृहस्थापाश्रमेस्त्रीकुर्यानतोवववावसेन्नेनिष्ठि
कःस्यादित्यर्थः १४ स्वधामभिःस्वाश्रयभूतेर्जीवैःसहतनभिप्रेतत्वया १५ ॥ रामायनमः ॥ १

श्री
भाग
सटी
५५

प्रचेतसा सह जिह्वां रसनां अप्सु घ्रेयैः सह घ्राणं क्षिताविति इतरेषामप्युपलक्षणं श्रोत्रं दिक्षु त्वचं विद्युति

विलापयेदित्यर्थः २६ पायुं वाक्पाणिपादादिमात्मनो यद्धंकारेण अध्यात्मना अभिमानेन षाढेकुर्मं यदहंकारेण

सर्ग्धेः कथंभूतेन हेतुना यस्मादहं ममतापूर्विका क्रिया भवति तेन स्मिन्नन्तर्हितेन सत्वेन तथाहि गुणाः क्रि

याद्याः गर्भाशयाद्दैवैः सह यद्वा मनआदिभिर्गुणैर्हेतुभूतैः वैकारिकं मनआदिविकारवत्तत्त्वं परे

रूपाणि चक्षुषा राजन् ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् अप्सु प्रचेतसा जिह्वां घ्रेयैर्घ्राणं क्षितौ न्यसेत् २६

मनो मनोरथैश्चन्द्रे बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहंममताक्रिया सत्वेन

चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकं परे २७ अप्सु क्षितिमपो ज्योतिष्यदो वायौ नभस्यमुं कूटस्थे तच्च महति

तदव्यक्तेऽक्षरे च तत् २८ इत्यक्षरतयात्मानं चिन्मात्रमवशेषितं ज्ञात्वाद्वयोऽथ विरमेद्दग्धयो

निरिवानलः २९ इति श्रीभागवते सप्तमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ ॥

विकारे प्रलापि २७ ननु विकारवतः कथं परे लयः स्यात्तत्र विकारहेतुतां सर्वोपाधीनां लयद्वारेणाह

अप्सु क्षितिमपो ज्योतिः तच्च नभः कूटस्थे अहंकारे तेन तच्च कूटस्थं महति तेन तदव्यक्ते प्रधाने तच्चाक्षरे

परमात्मनि २८ एवं सर्वोपाधिलयादद्वैतोऽवशेषितं चिन्मात्रमात्मानं ज्ञात्वा तत एवात्मानो ऽद्वयः

सन् विरमेत् दग्धयोनिः काष्ठो यथानलः २९ इति श्रीभावार्थदीपिकायां सप्तमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ ॥

55

अनशानादिकारित्वतः पूर्वक्रमसमाहृत्य मनोमात्रादि यावत्समाभिर्यथार्हतः यथायोगं स्वकारणेषु
कार्यादिषु सूक्ष्मादिक्रमेण प्रविलापयेत् २४ तदेव विभज्य दर्शयति स्वकारणेष्वानिर्दिष्टगतांछि
हानि आत्मवानयोमानयोर्धंग्रास्थिमांसादिकं हिनोघ २५ एवं स्थूलशरीरस्य लयमुक्त्वा लिङ्गश
रीरस्य सूक्ष्मस्या आत्मादि त्रयस्य लयमाह वाचमिन्द्रियादिना तत्र यद्यपि यथोक्तं लयस्य सूक्ष्मनाद्या
मादीनां स्वस्वकारणेषु प्राज्ञसमाहृतकारणादि प्रलयो वाच्यः तथापि हेतेषां लयभावने यमादिनीया

आत्मनो ग्रीसमारोप्य संस्थाहैमपामनोकारणेषु सम्सेम्यक्संस्थाने लयम्पाहतः २४
देवादिनादयो निःश्वासोल्लिजसूक्ष्माणामात्मवान् अवस्तकस्थपंभूयालिङ्गिनोशोषय
त्याऽह्व २५ वावन्मोनव आभिदेशित्वमवापि पतालिङ्गान्सावपश्चिमेनापसंग्रमे
पतो २६ नृत्येपापुविसर्गं वयथास्थानं विनिर्दिशेत् हिलान्वात्रसनाधेन स्पर्शम आम
निवंश २७ ॥ रामः

मग्नेत पत्रियोतियथाकथं विल्लयेभावेदेवतानां प्रवर्तकत्वेन प्राण्यमारिद्धि पतद्विषययोर्देव
नामलयः कथ्यते वक्त्रमस्तहितावाचं अग्निमसेत पंवसर्वत्र पदानि पारेवयाभिविसो २८ साना
देनघाहनमहत्स्वप्राणात्मनिवायौ स्वप्राणान्विदितिपाठेवायाविति ज्ञातं स्मेनिनाप्ने आदिमेरसमा
यथोः लिङ्गियाकर्षकत्वेनप्राप्ताममविवक्षयादेवतामहिनस्यं लिङ्गस्य विषयेलयमाह २९ ॥
रामायनमः ॥ ॥ रामः ॥ ॥ ॥ ॥ रामः ॥ ॥ ॥ ॥

श्री॰ भाग॰ म॰टी॰ ५६

असद्देहस्य प्रभवोऽप्ययश्च यस्मात्तं कालं ४ असच्छास्त्रेष्वनात्मपरेषु जीविकां नक्षत्रविद्यादिरूपेणोपवृत्तिं वादवा-
दान् जल्पवितंडादिनिष्ठान् तर्कमाश्रित्य कंचन पक्षमपि प्रतीनिवेशेन नाश्रयेत ५ नानुबध्नीत प्रलोभनादिना बाला-
न्नापादयेत् आरंभान् मठादिव्यापारान् ६ परमहंसस्य विशेषमाह न यतेरिति आश्रमो धर्मः कथंभूतस्य महात्मनः
तस्य लक्षणं शांतस्य समचित्तस्य यदि आश्रयः उपायो भावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतं महत्त्वं दंडादि लिंगमाश्रमसमत्त्वेन ध्रुवं यमा

नाभिनंदेद्ध्रुवं मृत्युमध्रुवं वास्य जीवितं कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवाप्ययं ४ नासच्छास्त्रेषु सज्जे-
त नोपजीवेत जीविकां वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कंचन नाश्रयेत् ५ न शिष्याननुबध्नीत ग्रंथान्नै-
वाभ्यसेद्बहून् न व्याख्यामुपयुंजीत नारंभानारभेत्क्वचित् ६ न यतेराश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महा-
त्मनः शांतस्य समचित्तस्य बिभृयादुत वा त्यजेत् ७ अव्यक्तलिंगो व्यक्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत्
कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणां ८ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं प्रह्लादस्य च सं-
वादं मुनेराजगरस्य च ९ ॥

नियमोऽस्याचारत्ववत्ज्ञानोत्पत्ते तदुत्पत्ते तत्त्वानेन न नियमैः कृत्यमिति
यमाश्च स्त्त एव स्तुः ततश्च दंडादिलिंगादिभिः प्रयोजनाभावाल्लोकसंग्रहार्थं धारयेत्त्यजेद्वेति वा ७ त-
स्यैव ज्ञानदार्ढ्याभावे योगभ्रंशपरिहारार्थमाह न वहिर्व्यक्तं लिंगं यस्य व्यक्तोऽर्थः प्रयोजनमात्मानुसं-
धानं यस्य सः मनीष्यपि उन्मत्तवद्बालवच्च कविर्विशेषमूकवदात्मानं नृणां दृष्ट्या दर्शयेत् नैषयोगेऽस्मिन्नादि- ५६
रूपमस्येन तथापि वर्तेत स्वदृष्ट्येति पाठे वा स्वात्मानं यथा न भवेत्तथार्थः ८ ॥ रामायनमः ॥

56

त्रयो दृष्टोपतेधर्मः साधकस्योक्ते महान् प्रवर्तते तिष्ठा सेनास्ति वेदाभ्यासाच वर्णिते एवं ध्यानाद्यकल्पोः न ध्यानादि
कं कुर्यात् आनीतिके वा कल्पे तु परिध्यानाप रित्रयेतिसंबंधः किं यद्द्वत्योन्यदेहमित्यतिरिक्तं सर्वमित्याह मा
त्रेति तस्यधर्मानाह ग्रामैकरात्रेतिनवभिः १ कौपीनमाच्छाद्यते यावता तावन्मात्रं परं केवलमिति वा अन्यदा
पत्के प्रेक्षार्थं त्यागान्न्यूनं वं मेव २१ सदसतः परे कार्यकारणाभ्यामतिरिक्ते ४ न तात्मानेपरं ब्रह्मेति कथं समास्मा

नारद उवाच कथमात्मैव परिव्राड्देहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधिनाभिपतत्स्वरन्महीम् १ वि
भृयाद्यद्यसौ वासः कौपीनाच्छादनं परं त्यक्तेन लिङ्गदण्डादेरन्यत्किंचिदनापदि २ एक एव चरेद्भैक्ष
त्मारामोनपाश्रयः सर्वभूतसुहृच्छान्तो नारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदो विश्वं
यत्सदसतोः परं आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ४ सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनो गतिमा
त्मदृक् पश्यन्बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ५ ॥ रामः ॥

नाधिकरण्यनिर्देशः तद्धि बद्धमुक्तयोरेकांशे भवतीत्याह सुप्तेति सुप्तप्रबोधे इति तमसा युतमात्मतां जाग्रत्स्व
प्नयोस्तु विदितमिप्रकाशांतं संधौ तु न तमो नापि विदित इति पः अतः तदात्मदृक् आत्मानं लब्ध्वा समास्थितः सन्
आत्मनो गतिं तत्त्वं अत एव बंधं मोक्षं च मायामात्रं पश्यन् आत्मानं परं ब्रह्म सर्वं पश्येदित्यन्वयः तदुक्तं योग
ग्रंथे निद्रादे जागरस्यांते यो भाव उपजायते तं भावं भावयन्नित्यं मुच्यते नतरो यतिरिति ५ ॥ रामः ॥

श्री० भा० प० म० टी० ५१

किं च विज्ञानं नायं समर्थोऽप्ययं जनः स्वहर्षं यमं करोतीति तेन समर्थोऽपि किमिति न करोषीत्याह कविरिति
न कल्यो दक्षः निपुणः दक्षः कुशलः विप्राः प्रियाः लोकं जनानां कथायां यस्मात्तथापि लोकस्य कर्म कुर्वतः स्वतः शोभ
नद्वीतिना पिवा तत्र सर्वेषां यथा तत्रापि पापं तस्येन दृष्टितः कर्म न दृश्यते नो पिता न वा लोको ऽसमर्थः १८ तस्य वागेवा
मृतं तेन यं विनो वयं हृतः सन् १९ अथात्म चतुर्धा तस्माद्भवाने देवस्यार्याणां ज्ञानितानां समतोनत्र भवा
न्नृदमिति पतक्ते तदेवाह नृणामीशो परमयोः प्रवृत्तिनिवृत्योः पदानि स्थानानि फलानीत्यर्थः २० वेदइम

कविः कल्यः निपुणः दक्षः विज्ञः प्रियकथः समः लोकस्य कुर्वतः कर्म शोचन्नदीतिना पिवा १८ ना
रद उवाच स त्वं देवपतिना परिदृष्टो महामुनिः स्वयमानन्दमभ्यादृतवानागमन्नृतयेति तत्र १९ ब्राह्मणः
वेददम स्वरश्रेष्ठ भवाननार्यो मे मतः ईशो परमयोर्नृणां पदानां यथात्मवत्तथा २० यस्मिन्नायं यथा दे
वो भगवान्स्वकृतः सदा भक्त्या केवलया ज्ञानं भुनोति यां तमर्कवत् २१ अथापि नूमहे प्रश्नं त्वं व
राजन्यथा स्वसंभाषणीयो हिमवानात्मनः शुद्धिमिच्छता २२ नृणां यथा भवता हि त्वया योगैः कामैः
स्पृहया कर्माणि कार्यमाणो हे

वहेतः यस्येति स्वदिश विदः सन्नज्ञानं भुनोऽर्को यथा बहिर्धाति २१
यथा सुतमिनो कृत्वा परिहारायेति २२ लोककर्मप्रवर्तनेनं न निवृत्तः सन् किं शोच्यते यदुक्तं तत्राह तत्
स्मयेति वनैभिः भवप्रवाहकारिणां यथा विनेश्च पिविषये दृष्टं पितत्वमपारत्वयाहं त्वयाकर्मस्व प्रवर्त्यमानो ५१
हमर्वना नायोनितिप्रयो नितान्त वैशातः तथैव मलोकं मनस्मलोक पठेच्छयायापितः २३ ॥ रामः ॥

परमहंसधर्ममेवेति ह्यात्मेन स्फुटयति आत्मापीति यावदथायुः समाप्ति अजगरवृत्तमास्थितेन च ॥ यतोपक्रमो भूत्वे
स्तुत्वाहं स्तदेहं जोभिर्भुस्तैः तन्नूदिर्शं दृष्टावयवैर्निगूढममलं तेजो यस्य तम् ७ कर्माद्भिर्जनैनायेन विद्वःते॰
पादयोः शिरसाऽस्पृशन् लब्धाश्चाभाश्च प्रश्नान् दिम्नुन्यागानयः १४।१५ इयमस्मद्धितं च भोगवानिव पीवानस्य

तेशयाने यतोपक्रमे कावेर्यां सत्यमाद्रुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसं ७ ददर्श लोकानि॰
वं लोकतत्त्वविविन्मया वृत्तोऽमत्यैः कतिपयैः प्रह्लादो भगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालि
गवर्णाश्रमादिभिः न विदन्ति जना योऽयं सोऽसाविति न वेति च १४ तं नत्वाभ्यर्च्य विधिवत्पादयोः शिरसा॰
स्पृशन् विविक्षुरिदम प्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः १५ बिभर्षि कायं पीवानं सोद्यमो भोगवान् यथा
वित्तं चैवोद्यमवतामिह १६ भोगिनां काले देहोऽयं पीवा भवति नान्यथा १७ न ते शयानस्य निरुद्यमस्य
ब्रह्मन्नुहार्थो यत एव भोगः अभोगिनोऽयं तव विप्र देहः पीवा यतस्तद्वद नः क्षमं चेत् १८ यामः ॥

लेदेहं श्वासयमिति न ईहेत्तं वदेति तत्त्वोपेनानयः १९ इयमेव वित्तेनैव च मम भोगोऽस्तीति चेमन्त्राह वित्तं चेति उइति
निम्यहइति प्रसिद्धेन वार्था नास्तीति प्रसिद्धमेवमर्थः यतो र्थादेव पतो हे तोः पीवा तन्मे यो ग्यं चेत् ।८।

श्री
भाग
सप्त
५८

एवं स्वस्यानिकृत्यमनेकारणमन्का विपर्ययं दृष्टेतियदुक्तं तद्विवृणोति देहादिभिः विभिः पंचभिः दुःखतः अनी
शास्यतिर्दैवस्य पुनः पुनः प्रारब्धाः क्रिया मोघा विफला एव भवंति ४१ क्रियाणां सकलत्वेपि नीफल
त्वान्तमर्थोगमाहदुःखाध्यात्मिकादिभिर्विविमुक्तस्य मरणस्य कृच्छ्रेणोपनतैः प्राप्तैः १ कृच्छ्रविनव्य
मेपर्थैः दुःखं तवस्यामिमाहपश्चामिति ४२ अर्थ प्रपंचयति जनतः स्वभावमन्तपवकथ्यविस्माणमोगाविस्मा

देहादिभिर्दैवतन्त्रैरात्मनः सुखमीहतः दुःखात्ययं चानीशस्य क्रिया मोघाः कृताः कृताः ४१ आध्या
त्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्य कर्हिचित् मर्त्यस्य कृच्छ्रोपनतैरर्थैः कामैः क्रियेत किं ४२ पश्यामि
थ लितो लोकपालब्धानामतिनामसतो अथाप्येतन्निर्यताणां सर्वेषामपि विप्राकिंतो ४३ राजन्तयोऽपि
तः पापैः स्वजनामनुपालितः अर्थेभ्यः कालतः स्वस्मात्त्रिसंप्राणार्थश्च बन्धुषु ४४ शोकमोहभय
क्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः यन्मूलाः स्युर्नृणां जह्यात्स्पृहां प्राणार्थयोर्बुधः ४५ मधुकारमहासर्पौ
लोकेस्मिन्नो गुरूत्तमौ वैराग्यपरितोषं च प्राप्ता यच्छिक्षयावयं ४६ ॥

रागादिनानाशाः स्यादिति प्राणादिनामर्थं नाशमयंतिमं ४४ अतोस्मदर्थेनं नावा प्राणवार्थं स्वदानकार्यं
माहशोकेति ४५ नवेवम्मनर्थानन्तमवमात्मपिनकेविदिरश्मैननवयथालाभेनतष्टेननतकथ्येव्याणा ५८
दिकेषामोस्मिनमाहमधुकेतिमधुमक्षिकाजगरयोयथा: स्मातयाग्नूनपथ्यालोचनया ४६ ॥

58

कथंभूतं लोकं यमिमं स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं साधनम् अथ नमस्य धर्मात् तिरश्चां स्थानुकर्मादियोनिप्रद्वारं मिथ्याभ्यां तत्तत्राभावा पुन
रपमन्तनुत्पन्न स्वप्नहारंसदैतो निन्दुमार्या अपवर्गं स्वर्गहारं ममस्यर्थः २४ अत्रापि स्वस्य भेदपि अन्यापवर्ग येऽङ्गः त्विति प्रेम
विपर्ययं दृष्ट्वा निहतोऽस्मि २५ अनु मा कदाचित्स्व त्वस्मादपि निहन्मात किं स्यादिति वेदन्त्राह स्वस्य सत्त्वमयस्य जीवस्य
स्वरूपमपश्यन् तर्हि किंनस्यकाः पार्ते तत्राह सर्वैरिति ततो नातितन्नः सर्वक्रियानिष्ठैर्नोहं तत्त एव प्रकाशात स्त्यर्थः भोगा

यद्दृष्ट्वा लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं तिरश्चां पुनरास्रवं २४ अत्रापि देहपा-
तीनां स्वाबाधात्म्यापसन्नये कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा लिङ्गात्मेति विपर्यये २५ स्वस्य सत्त्वात्मनो रूपं सर्वे-
ऽपि यत्निलतुः मनः संस्पर्शजान् दृष्ट्वा भोगानात्र स्वस्य पिशान् २६ स्वप्ने तत्रमनः स्पर्शं सर्वं विस्मृ-
मेव पश्यति विविधानमस्मति द्वैतेयो यामामोति संस्मृति २७ तत्तत्र दृढवैः श्वत्रं हि त्वा तो जलकाम्य-
या मृगतृष्णाम् पाथोवेतस्य स्वानिद्रा
र्थं हदकस्वतः २८॥

स्वमनः संस्पर्शजानमनोरथमात्रजन्ताननुभयापत्नानर्ह दृष्टा स्वप्नाभिनिहतोऽस्मीत्यर्थः तर्हि कदा विलक्ष-
णं भुंक्ते तत्राह स्वविधान प्राख्य भोगाननुभुंजानस्त्यर्थः २६ एवं तर्हि कोऽपि समायां न मामुधा तत्राह स्मतद्
मनः स्वावात्मकरूपं स्वार्थं स्वाभिन्न वसन्तपुरुषार्थं विस्मृत्य संपमस्याविद्वैते २७ एवं द्वैतदृष्टौ तेन स्पृहयतीत्य
लमिति तत्र दृढवैः तृणपाषाणादिभिः जलकाम्यया जलेच्छया स्वतः आत्मस्वरूपादन्यत्र पुरुषार्थं पश्यन २८

श्री भाग सटी ५५

एवंभूतं तन्नेच्छन्ति निरुपायत्वादाह विकल्पमिति द्वाभ्यां विकल्पो भेदस्तं जुहुयात्कमनो वृत्तौ अर्थरूपो विभ्रमो यस्मि-
न्वैकारिके अहंकारे अहंकारं च महत्तत्त्वद्वारेण मायायामित्यर्थः ४३ सत्यमेव प्रपञ्चो नेति तत्पाल ४४ सत्येतदात्मनः
लोकशास्त्राभ्यामपेतं तत्त्वं तत्त्वदृष्ट्या यतो भवान्भगवत्परः ४५ ४६ इति श्रीभावार्थदीपिकायां सप्तमे त्रयो

विकल्पं जुहुयाच्चित्तौ तां मनस्यर्थविभ्रमे मनो वैकारिके हुत्वा तं मायायां जुहोत्यनु ४३ आ-
त्मानुभूतौ तां मायां जुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ततो निरीहो विरमेत्स्वानुभूत्यात्मनि स्थितः ४४ सत्ये-
तदात्मनः स्वस्थं गुह्यमपि प्रवर्णितं अपेतं लोकशास्त्राभ्यां भवान्हि भगवत्प्रियः ४५ ना-
रद उवाच धर्मं पारमहंस्यं वै मुनेः श्रुत्वासुरेश्वरः पूजयित्वा ततः प्रीत आमन्त्र्य प्रययौ गृहं ४६
इति श्रीभागवते सप्तमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः युधिष्ठिर उवाच गृहस्थ एतां पदवीं विधिना
येन चाञ्जसा याति देवऋषे ब्रूहि मादृशो गृहमूढधीः १ नारद उवाच साधु पृष्टं महाभाग
लोकानामनुगृह्णता तवैनं तदहं वक्ष्ये नैष्कर्म्यमयनं कर्मिणां २ रामायनमः॥

दशोऽध्यायः चतुर्दशे गृहस्थस्य परमो धर्म ईर्यते देशकालादिभेदेन पुनः श्रेयो विशेषकृत् गृहस्थस्य
मोक्षमार्गं श्रुत्वा तं धर्मं श्रोतुमिच्छन्नस्य प्रथमं वनस्थयतिधर्मे स्वस्मिन्नहि तेषु तादृग्गृहस्थस्य प्रमोदो नास्त्यादि विशेषं कि-
न्तु विघ्नः पृच्छति गृहस्थ इति १ तस्य मोक्षधर्मानाह गृहेष्विमादिना यावदध्यायसमाप्ति साक्षाद्देवार्पणं

59

यथाक्रमं ... २॥ राम ५५

मधुकराच्छिलितमाहुर्विरागा इति विश्वपतिं हत्वा भ्रमेणाविन्नहरोदिमेवं २५ जगारांच्छितितमाहुरनीहइति म ३+
नवान्यर्धयवान् २६ पीनवेहतमेनहृच्छ याप्राप्ता मपितोधप्रपंचयतिक्ष चिहस्मापितिपाद्धिः २१२८ वीरंजीति
वघ्नसंरेवसेपांदत्यैदिहभुकपारव्रभागी २९ प्रासादमप्येपर्यंकेतत्रापिकपिषो ५१ चवेविचतामिक्ष

विरागाः सर्वकामेभ्यः पीतितोमेमपुत्रनात् कृष्ण्णामंमपुत्रहिंग्नहत्वाप्रमेणाहरोमतिं २५ अनी
हः परितुष्टात्मायदृष्टोपपन्नतादृह्र मोचेष्टयेवक्षरानिमत्तांद्विविमत्तवान् २६ क्वचिदल्पंक्व
चिद्भूरिभुंजेन्नंस्वाद्वस्वाद्वा क्वचिद्भूरिगुणोपेतं गुणहीनमुतक्वचित् २७ श्रद्धयोपहृतंक्वापि
कदाचिन्मानवर्जितं भुंजेभुक्त्वाथकस्मिंश्चिद्दिवानक्तंयदृच्छया २८ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरं
वल्कलमेववा वसेन्यदपिसंप्राप्तं दिष्टभुक्तष्टधीरहं २९ क्वचिच्छयेधरोपस्थेतृणपर्णाश्म
भस्मसु क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ५० क्वचित्स्नातोनुलिप्तांगः सुवासाः स्रग्व्य
लंकृतः रथेभाश्वैश्चरेक्वापि दिग्वासाग्रहवद्विभो ५१ नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभावविषमंजनं एतेषा
श्रेयआशासेउतैकात्म्यंमहात्मनि ५२ ॥ गणः ३+
विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे ५१ नचमानापमान कर्तृत्वमवेषम्यमितमाह नाहंनिंदामिमहात्मनिवि
लौ ५२ ॥

श्री
भाग
सप्त
६

अतएवं पञ्चविधयज्ञं कृते तेनैवाधिविधेय भोजनं ततो निक्षिपेदित्याह मृगेति मर्को मर्कटः सरीसृपः सर्पः मक्षि
काः प्रसिद्धाः एषां मृगादीनां ॥ अतिकृच्छ्रेण पापाचरणेन न भजेत् किन्तु यथावदेव प्राप्तेन तावदेव भजेत् १० आ
श्वाघान्तेवसायिनः अन्तेवसायिनः चण्डालादयः तानभिव्याप्य यथायथार्हं कामान्संविभजेत् स्वभो
ग्यानि भजेद्यतः यद्यप्येकामात्मनो दारान् भार्यां तस्यामपि स्वत्वग्रहो नियुञ्ज्यात्तथा शुश्रूषार्थं येन

मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः आत्मनः पुत्रवत्पश्येत्तैरेषामन्तरं कियत् ॥ ९ ॥ त्रि
वर्गं नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेध्यपि यथादेशं यथाकालं यावद्दैवोपपादितं १० आश्वाघा
न्तेवसायिभ्यः कामान्संविभजेद्यथा अप्येकामात्मनो दारां नृणां स्वत्वग्रहो यतः ॥ ११ जह्याद्यद
र्थे स्वान्प्राणान्हन्याद्वा पितरं गुरुं तस्यां स्वत्वं स्त्रियां जह्याद्यस्तेन ह्यजितो जितः १२ कृमि
विड्भस्मनिष्ठान्तं क्वेदं तुच्छं कलेवरं क्व तदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छदिः १३ ॥

यस्मान्नृणां स्वत्वग्रहः ममैवेयमित्याग्रहः तामेकामपि संविभजेत् अतिथ्यादिशुश्रूषणे नियुं
जीत इत्यर्थः न तु सर्वथा भार्यां यथार्हं संविभजेदिति क्रमेणात ११ एवं देहेन स्वयं वशीकृतः स्यादित्याह
यदर्थे यन्निमित्तं स्वैरेव नितान्तं पीड्यते लोकेन जितश्च १२ कथं ते तस्याः स्वत्वाभिमानहानं शक्यं तत्र
विचारोपायमाह कृमिविड्भस्मनिष्ठान्तं परिणामो यस्य तदीया देहा ध्यायते येषां सा स महिम्ना
नभोवच्छादयतीति तथा १३ ॥ रामः ॥

६

60

३ स्वयमेवं सत्रमानेषु विषुसमानेषु पकाउत्थितः प्रमानसमहष्टषु प्रज्ञाद्दे प्रसंगो विभवतिनहत ४
नेनेवभूतस्य इनेनोभिभूयमानस्य कृतो गृहे विनाः क्रियाः स्युः तु ग्रहयावर्थाभिनियंतनेनास्य कः वहि
स्वामस्कःरवनृलोकेनननमयानातामान्पुन्यसेत पकृत्कारमाविष्कुर्यातुःमर्थः ग्रग्रहेतक्रापि
नक्रयीटमाहसानयाति नेनेवमवीनमाटेनविमस्वयप्रसंगात्कृनोनोवनेकृतोवाकर्मकरणनत्रा

गृहेष्ववस्थितो जनक्रियाः कुर्वन गृहो विनाः गामहटेवार्पणं स्मात्त्राहूयामीतमहूामनीन ३
स्थापवस्थगावृतोभीत्वामवसायकथामृते अहृयाभोयथाकालमपयांननजनाहृतः तस्मै
गाहुनकैसंगाश्रासनायामनाटेषुविमसेन्नस्समानेषु स्वयंसमवक्रमितः ४ यावदेथ
मपासीनाटेहेगेहेवपंडितः विरक्तोऽकृतमत्वनृलोकेनतामसेत ५ तानयः पितृगेषुज्ञाभ्रा
नः स्वल्टोमो यह्वंतियाटेकृतिवानमोटेतनिर्ममः ६ टेअंभोमसंवानविंतेविनमस्मननि
मित नस्वसुनययभेजानपतक्रयास्वतोबुधः ७ यावद्ध्रियेतजटंत वस्त्रंवहिहेटहेनो ग्र
र्थिकं भिमस्येतमस्वलेनोटं इमर्हति ८ ॥ रामायनमः ॥ ॥
यो

हटिअंहिहुद्भादिभिर्जीनंतेयामादिभौमंविधानादिश्यांतरेत्नमकस्माद्देवंप्रांसमपवंस्वनपवस्रु
ननिमितंदैवलब्धंयत् पतनप्रवीक्तंकमीटि देवाहृविलाभेमानेपितत्रााभिमानोनकार्यइत्माह।
यावटिति प्रियेतपर्यंत ८ श्री. रामायनमः ॥ ॥ ॥ ।

श्री भाग सटी ७।

संपूर्णत्वे पौर्णमासी राका स्वल्पन्यूनत्वे दोषे वानुमतिः तथा मासर्क्षाणि नक्षत्राणि मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानि
नक्षत्राणि युतानि यदा स्युः तदा तत्कालविशेषाः यथा पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासस्तत्र यत्र सा नाम्ना माघ
पौषी माघी वा यास्त्वेवमेकादशापरास्ते २२ अनुराधा श्रवण उत्तराफाल्गुनी उत्तराषाढा उत्तराभाद्रपद
द्वादश्यां यदा स्यात् श्रवणत्रयापेक्षया एकादशी वा यदा स्यात् तदा च जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् जन्मनक्षत्र

माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे राकया चानुमत्या वा मासर्क्षाणि युतान्यपि २२ द्वा
दश्यामनुराधा स्यात् श्रवणास्तिस्र उत्तराः तिसृष्वेकादशी वासु जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २३
त एते श्रेयसः काला नृणां श्रेयोविवर्द्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनैतेषु श्रेयोऽमोघं तदायुषः २४ ए
षु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनं पितृदेवनृभूतेभ्यो यद्दत्तं तद्ध्यनश्वरं २५ संस्कारकालो
जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्था मृताहश्च क
र्मण्यभ्युदये नृप २६ ॥ नमः ॥

61

स्य श्रवणस्य वा योगेन युक्तं दिनं यदा योगग्रहणं संबंधमात्रार्थं २३ न केवलं श्राद्धस्यैवैते ।
कालाः किं तर्हि धर्ममात्रस्येत्याह एत इति द्वाभ्यां तदेव आयुषः अमोघं सफलमित्यर्थः २४ संस्का
रकाल इति जायायाः पुंसवनादिः अपत्यस्य जातकर्मादिः आत्मनो यज्ञदीक्षादि दानादि प्रेतसंस्थ
स्या दहनादिः मृताहः श्राद्धस्य सांवत्सरिकं यदा अन्यस्मिन्नपि अभ्युदयार्थे कर्मणि श्रेयः कुर्यादित्यनुषं

किंच सिद्धैर्देवलैः यत्नाव सिद्धार्थैः पंचयन्त पोषेस्वाद्विभिमहद्भ्यां निष्ठात्ते ॥४ पनहिहयेवज्ञा
हदेवादीन्मयचयस्तेदेवताः आत्मानंचपवंपृथक पूजयमतयाम्निना मेवयजेत ॥५ ॥६ नयुनरातेनि
वेद्यायतार्थकार्थेरमाहनहोतिविप्रमवेकृतेरज्ञादिभिर्यथा रमेतननत्या अग्निमुखेतान्हविषा
रमेत ॥७ श्रीलाणुदेवपुपंचयतेदेवतानमर्मादिपुरमपूर्पिनेरेपुपस्त्रादिपुचवेतेत्यतेन्नतया
सिद्धैर्यत्नावसिद्धार्थैः कल्पयेद्धूनिमाल्मनः पोषेस्वन्तंमजन्मातः पदवीमहतामियात ॥४
देवानृषीन्न्पूनानीपितृनात्मानममयं स्वहस्मगतविन्नेनयजेनपृथक्पृथक ॥५ यत्नाम
नाधिकाराद्याः सर्वाः स्वपयंतसंपदः वैतानिकेनविधिनाग्निहोत्रादिनायजेत ॥६ नस
ग्निमुखेतायवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् रमेतहविषाराजन्यथाविप्रमुखेकृतैः ॥७ तस्मा
ह्मणदेवषुमर्मादिपुयथार्हतः तैस्तैः कामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु ॥८ कुर्यादप
रपक्षीयंमासिप्रौष्ठपदेद्विजः श्राद्धंपित्रोर्यथावित्तंतद्बन्धूनांचवित्तवान् ॥९ अयनेविषु
वेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये चन्द्रादित्योपरागेवद्वादश्यांश्रवणेषुच ॥२० तृतीयायांशुक्ल
पक्षेनवम्यामथकार्तिके चतसृष्वष्टकासुहेमंतेशिशिरेतथा ॥२१ ॥ रामः ।
सिंनाग्रालनोननुमसोदियजनेग्राल्लणाञ्जनानंतरंशमेषुयजनवृपाहंतग्राल्लणामुननंयस्य
ते ॥८ प्रौष्ठपदेमासपदे ॥९ शुक्लपक्षेसप्तयनृतीयायामित्यर्थः हेमंतेशिशिरेचमासेचौषो
दिमासचतस्रुष्वपियाः तिस्रोष्टकाः तासु ॥२१ ॥ रामायनमः ॥ ॥ रामः ।

ब्रह्मात्मनादिदृक्षुमनन्तात्मविमस्तानन्तस्वभावयायाम्हृश्येयपस्मादच्युतपदं पावनतयाहं मनः २५ संमतनेनेद्दे
नमाहृतीवराशिभिर्यामात्रह्मात्मकोपापवदद्यीनिद्रापः सर्वजीवानामात्मनः स्वतर्पणं २६ यत्तदेवपुरुषा-
श्री नामभिहृत्मात्मछ्यतिपुराणोति नृतिर्यगादेवूपाणिपुराणिपाणीराणिते ह्वतयोनिद्वपेणप्रमतंशेन
भाग वयतः पातेन्नातः पुरुषइति प्रसिद्धः २७ नायतस्पनतिर्यगादिभ्यः पुरुषेयस्मादापिकेवलवनेनेनस्मात्म
स्क रूपः पाञ्चनमाथियावानामनन्तानांपाः यथाईयेततपम्रादियोगेनयजयजप्रतीयतेततथातथासौपात्र
१२

पाञ्चनञ्चनिस्कन्दैवैककाविभिः पाञ्चविंशैः हृदिवैकरदीपायमर्थवेचराचरं २४ देवर्षेर्हृन्नवेष
स्तानञ्चब्रह्मात्मनादिदृक्षुराजमरहपूष्णायामंत्रः पाञ्चनतयास्तुतः २५ जीवराशिभिराकीर्णि अण्डं
कोशाङ्घ्रिपोमहान् तन्मूलत्वादच्युतेज्यासर्वेजीवात्मतर्पणं २६ पुराणपेनेनदृष्टानिहतिये
पूषिदेवताः पातेनीवतनहपेणपृथ्वेपुरुषोप्यसौ २७ तेभ्यपूभगवान् राजनवारतप्रेमवे
तेते नस्मात्मानहृदिपुरुषाणांवानानायथेयते २८ ह्यताम्बनिश्चेन्नृणामवतानानताः
पञ्चेनादिदृक्षुहरेरवाक्रियायैकविभिः ह्नता २९ ततोर्थयाहृदिकैविंशस्पदीयसपर्यया
उपासतेउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषां ३० ॥

मिमर्थः तथाचश्रुतिः पुरु षवेअविज्ञात्मानमिमादि
२८ नहिंपुरुणिमादेहृरेः पूजां किमिति कुर्वन्ति तु आह हृद्यम्बिन्द्रामपांमिथ्यावत्तानामवमानतस्मिन्ना-
मात्रवृद्धियेषांतेषामावहृह्णा क्रियायैपूजायष्टं २९ हरिमुपासतेउपासिता प्रत्यग्युरुषेद्विषाणामर्थ
दानभवति पुरुषेषुद्वेषोहि ना विंतामत्नीनापिमहरापिकारिणांपुरुषाण्यंप्रदमभवस्त्येवेत्यर्थः ३० ॥

यत्र यस्मिन्सर्वमेतेन स्नानं वा समर्चितं तस्य भगवतो विंबं रूपं समाश्रयं यत्र लभ्यते सर्वे पुण्यतमो देशः २० अर्हं
रूपमेतान्यभिनानि २० २१ सीतायां यामस्य वाश्रमस्यादि यत्र वाहूयाः पृथक् प्रदक्षिणं वा यो गकालाभिषा
येण २१ अर्वाश्चिनास्वाश्रिता प्रतिमाश्रिताः पूर्वं तमालग्रामतीला यथैव न देशाः कृत्स्नमपावनं २२ अ

अथ देशान्प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयआवहान् सर्वे पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते २७ विंबं भ
गवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरं यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितं यत्र यत्र हरेरर्चा स देशः
श्रेयसां पदं २८ यत्र गंगादयो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रिता
न्युत २९ कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः नैमिषं फाल्गुनं सेतुः प्रभासोथ कुशस्थ
ली ३० वाराणसी मधुपुरी पंपा बिन्दुसरस्तथा नारायणाश्रमो नंदा सीतारामाश्रमादयः ३१
सर्वे कुलाचला राजन्महेन्द्रमलयादयः एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये ३२ एतान्
देशान्निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः
धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सहस्रा
धिफलोदयः ३३ ॥

अत्र वर्णदेवर्षिहितकृतः सहस्रगुणमधिकस्य फलस्य उदयो यस्मात्तस्मात् तथाहिरेवं पात्रं निर्गीत
वदास्ते हरिरेवेति देवर्षिर्नु ब्रूषे युधिष्ठिरं सम
नयायामादिमिष्ठेषु ॥

श्री
भाग
स्कं
६३

पुरुषात्मकं ईश्वरस्वरूपं ६० देहस्यात्मा सः हि मायया मायायाः परतः परात्मा नास्ति ८ अतएवात्मनः प्रियकारी
णा वा स्यानिकर्माणि मम मनीषा ह्य पकरोति अनो हानिः कामाः ता नदीपित आत्मस्फूर्तिः ... तत्र मन
तत्र निष्ठा वियान कर्म सलत्तममते न कर्मममन नैव ग्रह नाम्य थाति ६ मासाप ... ह्मादि निकृताः अ
कृताः तत्कृतः अस्तत्प ... पकः तत्र अतः आत्म नवानभितः तथा च श्रुतिः नेति विदा थयः मान

देहस्यापि भूतेभ्यः आत्मनेतननायक अतंनो विभजन सर्पेण सर्वतम कृपात्मकं ६ तदा
दामिषं आत्मैनवा याहमेतन्न वित ममतेः स्मात्मराशी निर्यथा न पश्यति हि मया ७ नैतादृशः प
राथमें नृणां मह धर्म मिकृता आसीदं स्यभूतपर्म मेयवा कायतु स्यः ८ एकैक मम यामः
तान्यानि नोयतान्विनमः आत्मसंयमने नीहान्तकृति तानदीपिते ९ द्रष्टायतेर्ये समा ग
द्रष्टा भूतानि विश्यति एष साक्षात्कृष्णो ह्मात्मा तो समन्त पक्षवं १० तस्मादेवापप
न्नेन सम्यग्ज्ञेना पियर्म विन् सन्तहो हा ... क्रियान्निमन मिश्रिकाः क्रियाः ११ विप
र्मः परधर्मश्च आभासउपमाच्छलः अधर्म शाखाः पंचेमा धर्मतो धर्मवत
यजेत १२ ॥ रामाय नमः ॥

63

जानात्मगुणाकर्मनोवभूवनीहारोणमात्मनाज स्याबा मन्दपडव सप्राम सर्वरंतीति १ अतनमनः
वर्णीयतितस्मादिति ११ अधर्मवतत्साहान्निषिद्धवत १२ ॥ रामायनमः ॥

६३

पुत्रेष्वेवं माम्यानपश्चादिभिश्चतुर्विंशोत्तमाह पुत्रेषु पौत्रियो भवेतेसपाववित्तः ४१ एनदेवके
मममाप्यन्तपुत्रस्यनिनवस्येति ४२ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांसप्तमेचतुर्दशः १४ नतःपंचदशोम
देवांशीश्रमनिवर्तनः सायतः संग्रहेणाख्यवर्णितेमात्तलत्तानि सर्वधर्मात्मानमात्मयोगात्मारम

पुत्रेषु पितामहे स्वपात्रेश्राद्धानां मिश्रः नपानविप्रयातत्पायत्रैविदेहारत्नावे ५१ नवस्या
श्रादानामनवहालसजगदात्मनः पुननःपादेजसात्रिलोकीदैवतमहत ५२ इतिश्री
सप्तमेचतुर्दशः नारद उवाच कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपापरे स्वाध्यायेपरेव
गर्यां वदंत्येकेकेचिज्ज्ञानयोगेषु ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यानानंत्यमिच्छता दैवचतद्भावेस्यादि
रेभ्यायथार्हतः १ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकेकमुभयत्रवाभोजयेत्सुसमृद्धोपिश्राद्धेकु
र्यान्नविस्तरं २ देशकालोचितश्रद्धा द्रव्यपात्रार्हणानिच सम्यग्भवंतिनैतानिविस्त
रात्स्वजनार्पणात् ३ देशेकालेचसंप्राप्तेमुन्यन्नंहरिदैवतं श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंका
मधुगक्षय्यं ४ ॥ रामायनमः ॥

ग्रहार्थमभ्यायारंभः तत्र आह गतानुविशेषानाह कर्मनिष्ठाइति
स्वाध्यायादिषुपरिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानिपितृभ्योहव्यानिदेवेभ्यश्चदेयानिदैवेवहव्यानामपितत्सदेया
नियथार्हतः ति सर्वत्र ज्ञानादितारतम्येन २२ नतुविस्तरंकुर्वीत श्राद्धःयेनविशिष्ट्यतेनत्राह सस्वजना
नामर्पणात् ज्ञामानाचेत्विमेअन्नेनानिज्ञादयःकथमेवसंभवेयुःश्राद्धमाहितत्तत्रादिमथ्यैः ७ मुन्यन्नंश्रा

गांवीधादिक् पिदंबंदरुयकेविदितमर् ५ ॥

श्री
भाग
स्कं ७
६४

२१ इदानीं कामादिजयोपायानाह असंकल्पादिति चतुर्भिः जयेदिति पृथगपेक्षमेते निर्णेयर्थेन अर्थदर्शनेन त-
त्त्वावमर्शनात् अहंतानुसंधानेन २२ आन्वीक्षिक्या आत्मानात्मविवेकेन महतां सात्त्विकानां सेवया योग-
न्तरायान् लोकवार्तानिरोधेन २३ येभ्यो भूतेभ्यो भयं जायते तेषु दुःखं कृपया हिताचरणेन दैवं दैवोपसर्गनिमित्तं
दुःखमात्मनः पीडाहितुं ध्यानबलेन नाविमानविफलार्थः संप्रीत्यर्थं विनिघ्नतः इति आत्मजं देहजं योगवी-

पं देनावद्द्योगान्सर्वकृताः समाध्युपच्छिदः सदसस्यनयोऽप्येके श्रमं तोयासतं तत्त्वतः २१ असंक-
ल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं कामविवर्जनात् अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्या
शोकमोहौ दम्भं महदुपासया योगान्तरायान्मौनेन हिंसां कामाद्यनीहया २३ कृपया भूतजं दुःखं
दैवं जह्यात्समाधिना आत्मजं योगवीर्येण निद्रां सत्त्वनिषेवया २४ र-
जस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पु-
रुषो ह्यञ्जसा जयेत् २५ यस्य साक्षाद्भगवति ज्ञानदीपप्र-
दे गुरौ मर्त्यासद्धीः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जरशौचवत् २६ ए-
ष वै भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरै-
र्विमृग्याङ्घ्रिर्लोको यं मन्यते नरं २७ ॥

र्येण प्राणायामादिना सत्त्वनि एवं सात्त्विकाहारादिना २४ २५ ननु क-
थं गुरौ भक्त्या सर्वं स्यात् जयतः स्यात् तत्र आपि मत्र ध्याने न तदन्यस्य नात्र आह यस्येति मर्त्यासद्धीः मनुष्यमतिरिति बुद्धिः
तस्य शास्त्रश्रवणं कुञ्जरस्नानवद्व्यर्थं २६ ननु गवगुरुपित्रादयः तेनरमेवमसमंते तत्राह एष गुरुः साक्षा-
द्भगवान् लोकस्य नरोऽयमिति बुद्धिर्भ्रान्तिरिति मिथ्यार्थः यद्वा न किंतु नरत्वाद्देहमनुष्यबुद्ध्या अवनीयमानोऽपि गुरुः

६५

क्रमममनाहर्म्यं पंचापि व्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्यापि यस्मिन् क्रियमाणे स्वधर्मबाधः अन्यस्य चोदितोन्यस्य
परधर्मः उपधर्मेति व्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शास्त्रस्य भिन्नभेदः स्वमत्याख्यानेन यस्मिन् यथा दंभ वा वाम्भो इ
मुक्तेः इत्याभासो वर्णानितिशास्त्रभूयिष्ठेन पाखंडधर्मशास्त्रमात्रत्वभ्रमेति यथा यथाश्रमादृत्यादिसापुत्रकमात्रेष्टमा
गोदाने १२ स्वधर्मान्वेषणमानं तत्र धर्मभूयस्त्वात् धर्मापि परधर्मो नात्र श्रेयः अन्नपथो गादिमाहस्वभाववैहित इति १४

धर्मबाधो विधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तु पाखण्डो दंभो वा शाब्दभिच्छलः १३ यस्त्विच्छ-
या कृतः पुंभिराभासो ह्याश्रमात्पृथक् स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशांतये १४ धर्मार्थ-
मपि नेहेत यात्रार्थं वाधनो धनं अनीहानीहमानस्य महाहेरिव वृत्तिदा १५ संतुष्टस्य निरीहस्य स्वा-
त्मारामस्य यत्सुखं कुतस्तत्कामलोभेन धावतोऽर्थेहया दिशः १६ सदा संतुष्टमनसः सर्वाः
शिवमया दिशः शर्कराकंटकादिभ्यो यथोपानत्पदः शिवं १७ संतुष्टः केन वा राजन्न वर्त्ते-
तापि वारिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायते जनः १८ असंतुष्टस्य विप्रस्य तेजो वि-
द्या तपो यशः स्रवंतींद्रियलौल्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते १९ कामस्यांतं च क्षुत्तृड्भ्यां क्रोध-
स्यैतत्फलोदयात् जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुवः २० ॥

किंचअधनोथ र्मार्थं यत्नेनेहेत
नापि तत्रधनार्थेन व्यापृयेत निर्देवोपपन्नेनैव स्वधर्मसिद्धेः तत्कालं तु यात्रार्थमपि नेहेत नतस्मपव
यति अनीहेति सार्द्धैः षड्भिः १५।१६ उपानद्गूढपादस्य यथा पदस्य उपानत्स्यात् तत्तस्य १७ गृहपालाः श्वानस्त-
द्वदाचरति १८।१९ तथा तृष्णावतां जनः कामस्यांतं याति निवृत्तिं क्षुत्तृड्भ्यां निमित्तका स्तान्तराभावात् क्रोधस्यांतं या-
ति एतत्स्य क्रोधस्य यत्फलं हिंसा तत्स्याद्यात् तु यांतं न तु दिशो जित्वापि भुक्त्वापि लोभस्यांतं याति लोभः २०

श्री
भाग
सप्त
६५

एवमात्मनि शमभ्यसतश्चित्तं स्वयमेव निर्वाणं शान्तिं याति ३४ न च पुनर्विक्षिप्यत इत्याह कामादिभिरिति यद्वि
त्तं तत्कदाचिदपि नोत्तिष्ठेत् यतः प्रशान्ताखिलावृत्तिर्यतो यस्मात्कृतः ब्रह्मसुखेन स्पृष्टं ३५ यस्तु प्रव्रज्य पुनर्गृहं ताप्यसेव
त्तमभिलिप्सुः स्यात्तं निन्दति यः प्रव्रज्येति त्रयाणां धर्मार्थकामानां वर्गः आश्रमस्तदुक्तं यत्ते यस्मिंस्तस्माद् गृहात्ततान्
भोगान् यदि सेवेत स वान्ताशी निर्लज्जश्च ३६ न च देहमुद्दिश्य तत्संग्रहो नादिसंगाद्यैः पूर्वं स्वदेहः आनात्मा
विट्कृमिः स्मृतः विवेचितः ते एव पुनरेनमात्मत्वेन ग्रहीत्वा श्लाघयन्ति स्तावयन्ति ३७ यतिमपलक्षणोक्ते

एवमभ्यसतश्चित्तं कालेनाल्पीयसा यतेः अनिशं तस्य निर्वाणं यात्यनिन्धनवह्निवत् ३४ कामा
दिभिरनाविद्धं प्रशान्ताखिलवृत्ति यत् चित्तं ब्रह्मसुखस्पृष्टं नैवोत्तिष्ठेत कर्हिचित् ३५ यः प्रव्रज्य
गृहात्पूर्वं त्रिवर्गावपनात्पुनः यदि सेवेत तान्भिक्षुः स वै वान्ताश्यपत्रपः ३६ यैः स्वदेहः स्मृतोना
त्मा मर्त्यो विट्कृमिभस्मवत् त एनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयन्ति ह्यसत्तमाः ३७ गृहस्थस्य क्रिया
त्यागो व्रतत्यागो वटोरपि तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलोलता ३८ आश्रमापसदा ह्येते
खल्वाश्रमविडम्बकाः देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकम्पया ३९ आत्मानं चेद्विजानीयात्परं
ज्ञानधुताशयः किमिच्छन्कस्य वा हेतोर्देहं पुष्णाति लम्पटः ४० ॥ रामः

...निर्वर्त्तितगृहस्थस्येति ह्याभ्यां ३८ ३९ न वाल्मतन्वस्य... पिता इन्द्रियलौल्यमिका दोषबलम् ।

मद्याग्मानमपि स्वयमेवाति
नौङ्गा आत्मानं परं ब्रह्म चेद्विजानीयात् ज्ञानेन धुता निरस्ता आशया वासना यस्य तस्य ज्ञानिनो लौल्य
मेव न सम्भवतीत्यर्थः तथा च श्रुतिः आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः किमिच्छन्कस्य कामाय
शरीरमनुसंज्वरेदिति ४० ॥ रामायनमः ॥ ॥

॥

६५

65

एवं सर्वैरुपायैः कामादिवेगं जित्वा नियतेंद्रियो भूत्वा ध्यानपरो भवेत् अस्मिन् ध्याने प्रवृत्तिः सर्वशास्त्रेष्वेकलं स्मा
दिमाहृत्य गृहीतिस्वेच्छयापि नियमबोद्धनाय ह्याहूतो द्विविधयः बहिरिंद्रियवर्गस्य यः संयमः तस्मिन्नेव केवलं
ब्रमोपायास्तात् देकपदाराम्यथः भवता वता स्मिचायेता यो युगाहृतदंताः समोपि यदि योगानुष्ठानाध्यानसमा
धीनं तो ह्यावहेयुः न मायये युः नाहिं केवलं यमावहापवेमथः १७ एतदेव दृष्टांतेनाहृदयस्थानानीदयः क्रः

घट्टवीसं पुमेकानाः सर्वानियमबोद्धनाः तदंताः यदितो योगानावहेयुः प्रमावहा १८ यथा वातांद
योहृत्याया गस्यार्थे नविभ्रति अनध्यायमवेयुस्तेपूते मिष्टनथामतः १९ यस्मिन्नविजयेयत्नः सन्निः
संगमापरिग्रहः एकोविविक्तशायीणोभित्वा [illegible] मिताध्यानः २० देशेशुचौ समेयानेन संस्थाप्यासन
मात्मनः स्थिरं समसुखं नात्युच्छ्रितं नातिनीचं शीतवेगोऽमिति २१ प्राणापानौ संनिरुध्यास्य ऊर्ध्वमकोरधकैः या
वन्मनः सनेत्कामान्त्वनामात्मनि लीयतां २२ येनायेनानिःसरति मनः कामहृत [illegible]
भ्रमत ततस्ततस्तदुपायहृत्य हृदिरुध्याद्धृनैत्रुयः २३ ॥

भाष्यः अर्थाः नसकलानि वयोगस्यार्थेमोहंसायथंति प्रमत्तौ नर्थीयसंसारायेव प्रमनोबहिर्मनस्यनामहृत्य पू
तोयोमितया १९ एवं योगयुक्तो विषयस्पृहादिसंगेन विनिर्वृत्तिमेतेनस्यक्रममाहयस्मिन्नस्य विजये
यत्न उपक्रमः सभित्तःस्यात्समसेनतथा च स्मृतिः हृदाहतस्य गार्हस्थ्यध्यानभगादिकारणानि त्रायिनाहृ
हेस्यहृतंस्थमेरविचारयन्निति भत्तया श्रमभितमयानेयस्य २० रूपन्नु सामम
गायस्य स्वस्थिरस्य यामवमेयमासीनतेनोमितस्य चारय
त्विति चोषः ३।११२२ ॥ रामः ॥

श्री भाग सूत्री ६६

अस्मिन्नाश्रयाभावे बाधकमाहुर्नो वेदितिं अस्मत्तो बहिर्मुखोऽन्तरिन्द्रियवार्जिनः स्वतन्त्रमेयमेधं प्रवृत्तिमार्गं नीला
विषयालम्बं स्वस्मृतिनिर्हेपर्पते हेयः स्वतन्त्रं च वर्तमानेन्नं मोयेन ममतां आत्मस्य हृत्सु भयं यस्मिन् ५६ न
नु चैवं विहिते हृता पूर्वादिकारितः प्रश्नः कृष्णमेव मनर्थ श्रुतिभिः स्वाहिमापाकवेदाङ्ककर्मणां हि विषंद।
श्रेनु फलमेदमाह प्रवृत्तं वेतिं दर्शितैः ५० हिंसाप्रेषणादिकर्म प्रयाति दध्यमास क्रियुक्त आदिशाहार्थवि
यागादर्शश्चेति पशुः पशुयागाः स्वतः सोमयागाः ५८ कृतेव स्वदेय प्रकृतं बलिहरणात् नस्तवेमि हृस्वया।

५४

नो वेद्य मन्त्र ममतां इन्द्रियवानिरस्तानीतो मर्थे विषय दस्यु हितिपंते तेद स्याः मन्त्र्य स्वतमसंत
मेयं मतां स्वाकृपयं कृत्स्नमुभयं पतिपति ५६ प्रवृत्तेन च निवृत्तं रितिं यकर्म वैदिकं आवर्तत प्रवृत्तेनानि
वृत्तेनाश्रुतं स्मृतं ५० हिंसा द्रव्यमयं काम्यं अग्निहोत्रायुधानिदं दर्शश्च पूर्णमासश्च वातमीम्यं पशुः
स्वतः ५८ एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहुतमेव च पूर्वे स्वालयायामकृपाजी आदिलक्षणं ५५
यामायमः ॥

नेपन्तदेवयदिकाम्यं प्रयातिं दं स्वर्गं हि प्रवृत्तात्मा पमपो स्वर्गः आजीवं प्रयाति ५५ प्रवृत्तेन कर्मणा आरोह
वरोहाभ्यामावृत्ति प्रकारमाह दक्षिणस्य वह्नुरोद्धातादेः स्वस्मोविपाकः परिणामो देहान्तरं भुक्तः येन सम
ष्टिकृष्णं गच्छन्ति यपवस्तु नावयवाहृनोक्त्वा तिपञ्चस्याभाङ्कतावापः प्रकृष्ट बन्धो भवतीति पाठान्तरे द्रष्टव्य
हेतत जो पात्राकृष्णघातकानोऽद्य पापोकृष्णविपाक पाप्नेनत्यदयायप्रयातः तथा वश्रुतिः स्मरन्त्यकृत्वा मायाः ६६
समभ्याहृत्य नोत्प्यदयमेवानवक्रामतीति तथा न स्यहेतत् स्यत्यदयस्मायप्रधानतेनैष स्वामाति क्रामतीव

अत्यन्तलोभेन नरकापातं प्रेम अमनेन सदा नन्तनालेयलिल अभिनेतामम र्थे आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथ
मेव तु मात्रि स्मृतंकृत युद्धपक्षद्वारेण आज्ञारितिसंज्ञः इन्द्रियग्राममनोभोक्तृ र्धर्मोनाज्ञः मात्रा पात्रेण वलीनेरा
तम्रदेशानाज्ञः सर्वनं हिनंत देहस्यापि वै पुरं वयनं विना विना शलि वद्धे शिव शरीरं भवति वयनेकतामी शा।
पवेमर्थः ४२। प्राणादयः पंचनागाः कूर्म अकृकरो देवदत्तो धनंजयः वेमे वदशा वि थ प्राणम हाभिमान
साहंकारजीवैर्यथितेनस्थूलदेहं जीव प्रकारं प्रग्नललत्वय या यत्र पाप शाल स्थान पाममेतत या श्रणावनजीव प्रल

आङ्गः शरीरं पश्यामिं इन्द्रियाणि हृययानभोक्तृ मनः इन्द्रियेषं वर्मालिमा ज्ञानियशालां चमस्तं तमसंवनूहर्दं
पुरमोपास्वद ४३ अत्तत्वप्रापण सयर्मयमेन्येरमेिमानेरथितेनवजीवं धर्वाहितसमुणवंपर्दं
तिपांतजीवं परमेवलद ४४ रागो द्वेषश्च लोभश्च शोक मोहो भयं मदः मानो वमानो सूया च
मायाहिंसा चमस्तर ४५ स्वजनप्रमादः तृष्णा शाश्वव वैमवमादयः रजस्तमः प्रकृतयः सत्त्वप्रकृ
तयः स्मृताः ४६ यावच्छ्रीकायरथमात्मवशो पकस्य यतिविह चरणोवनयानि पाते ज्ञानासि
मच्युतवलीदयश्च तपाङ्गः शारात्मतद्दृढं पशांतरदंविजलात ४७ ॥ रामायनमः ॥

णानिपामसंतरसमर्थः ४८ रागादयो नेतन्याः शाश्वतः ततरजोभिनिवेशः क्लिष्टा बुद्धिप्रमयेः सत्वप्रकृ
तयो विपर्ययोपकार्यस्नेहयः शाश्वतः ४९ तृकायस्तूपरस्थमात्मवशाः इषकल्पाः इन्द्रियादिपरिकार्यासि
न्नत्यापूर्णतया वद्वं ततो विदेवगरिष्ठानां गुणानां चरणेसेवया निपाते ज्ञाने विज्ञाविषतश्रसुतासय
सन्निरस्तपाङ्गः इपशांतः स्वानंदेनतष्ठाभूतारदरथ्यादिकमपेतोतमर्थः ५० ॥ रामायनमः

श्री॰
भा॰ग॰
स॰टी॰
८४

ॐकारं विदित्वा तेन च नादे प्राणो ब्रह्मात्मनि महति प्रलये ॥ २४ ॥ अग्निरिति तत्तद्भूमिमानिनो देवताः ताः प्राप्नोति पूर्व
वत् दिवा अहः प्राह शुक्लः राकापक्षः ... उत्तरायणं षण्मासाः यत्र प्राप्नोत्यर्के तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ... षण्मासा उत्तरायणम्
... लोकं गतस्य भोगो ब्रह्मानन्दो तत्प्रकारमाह विश्व इति विश्वः स्थूलोपाधिः तस्य स्थूले सूक्ष्मे विलो
पः सूक्ष्मोपाधिर्निजः सो भवति सूक्ष्मं च कारणे विलाप्य कारणोपाधिः प्राज्ञो भवति कारणं च सर्वं ब्रह्मादि
तेन तदयात्मादि स्वरूपे विलाप्य तुर्यो भवति तेषां च स्वमिच्छाविनाशात् प्रलये शुद्ध आत्मा भवतीत्यर्थः ।

ॐकारं विदित्वा नादे तेन प्राणो महत्यात्मनि ॥ २४ ॥ अग्निः सूर्यो दिवा प्राह शुक्लो राकोत्तरायणम् विश्व
स्तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा समनया ॥ २४ ॥ देवयानमिदं प्राहुर्धूमो वा भूम्या ... प्रत्यगात्मनः
शान्तात्मा आत्मस्थानं निवर्तते ॥ २५ ॥ यपते पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते शास्त्रे ... वेदज्ञ
नस्यापि मुह्यति ॥ २६ ॥ आदावन्ते जनानां सद्बहिरन्तः परावरं ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं तमो ज्योतिः स्वयं

यन्ति इत्यर्थः ॥ २५ ॥ यथोन्नते भूता भूतानि वर्तन्ते तथा न निवर्तन्त इत्यर्थः ॥ २५ ॥ वेदेन निर्मिते ते शुक्लकृष्णे
सम्भवतीत्यादिना ते अर्चिरादिमार्गं ... धूमादिना च निष्कामेन विविक्तात्मापि न इत्यर्थः जनस्यापि देहस्था
पि न मुह्यति ॥ २६ ॥ तत्र हेतुमाह आदावित्यादि जनानां देहादीनां आदौ कारणत्वेन अन्ते चावधित्वेन यत्स
त्तया बहिः सोऽपि मेन तत्प्रोक्तं परमवरं च ... तमो वैतमो प्रकाशः ज्योतिः प्रकाशः तत्सर्वं ब्रह्म ज्ञानीय ९२
न्मैवयं न तस्मात् व्यतिरिक्तं वस्तु किंचिदस्त्येव न मुह्यतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ रामः

67

धूमादिशब्दैः तदभिमानिन्यो देवताः तज्ञापयतपः कृष्णपक्षः सोमः सोमलोकः तत्र भुक्तभोगस्यावरोहण
प्रकारमाह दर्शादिस्मादिटिशं वृत्तिविपरीतलक्षणया विशिष्टभोगलक्षणैः यैःसोकामिनादेहलयेनादर्शनं
मम्यतेपतदेकं भवति भूतसूक्ष्मशुक्रो भूमायाति वाह्निकदेवताभिः सोमलोकं प्रापितः तत्रैव भोगावसाने
विलीनदेहो वृष्टिद्वारेणौषधिवीरुदादिषु तास्मात्पतिक्रमेण जायते एवं पुनर्भवं देहवः पितृयाने प्रवृत्त-
कर्ममार्ग इति तन्मे पादे भूपते ५० पुनर्भवमेवाह एकैकशयेन पूतकं क्रमेणाभूत्वा तत्तत्स्थानानि प्राप्येह

इष्टस्य तस्य विपाकस्य धूमो रात्रिरपतयः अयनं दक्षिणं सोमो दर्शश्चौषधिवीरुधः अन्नं रेतः
तिक्रमेण पितृयाने पुनर्भवः ५० एकैकशयेनानेन पूर्वं भूत्वा भूत्वेह जायते निषेकादिश्मशानान्तैः
संस्कृतोसंस्कृतैः द्विजः इन्द्रियेषु क्रियायज्ञान्त्यानुद्दीपेषु जुह्वति ५२ इन्द्रियाणि मनः प्राणो
वाग्विवेकादिकं मनः वाचं वर्णसमाम्नायेन सोऽकारस्वरोन्यसेत ॥

भूमौ जायते तत्राधिकारिणमाह निषेकादिश्मशानान्तैस्त्रिष्पादिकार्यप्रणेवं जन्मनलभतः इत्यर्थः ५१ विहि-
तकर्मनिष्ठस्योपासनाविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकप्राप्तिमाह इन्द्रियेष्वित्यादिना य-
दाइयं यस्ते प्रहिंसायाकुर्वन्तादिति मुख्यं निवृत्तकर्म वदर्शयन्नाह ज्ञानेन देष्यतेइतिनिध्यातेषु इन्द्रिय-
माणप्राणमिद्दष्टलीदीनामिद्दियानावन्मात्रतां भावयतीत्यर्थः एवमत्रापि ५२ ऊर्मीकंपानादिसंक-
लरूपे मनसि वेकादिके विकारशुक्रे मनो वाचि विकारिलत्वाणा याबावाचाहमनःकण्ठेनादिविकारे भ

नष्टेदशांगं नाममायावेषसमुपायेन ततिशोधनावातः शोधोकायादिदृष्टयाम्यंके ॥

श्री
भाग
स्कं
६८

ननु च यद्यविनोः भावेऽस्यागमापायिषु बाल्यादिषु मोयं स्वदं दृशति भ्रमभिज्ञानं न स्यात् तदुक्तं मायावैभ
वतिरोभावधर्मकत्वेन पायिपत् तदुक्तं मीतित शाह स्यादिति वस्तुतः परमात्मनो विकल्पमेदृश्यमतिय
दावस्तुनोः विषयाविकल्पमतिस्वर्वपूर्वयोपमाहृ यणात् स्वपवेतिभ्रमः स्यात्सचतावदेवयाव
दविद्यानिवृत्तिः नन्वसर्वमिथ्यात्वे शास्त्रमपि विधिनिषेधताकथं तत्राह स्वप्नमध्ये जाग्रत स्वापप्रबो-
धस्यायथेति ६१ इदानीं मन्त्रमेवाद्वैतभावेनात्मयोपदेशानन्तर्द्वोकमाशङ्केति ममेति चतुर्भिः वर्त्तय

सात्त्वादृष्टभ्रमस्त्वाद्विकल्पमतिवस्तुनः नायमात्मा यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ६१
भावाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं यथात्मनः वर्तयन्स्वानुभूत्येह त्रीन्स्वप्नान्धुनुते मुनिः ६२
कार्यकारणवस्त्वैक्यदर्शनं पटतन्तुवत् अवस्तुत्वाद्विकल्पस्य भावाद्वैतं तदुच्यते ६३ यः
ब्रह्मणि परे साक्षात्सर्वकर्मसमर्पणम् मनोवाक्तनुभिः पार्थ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ६४ ॥रामः

नन्वात्मालोचनस्यानुभूत्यात्मतत्त्वानन्दभावेन त्रीन्स्वप्नान् जागरादीन् त्रयमवस्थात्रयः धुनोति स्वमाश्रति
मुनेः पदार्थस्वबुद्धिर्द्वितीयः तन्मात्रे कर्मसमर्पितमेतत्फलमस्मे वभोग्यमिति तृतीयः तानधु
नोति निवर्त्तयति ६२ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्य दर्शनं तेन ते वन पटयति ६३ मनोवाक्तनुभिः कृतानां
कर्मणां समर्पणैः समर्पणमिति वाच्य हृदयफलभेदाद्धि क्रियाभेदहेतुः ईश्वरार्पणेन च तदभावात्

६८

नन्वन्तर्हितं कथं पृथगर्थः तस्यापि प्रतीयते तत्राह आबाधितः तर्कविरोधेन सन्तोऽपि आभासः प्रतिबिं-
बादिर्वस्तुतया यथा स्मृतः तद्वदैन्द्रियकं सर्वं स्वप्नेन विकल्पितं न तत्परमार्थतः दुर्घटत्वात् ५८ तदे-
वाह क्षित्यादीनां पञ्चभूतानां छायापेक्षया वृक्षालेवनहृपदेशादिसंघातास्य परिणामानामपेक्षकत्वमा-
त्वेन भवति न तावत्तेषां संघातः हृत्तापाणिश्चवचनेपकदेशाकर्षणसर्वाकर्षणानुपपत्तेः नह्येक-
स्मिन्नुक्तस्याकृष्टसर्वं वनमाकृष्टमेतेन च विकारस्यारम्भो अवयवा अपि यान्तु परिणामोऽपि कृतः
स किं स्वावयवेभ्यो व्यापृतेन तेभ्यो वा पृथक् तदेवि तावान्न तावदन्यतः पृथक् तथा अप्रतीतेः न वा

आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः दुर्घटत्वादैन्द्रियकं तद्वद्दृश्यं विकल्पितं ५८
क्षित्यादीनामिहार्थानां छायायेन कतमापिहि न सम्भाता विकारोऽपि न पृथक्करवितान्वया ५९
यानवावयविवाच्य तन्मात्रावयवैर्विना न स्युस्ते सम ऽवयवविश्लिष्टमन्त्ववयवांततः ६० ॥

विलः स किं प्रमवयवं सर्वोऽपि प्रत्येतीति अप्राणनवायापेक्षं अङ्गुलिमात्रेऽपि देहबुद्धिः स्यात् द्वितीये तस्या-
पं श्रीगोकोरामनव स्यास्यात् प्रतीमूखेवमर्थः ५९ एवं देहादेर्मिथ्यात्वमुक्त्वा तदेतत्त्वानां क्षित्यादी-
नामपि मिथ्यात्वमाह यावदिति यानत्वेन महाभूतानि तन्मात्रैः सूक्ष्मैरवयवैर्विना न स्युः अवय-
विनां तेषामपि तन्मात्रैरेवावयवैः सम्भवः इति चेत्तत्राह कः पञ्चकोशणावयवाविश्लिष्टे न अवयवावन्तता
ऽसत्त्वेव स्यात् अवयवि प्रतीतेर्मिथ्यात्वानुपपत्तिं विना तत्संज्ञोऽव प्रमाणाभावादित्यर्थः तद्वत्
कं पञ्चकं येन एवं निरुक्ताहितानि यावदित्यादि ६० ॥ रामः ॥

श्री भाग सटी ६९

श्रीकृष्णमेवाभद्रतामवतयाभूपपतितल्लपघ्याभिद्धीतिर्दर्शयत्नृस्पृष्टवेदृत्नांतमाहूयहृमि-
तेसार्द्धैः पंचभिः नात्राय पवह्नणाः ६८ पृथालेसोक्रमार्यैहूपादिभिः श्रियंदर्पानं यस्य ७०।१

अहं पुराभवंकश्चिद्गंधर्व उपबर्हणः नाम्नातीते महाकल्पे गंधर्वाणां सुसंमतः ६९ रू
पपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः स्त्रीणांप्रियतमो नित्यं मत्तः स्वपुरलंपटः ७० ए
कदा देवसत्रे तु गंधर्वाप्सरसां गणाः उपहूता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ७१ अ
हं च गायंस्तद्विद्वान् स्त्रीभिः परिवृतो गतः ज्ञात्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलनं शेपुरोजसा
याहि त्वं शूद्रतामाशु नष्टश्रीः कृतहेलनः ७२ तावद्दास्यामहं जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादि-
नां शुश्रूषयानुषंगेण प्राप्तोहं ब्रह्मपुत्रतां ७३ धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णितः पापनाशनः
गृहस्थो येन पदवीमंजसा न्यासिनामियात् ७४ रामाय नमः ॥

तदाज्ञानंविद्वानस्मत्तः समस्तगायन्नेवगतः ७२ ७३ ७४ श्रीरामाय नमः ॥ ॥ ॥

आत्मनः स्वस्य जायादीनां च स्वार्थस्य कामस्य तयोः देहादीनां पंचभूतात्मकत्वेन भोक्तृस्वरूपात्मनोऽभे
भेदाभावेनार्थकामयोरैक्यदर्शनमित्यर्थः ३५ उक्तानामर्थमाक्तिद्रिष्याह यदित्ति यदृच्छये
नोपायेन यतः सकाशात् ३६ प्रस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्मत् श्रीकृष्णस्य गतिं तद्भक्तिभाक्‌ तस्य
भक्तः ३७ एवं चेत् सर्वेषां परमात्मनः भक्तस्य कृष्णस्य तद्भक्तिरेव सर्वपुरुषार्थहेतुरिति पादजानेवलद्रो

आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनां यत्स्वार्थकामयोरैक्यं दृष्यादृष्टं तद
श्नुते युगस्य चानिषिद्धस्यार्थेन यज्ञयतो नृप सतेन तत्कार्यानिन्नानाम
यत्नायदि ३६ एतैरमेव वेदोक्तैर्वर्तमानः स्वकर्मभिः गृहेप्यस्य गतिं यायाद्
70 राजंस्तद्भक्तिभाक्‌ नरः ३७ यथा हि यूयं नृपदेवदु
स्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनः
प्रभोः यत्पादपंकेरुहसेवया
भवानदर्शीत्रिनिर्जितदिग्गजः क्र
तुन् ३८ ॥ श्रीः

कथमहमेवं ज्ञास्यामीति हे नृपदेव नृपदेवैः सह प्राये दुस्त्यजादिति वा आत्मनः श्रीकृष्णस्य देवप्रभोर्हेतो
प्रभावस्य उत्तरन्तमत्यर्थः यथा यूयं यथावत तम वमजतेति शेषः यद्वा यथा आपद्गणादु
त्तीर्णस्तथा चक्रे ... अद्राक्षीत तथा श्रीकृष्णदेवतारकात्संसारादुत्तरतेत्यर्थः ३८ ॥ श्रीः